СУЧАСНІСТЬ

ЖОВТЕНЬ 1975 — Ч. 10 (178)

О. ЗУЄВСЬКИЙ: БЛИЗНЯТА

В. ВОЙНОВИЧ: ЖИТТЯ І НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ СОЛДАТА ІВАНА ЧОНКІНА (І)

Д. КОЗІЙ: ПРОБЛЕМА ЕРОСА

Р. РАХМАННИЙ: САТИРА — ДЗЕРКАЛО ІСТИНИ

М. СОСНОВСЬКИЙ: УКРАЇНСЬКА ДІЯСПОРА І ПОЛІТИЧНИЙ СЕКТОР

А. КАМІНСЬКИЙ: СВІТОВА КРИЗА І ЗАХІДНЯ ПОЛІТИКА КИТАЮ

Б. САМБІРСЬКИЙ: ЗАХІДНЯ УКРАЇНА В ІСТОРІОГРАФІЇ УРСР

"SUČASNIST" — OKTOBER 1975
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

У Видавництві "Сучасність" опубліковано
довго очікувану і на Україні
і на еміґрації збірку недрукованих поезій
знищеного енкаведистами в жовтні 1941 року
видатного українського поета

ВОЛОДИМИРА СВІДЗІНСЬКОГО

МЕДОБІР

збережену поетом Олексою Веретенченком.

На зміст цього видання, що появилося в упорядкуванні і з примітками Богдана Кравцева, склалися доповнені віршами з друкованих уже збірок цикли поезій В. Свідзінського "Баляди", "Зрада" і "Пам'яті З. С-ської", далі його вірші 1926-1940 рр., поема "Сонцева помста" та переклади з Лермонтова й Ґ. Келлера.

Доповнюють збірку статті О. Веретенченка і Б. Кравцева про трагічну долю поета і його поетичної спадщини, як також есеї літературознавців Емануїла Райса й Івана Дзюби про творчість Володимира Свідзінського.

Видано книжку з портретом автора, репродукціями його автографів та в мистецькому оформленні Любослава Гуцалюка.

Ціна збірки 6.00 дол.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

diasporiana.org.ua

ЖОВТЕНЬ 1975
Ч. 10 (178)
РІК ВИДАННЯ П'ЯТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

WOLODYMYR LES
491 Belmont Ave
, Man. R2

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріялів дозволені за поданням джерела.

Резюме статтей цього журнала друкуються і реєструються в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

З НОВИХ ПОЕЗІЙ

Олег Зуєвський

БЛИЗНЯТА

Це не ставок, а море без кінця,
Не здолане, здається, берегами,
Як і рука простягнена оця
І пахви, попідпирані ногами:

Це їм останній насолод розвій
В день шлюбу і рокованого змагу,
Коли вони здійсняли задум свій
І запалили соняшну відвагу

Для тих, кого над світом підняли,
Неначе море спрагле, що тріпоче
І до бажань їх стомленої мли
Зневагу лиш відлунює охоче,

Бо їхня доля щедра тільки тим,
Що, не відмовившись від них у спорі,
Дала їм силу простором німим
У небі власні почепити зорі.

1974

СВІТ МАТЕРІ

Дороги ще не бачиш ти. Зелені
Каштани квітнуть у рясних свічках.
І все на цій невідомій сцені
Для неї здавна зрозумілий шлях,

Що забере тепер її сваволя,
Аби зустріти погляди чужі,
Ступаючи безжурно серед поля
І зупиняючися на межі

Твоїх надій незвіданих, де стала
Для неї скрізь утіхою весна:
Ти бачиш тільки тінь, якою впала
На всі розкриті посмішки вона.

1974

ВІДХІД ПЕРВІСТКІВ

Чи ми згадаємо про них, дитино,
О цій порі, що світиться бузком,
Як їхня валка зникла самотинно
Далекими шляхами за селом?

Твоя розпука і моя недоля,
Бо не сказали нам потіхи й раз,
Толокою темніють серед поля,
Де їм видніється дороговказ,

Аж у містах, осяяних вогнями,
Біля вертепу й храмових стовпів
Зведеться світ, жаданий до нестями,
Хоч досі ти його не зрозумів.

Але мені всі їхні пропілеї,
Що легко так даються узнаки,
Не обіцяють радости тієї,
Яку для тебе стережуть ляльки.

1974

ЗМІННИЙ ТРИПТИХ

Ти віддаєш палке тепло
Навколишньому світу,
Що кольорами попливло
В домівку перегріту,

Надію плекану щодня
У кокона будови
Твого багатого вбрання,
Метелика обнови

Для того, хто її створив
І в парку огорожі
Од повені численних див,
Як будуть перехожі

Високим тішитись вікном
І зайчики примхливі
Ловити в пелену притьмом,
Радіючи їх зливі,

Хоча й не посмішкам твоїм
І тіла ворожбою,
Бо тільки скука вдячна їм,
Що висне над тобою.

1974

ОДІССЕЙ

В непевний двір, що знаджує подвійно
Городами і пристанню ліжок,
Він зайде, крадучись, але постій но,
Так і весна не квапила свій крок!

Густих дерев просвічуються сіті
(Для раківниць у летові до дна?),
Бо ще садки не розцвіли на світі,
Де він схиляється біля вікна.

Казатимуть: пора твоя придбала
Найкращі страви і міцний напій,
З коштовного дарований бокала,
Що спразі був не зайвина твоїй.

Тут не соромляться гілки весняні
І ледве стоптана кругом трава,
Адже й тепер любов твоєї Пані,
Як перші сходи — чиста і жива.

І, наче десь у полі золотому
Натомлені дбайливі косарі,

Він ще радітиме догіддям дому,
Спинившися на власному дворі.

1973

БЕЗПЕКА

Повіриш: сили в тебе злої
Шукати будь-кому — дурман,
Хоч би й нестямний гураґан
Примчав у карному розбої.

А через те мулка дорога
І найгостріші камінці,
І чагарі наприкінці —
Сама, либонь, пересторога

Чи перепони для копит
У лісі, де гілок свічадо
Тебе вітатиме, дріядо,
Немов на скронях оксамит.

1974

ПАН

(Пам'яті Андрія Гарасевича)

З Едвардою своєю золотою
Ти ранки допивав до дна
І бачив, як зеленою тропою
Повз твій курінь проходила вона

В шовкових косах, у легкій одежі,
Як світла ніч липнева за вікном,
Яка тебе у мрійному безмежжі
Водила звабним і коротким сном.

Коли ж займались маки припізнілі
І промінь був, що доглядав кущі,
Увесь розлитий на смаглявім тілі
І на дороги росянім плащі,

Без вичутих обіцянок і змови,
А також їм усім наперекір,
Минаючи бори й лункі діброви,
Ти йшов за нею слідкома до зір.

1975

ЛЕДА І ЛЕБІДЬ

(З В. Б. Єйтса)

Удар нежданий: помах крил міцних
На дівчину націлюється всюди.
Зімкнувши дзьоб, він до грудей своїх
Її беззахисні притиснув груди.

Як можуть пальці злякані стягти
Цей чар крилатий, що об стегна б'ється?
А тіло в неї з шалу повноти
Хіба свого не відчуває серця?

Здригання в крижах їй віщало все:
Розбитий вал, пожежу башт немилу
І смерть Атрида. Чи вона в той зрив,

Свавіллям здолана, що світ несе,
І досвід зачала його, як силу,
Допоки ситий дзьоб її пустив?

1970

ЖИТТЯ І НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ СОЛДАТА ІВАНА ЧОНКІНА (І)

Уривок з роману

Володимир Войнович

1

Було це чи не було, тепер уже точно сказати не можна, тому що випадок, з якого почалася (і тягнеться майже чи не до наших днів) уся історія, стався в селі Красноє так давно, що й самовидців з тих пір майже не лишилося. Ті, що лишилися, оповідають по-різному, а деякі й зовсім не пам'ятають. Та, правду казавши, і не такий це випадок, щоб тримати його в пам'яті стільки часу. Що стосується мене, то я зібрав докупи все, що чув з даного приводу, і додав дещо від себе, додав, може бути, навіть більше, ніж чув. Врешті-решт історія ця здалася мені настільки забавною, що я вирішив викласти її в письмовому вигляді, а як вам вона здасться нецікавою, нудною чи навіть дурною, так плюньте і вважайте, що я нічого не розповідав.

Трапилося це ніби перед самою війною, не то в кінці травня, не то на початку червня 1941 року — у цих, приблизно, межах.

Був звичайний, гарячий, як буває цієї пори року, день. Усі колгоспники були при польових роботах, а Нюра Бєляшова, що служила на пошті, безпосереднього стосунку до колгоспу не мала і була того дня вихідна, копалася на своєму городі — обсипала картоплю.

Була така спека, що, пройшовши три рядки з кінця в кінець городу, Нюра зовсім заморилася. Плаття на спині й під пахвами змокло і, підсихаючи, становилося біле й шорстке від соли. Піт затікав в очі. Нюра зупинилася, щоб поправити волосся, що вибилося з-під косинки, і подивитися на сонце — чи скоро вже там обід.

Сонця вона не побачила. Великий залізний птах з перекошеним дзьобом, затуливши собою сонце і взагалі все небо, падав просто на Нюру.

— Ой! — з жахом вигукнула Нюра і, закривши обличчя руками, як мертва, повалилася в борозну.

Кабан Борька, що рив землю біля порога, відскочив набік, але, побачивши, що йому ніщо не загрожує, повернувся на попереднє місце.

Проминуло скількись там часу. Нюра отямилася. Сонце

палило спину. Пахло сухою землею і гноєм. Десь цвіріньками горобці і кудкудакали кури. Життя тривало. Нюра відкрила очі й побачила під собою грудкувату землю.

"Чого ж це я лежу?" — подумала вона здивовано і тут таки згадала залізного птаха.

Нюра була дівчина письменна. Вона подеколи читала *Бльокнот аґітатора*, який реґулярно передплачував парторг Кілін. У *Бльокноті* недвозначно говорилося, що всілякі забобони дісталися нам у спадщину від темного минулого і їх треба рішуче викорінювати. Ця думка здавалася Нюрі цілком справедливою. Нюра повернула голову праворуч і побачила свій ґанок і кабана Борьку, який, як і раніше, рив землю. У цьому не було нічого надприродного. Борька завжди рив землю, коли знаходив для цього відповідне місце. А як знаходив не відповідне, також рив. Нюра повернула голову і побачила чисте блакитне небо і жовте сліпуче сонце.

Посмілішавши, Нюра повернула голову ліворуч і знову впала ниць. Страшний птах існував реально. Він стояв недалеко від Нюриного городу, широко розтопіривши великі зелені крила.

"Згинь!" — подумки наказала Нюра і хотіла покласти на себе знак хреста, але хреститися, лежачи на животі, було незручно, підводитися вона боялася.

І раптом її наче струмом пронизало: "Так це ж аероплян!" І справді. Залізним птахом їй здався звичайний літак У-2, а перекошеним дзьобом здався їй непорушно застиглий повітряний ґвинт.

Ледве перевалившися через Нюрин дах, літак знизився, пробіг по траві й зупинився біля Федьки Решетова, ледве не збивши його правим крилом. Федька, рижий, мордатий гевал, відомий більше під прізвиськом Плечовий, косив тут траву.

Літун, побачивши Плечового, розстебнув ремені, висунувся з кабіни й гукнув:

— Гей, дядьку, це що за село?

Плечовий ніскільки не здивувався, не злякався і, наблизившися до літака, охоче пояснив, що село називається Красноє, а спочатку називалося Ґрязноє, а ще в їх колгосп входять Клюквіно і Ново-Клюквіно, але вони по той бік річки, а Старо-Клюквіно, хоч і по цей, належить до другого колгоспу. Тутешній колгосп називається Красний колос, а той — імени Ворошилова. У Ворошилові за останні два роки змінилося три голови: одного посадили за крадіжки, другого за ґвалтування неповнолітніх, а третій, якого прислали на зміцнення, спершу трошки позміцнював, а потім як запив, так і пив до тих пір, поки не пропив особисті речі й колгоспну касу, і допився до того, що в нападі білої гарячки повісився у себе в кабінеті, залишивши записку, в якій було одне

лише слово "ох" з трьома знаками оклику. А що це "Ох!!!" могло означати, так ніхто й не зрозумів. Що стосується тутешнього голови, то він, хоч теж п'є без жодного упину, одначе, на щось ще сподівається.

Плечовий хотів повідомити літунові ще низку відомостей з життя навколишніх осель, але тут набіг люд.

Першими встигли, як водиться, пацани. За ними поспішали баби, котрі з дітками, котрі вагітні, а багато і з дітьми і вагітних одночасно. Були й такі, у котрих одне дитинча за поділ цупить, друге за руку, друга рука тримає грудне, а ще одне в животі достигає. До речі сказати, у Красному (та чи лише в Красному?) баби народжували охоче й багато і завжди були або вагітні, або щойно по пологах, а іноді наче б і щойно по пологах, а вже й знову вагітні.

За бабами шкандибали діди і баби, а з далеких полів, покидавши роботу, бігли й решта колгоспників з косами, граблями й сапами, що надавало цьому видовищу наявну подібність з картиною "Повстання селян", що висіла в районовому клюбі.

Нюра, що все ще лежала в себе на городі, знову розплющила очі і підвелася на лікті.

"Господи, — блиснула в мозку її тривожна думка, — я тут лежу, а люди давно вже дивляться".

Схопившись на свої, ще не зміцнілі після переляку ноги, вона моторно пролізла між жердками в паркані і кинулася до натовпу, що дедалі згущувався. Позаду стояли баби. Нюра, розштовхуючи їх ліктями, стогнала:

— Ой, баби, пустіть!

І баби розступалися, тому що з голосу Нюри розуміли, що їй украй потрібно пробитися наперед.

Потім пішла верства дядьків. Нюра розштовхала й їх, кажучи:

— Ой, дядьки, пустіть!

І нарешті опинилася в першому ряду. Вона побачила зовсім близько літак з широкою смугою оливи через весь фюзеляж і літуна в коричневій куртці, який, прихилившися до крила, розгублено дивився на люд, що насувався, і крутив на пальці витертий шолом з димчастими окулярами.

Поруч з Нюрою стояв Плечовий. Він подивився на неї зверху вниз, засміявся і сказав ласкаво:

— Ти диви, Нюрка, жива. А я думав, по тобі вже. Я ж бо аероплян перший зауважив, так. Я тут коло горба сіно косив, коли дивлюсь: летить. І якраз, Нюрко, на твій дах, на комин прямо, так. Ну, думаю, зараз він його знесе.

— Брешеш ти все, — сказав Ніколай Курзов, що стояв праворуч від Плечового.

Плечовий затнувся на півслові, подивився на Ніколая також зверху вниз, бож був вищий на цілу голову і, подумавши, сказав:

— Бреше собака. А я говорю. А ти свою халяву закрий, так, і не розкривай, поки я тобі не дам дозволу. Зрозумів? А то я тобі на язик наступлю.

Після цього він подивився на людей, підморгнув літунові і, лишившися задоволеним з справленого враження, продовжував далі:

Ероплян, Нюрко, від твого комина пройшов от на вершок максима. А міліма й того менше. А якби він твій комин зачепив, так ми тебе завтра вже обмивали б, так. Я не пішов би, а Колька Курзов пішов би. Він до жіночого тіла цікавий. Його минулого року в Долгові в міліції три дні протримали за те, що він у жіночу лазню заліз і під лавкою сидів, так.

Усі засміялися, хоч знали, що це неправда, що Плечовий це вигадав тепер. А коли перестали сміятися, Степан Луков запитав:

— Плечовий, гей, Плечовий, а ти як побачив, що ероплян за комин зачепиться, злякався чи ні?

Плечовий зневажливо зморщився, хотів сплюнути, але нікуди було — всюди люди. Він проковтнув слину й сказав:

— А чого мені лякатися? Ероплян не мій і комин не мій. Якби мій був, може, й злякався б.

У цей час один з хлопчаків, що крутилися тут таки під ногами в дорослих, приловчився й торохнув по крилу палицею, від чого крило загуло, як барабан.

— Ти що робиш? — закричав на хлопчака літун.

Хлопчак перелякано шмигонув у натовп, але потім знову виліз. Палицю, одначе, викинув.

Плечовий, послухавши, як загуло крило, похитав головою і спитав літуна з прихованою в'їдливістю:

— Свинячою шкірою обтягнуте?

Літун відповів:

— Перкалем.

— А що воно?

— Така річ, — пояснив літун. — Матерія.

— Дивно, — сказав Плечовий. — А я думав, він весь із заліза.

— Якби з заліза, — уліз знову Курзов, — його мотор у височінь не підніс би.

— У височінь підносить не мотор, а підйомна сила, — сказав відомий своєю вченістю комірник Гладишев.

За освіченість Гладишева всі поважали, одначе щодо цих його слів засумнівалися.

Баби цих розмов не слухали, у них була своя тема. Вони розглядали літуна впритул, не ніяковіючи від його присутности,

наче б він був неживий предмет, і вголос обговорювали якості його туалету.

— Шкірянка, баби, — чистий хром, — запевняла Тайка Горшкова. — Та ще й із бганками. Для них, видно, хрому не шкодують.

Нінка Курзова заперечила:

— Це не хром, а шевро.

— Ой, не можу! — обурилася Тайка. — Яке там шевро? Шевро ж у пухирцях.

— І це в пухирцях.

— Та де ж тут пухирці?

— А ти помацай — побачиш, — сказала Нінка.

Тайка з сумнівом подивилася на літуна і сказала:

— Я помацала б, та він, напевно, лоскоту боїться.

Літун зніяковів і почервонів, тому що не знав, як на це все реаґувати.

Його врятував голова Голубєв, який під'їхав до місця події на двоколці.

Сама подія застала Голубєва в ту мить, коли він разом з одноруким рахівником Волковим перевіряв бабу Дуню на предмет самогоноваріння. Наслідки перевірки були наявні: голова злазив з двоколки з особливою обережністю, він довго намацував носком чобота залізну скабу, причеплену на дроті, замість приступця.

Останнього часу пив голова часто й багато, не гірше того, що повісився в Старо-Клюквиному. Одні вважали, що він пив, тому що п'яниця, інші висновували, що через родинні обставини. Родина у голови була велика: жінка, що постійно слабувала на нирки, і шестеро дітей, що вічно ходили брудні, вічно чубувалися між собою і багато їли.

Усе це було б ще не таке страшне, але, як на гріх, справи в колгоспі були погані. Тобто не так, щоб зовсім погані, можна було б навіть сказати, що хороші, але з кожним роком все гіршали й гіршали.

Спочатку, коли від кожної хати все стягали на одну купу, воно виглядало поважно, і господарювати над цим було приємно, а потім дехто похопився і пішов тягати назад, хоч назад же воно не давали. І голова себе почував на подобу тієї баби, яку посадили на купу барахла — стерегти. Оточили її з різних боків, у різні боки тягнуть. Одного за руку схопить, другий у ту саму мить з-під неї ще щонебудь висмикне, а вона до того, цей утік. Що тут удієш.

Голова тяжко переживав становище, що склалося, не розуміючи, що не він один винуватець тому. Він весь час чекав, що ось приїде яканебудь інспекція й ревізія, і тоді він дістане за все й повнотою. Але покищо все обходилося. З району наїжджали іноді різні ревізори, інспектори й інструктори, пили разом з ним горілку,

закушували салом і яйцями, підписували командировочні посвідчення та й їхали собі здорові. Голова ж навіть перестав їх боятися, але, бувши людиною від природи недурною, розумів, що вічно так тривати не може і що наскочить колинебудь Вища Найвідповідальніша Інспекція і скаже своє останнє слово.

Тому, дізнавшися, що за цариною, біля хати Нюри Бєляшової приземлився літак, Голубєв ні крапельки не здивувався. Він зрозумів, що час розплати надійшов, і приготувався зустріти його мужньо й гідно. Рахівникові Волкову він наказав зібрати членів правління, а сам, пожувавши чаю, щоб хоч ледь-ледь убити дух, сів у двоколку і поїхав до місця, де сів літак, поїхав назустріч своїй долі.

При його появі натовп розступився, утворивши між ним і літуном живий коридор. Уздовж цього коридору голова досить твердою ходою пройшов до літуна і здалеку простягнув йому руку.

— Голубєв Іван Тимофійович, голова колгоспу, — чітко назвав він себе, намагаючися дихати на всякий випадок убік.

— Ляйтенант Мелешко, — відрекомендувався літун.

Голову дещо збентежило, що представник Вищої Інспекції такий молодий і при такій скромній ранзі, але він не подав знаку і сказав:

— Дуже приємно. Чим можу служити?

— Та я й сам не знаю, — сказав літун. — У мене оливопровід луснув і мотор заклинило. Довелося от сісти на вимушену.

— Із завданням? — уточнив голова.

— Яке завдання? — сказав літун. — Я вам говорю — на вимушену. Мотор заклинило.

"Давай, давай, заливай більше", — подумав собі Іван Тимофійович, а в голос сказав:

— Коли щось з мотором, то це можна допомогти. Степане, — звернувся він до Лукового, — ти пошурував би, що воно там таке. Він у нас на тракторі працює, — пояснив він літунові. — Кожну машину розбере й знову складе.

— Ламати — не будувати, — ствердив Луков і, діставши з бічної кишені своєї прооліяної куртки мутровий ключ, рішуче подався до літака.

— Е-е, не треба, — з поспіхом зупинив його літун. — Це не трактор, а літальний апарат.

— Різниці немає, — все ще сподівався Луков. — Що там мутри, що тут. В один бік крутиш — закручуєш, у другий бік крутиш — відкручуєш.

— Вам треба б не тут сідати, — сказав голова, — а біля Старо-Клюквиного. Там і МТС і МТМ — відразу відремонтували б.

— Коли сідаєш на вимушену, — терпляче пояснив літун, —

вибирати не доводиться. Побачив — поле не засіяне, і притиснувся.

— Травопільної системи додержуємося, тому й не засіяне, — сказав голова, виправдуючися. — Може, хочете оглянути поля чи перевірити документацію? Прошу до контори.

— Та пощо мені ваша контора! — розгнівався літун, бачачи, що голова до чогось нагинає, а до чого — не зрозуміти. — Хоч зачекайте. У конторі телефон є? Мені потелефонувати треба.

— Чого з відразу телефонувати? — образився Голубєв. — Ви спочатку подивилися б, що до чого, з народом поговорили.

— Слухайте, — почав благати літун, — що ви мені голову морочите? Пощо мені говорити з народом? Мені з начальством поговорити треба.

"О яка розмова пішла, — відзначив сам собі Голубєв. На 'ви' і без матюків. І з народом говорити не хоче, а просто з начальством".

— Справа ваша, — сказав він приречено. — Лише я думаю, з народом поговорити ніколи не шкодить. Народ, він усе бачить і все знає. Хто сюди приїздив, і хто що говорив, і хто кулаком по столу стукав. А, що там говорити! — він махнув рукою і запросив до себе у двоколку. — Сідайте, відвезу. Телефонуйте, скільки хочете.

Колгоспники знову розступилися. Голубєв послужливо підсадив літуна в двоколку, потім умостився сам. При цьому ресора з його боку прогнулася до кінця.

2

Черговий частини капітан Завгородній у розстебнутій гімнастьорці і давно не чищених, укритих товстим шаром пилюки чоботях, конаючи від спеки, сидів на ґанку штабу і спостерігав за тим, що діялося перед входом до касарні, де містилася комендантська сотня.

А діялося там ось що. Червоноармієць останнього року служби Іван Чонкін, маленький, кривоногий, у гімнастьорці, що збилася під ременем, у пілотці,насунутій на великі червоні вуха, і в обмотках, що зсувалися, стояв виструнчено перед старшиною роти Пєсковим і злякано дивився на нього запаленими від сонця очима.

Старшина, угодований рожевощокий бльондин, сидів, розвалившися, на лавочці з нефарбованих дощок і, закинувши ногу на ногу, покурював цигарку.

— Лягай! — неголосно, ніби не хотячи скомандував старшина, і Чонкін слухняно бухнувся на землю.

— Відставить! — Чонкін зірвався на ноги. — Лягай! Відставить!

Лягай! Товаришу капітане, — гукнув старшина до Завгороднього. — Ви не скажете, скільки там на вашому золотому?

Капітан подивився на свій годинник Кіровського заводу (не золотий, звичайний, старшина пожартував) і ліньку вато відповів:

— Половина одинадцятої.

— Так рано, — зажурився старшина, — а спека вже, хоч помирай. — Він обернувся до Чонкіна. — Відставить! Лягай! Відставить!

На ґанок вийшов днювальний Алімов.

— Товаришу старшина, — закричав він, — вас до телефона!

— Хто? — запитав старшина, невдоволено оглядаючися.

— Не знаю, товаришу старшина. Голос такий захриплий, ніби простуджений.

— Запитай — хто?

Днювальний зник у дверях, старшина обернувся до Чонкіна.

— Лягай! Відставить! Лягай!

Днювальний повернувся, підійшов до лавки і, з співчуттям дивлячися на розпластаного в пилюці Чонкіна, доповів:

— Товаришу старшина, з лазні дзвонять. Питають: мило самі будете одержувати чи пришлете когось?

— Ти ж бачиш, я занятий, — стримуючися, сказав старшина. — Скажи Трофимовичеві — хай одержить. — І знову до Чонкіна: — Відставить! Лягай! Відставить! Лягай! Відставить!

— Чуєш, старшина, — поцікавився Завгородній. — А за що ти його?

— Та він, товаришу капітане, роззява, охоче пояснив старшина і знову поклав Чонкіна. — Лягай! Службу вже закінчує, а вітати не навчився. Відставить! Замість того, щоб як належить честь віддавати, пальці розчепірені до вуха прикладе і йде не стройовим кроком, а як на прогуляночці. Лягай! — Старшина дістав з кишені хусточку і витер запотілий карк. — Заморишся з ними, товаришу капітане. Морочишся, виховуєш, нерви нищиш, а глузду — ледь. Відставить!

— А ти його повз стовп поганяй, — запропонував капітан. — Хай пройде десять разів стройовим кроком туди й назад і вітає.

— Це можна, — сказав старшина і заплював цигарку. — Це ви правильно, товаришу капітане, кажете. Чонкін, ти чув, що сказав капітан?

Чонкін стояв перед ним, важко дихаючи, і нічого не відповів.

— А вигляд який! Весь у пилюці, обличчя брудне, не боєць, а одне непорозуміння. Десять разів туди й назад, рівнятися на стовп, кроком... — старшина витримав павзу, — руш!

— Отак, — пожвавішав капітан. — Старшина, накажи: хай носок тягне краще, сорок сантиметрів від землі. Ох, роззява!

А старшина, підбадьорений підтримкою капітана, командував:

— Вище ногу. Руку зігнути в лікті, пальці до скроні. Я тебе навчу вітати командирів. Кругом... руш!

У цей час у коридорі штабу задзвонив телефон. Завгородній подивився скоса на нього, але не підвівся, відходити не хотілося.

Він закричав:

— Старшина, ти подивився, у нього обмотка розмоталася. Він ось-ось заплутається й упаде. Просто померти зо сміху. І пощо таке опудало до армії беруть, га, старшина?

А телефон у коридорі дзвонив усе наполегливіше й голосніше. Завгородній неохоче підвівся й увійшов до штабу.

— Слухаю, капітан Завгородній, — мляво сказав він до слухальця.

Віддаль між селом Красноє і місцем розташування частини становила кілометрів сто двадцять, а, можливо, й більше, чути було огидно, голос ляйтенанта Мелешка забивали якийсь тріск, музика, і капітан Завгородній ледве зрозумів, у чому справа. Спочатку він не надав повідомленню ляйтенанта належного значення і поклав собі повернутися до перерваного видовища, але в дорозі від телефона до дверей до нього дійшов зміст того, що він щойно почув. І, усвідомивши, що сталося, він застебнув ковнір гімнастьорки, обтер чобіт об чобіт і пішов доповідати начальникові штабу.

Постукавши кулаком у двері (начальник штабу трохи недочував), Завгородній, не чекаючи відповіді, прочинив їх і, переступивши поріг, закричав:

— Дозвольте увійти, товаришу майоре!

— Не дозволяю, — тихо сказав майор, не підводячи голови від своїх папірців.

Але Завгородній не звернув на його слова жодної уваги, він не пам'ятав випадку, щоб начальник штабу будь-кому будь-що дозволив.

— Дозвольте доповісти, товаришу майоре?

— Не дозволяю. — Майор підніс голову від паперів. — Що це в вас за вигляд, капітане? Неголений, ґудзики і чоботи не чищені.

— Іди ти... — півголосом сказав капітан і весело подивився майорові в очі.

З уст капітана начштаба зрозумів приблизно зміст сказаного, але не був певен цього, бож взагалі не міг собі уявити, щоб молодший за ранґою дозволяв собі зухвальство перед старшим. Тому він удав, що не зрозумів капітана, і вів своєї далі:

— Якщо ви не маєте за що купити крем у воєнторзі, я вам можу подарувати слоїк.

— Спасибі, товаришу майоре, — ввічливо сказав Завгородній.

— Дозвольте доповісти: у ляйтенанта Мелешка відмовив мотор, він сів на вимушену.

— Куди сів? — не зрозумів начштаба.

— На землю.

— Залиште дотепи. Я вас питаю, де саме приземлився Мелешко.

— Біля села Красноє.

Начштаба підійшов до карти, що висіла на стіні, відшукав на ній Красноє.

— Що ж робити? — він розгублено подивився на Завгороднього.

Той знизав плечима.

— Ви начальник, вам видніше. По-моєму, треба доповісти командирові полку.

Начальник штабу і раніше не відзначався великою сміливістю стосовно вищепоставлених командирів, але тепер, з причини глухоти, боявся їх ще більше, пам'ятаючи, що його кожної миті можуть звільнити в резерву.

— Командир під цю пору занятий, — сказав він, — керує вилетами.

— Вимушена посадка — літна́ справа, — нагадав Завгородній. — Командир мусить знати.

— Значить, ви гадаєте, зручно відривати командира задля цієї справи?

Завгородній подивився на нього з співчуттям. Начштаба перейшов сюди з піхоти і мало тямив у літно́му ділі.

— Дозвольте відпучитися з частини, товаришу майоре. Я сам доповім командирові.

— От правильно, — утішився майор. — Ви самі йдіть і доповіджте від свого імени. Ви — черговий по частині і маєте право. Зачекайте, Завгородній. Як же ви підете? А раптом у частині щось трапиться.

Але Завгородній уже не слухав його, він вийшов і щільно зачинив за собою двері.

Приблизно за годину він повернувся до штабу з командиром полку підполковником Опаліковим і з інженером полку Кудлаєм. У штабі на той час трапився ще підполковник Пахомов, командир батальйону аеродромного обслуговування. Він вияснював з начальником штабу якісь там свої справи і при появі Опалікова хотів відійти, але той його затримав. Почали обговорювати, що робити. Кудлай сказав, що на складі запасних моторів немає. А з дивізії раніше як за тиждень не дістанеш. Завгородній запропонував відчепити крила, завантажити літак на автомобіль і привезти сюди. Начальник штабу запропонував тягнути літак на буксирі, чим викликав презирливу посмішку Завгороднього.

Підполковник Пахомов мовчав і щось нотував у своєму блькнотику, виявляючи службову пильність.

Опаліков слухав те, що говорили, глузливо. Потім підвівся, пройшов з кута в кут.

— Заслухавши й обговоривши усю ту хріновину, яку кожний з вас торочив тут мірою своїх здібностей, я прийшов до висновку, що літак ми залишимо на місці до прибуття мотора. Як тягнути його сто двадцять кілометрів на автомобілі, від нього лишаться самі дрова. А покищо там треба поставити варту, бодай від пацанів, щоб не рознесли дошку приладів. Це тебе стосується. — Він махнув рукою у бік Пахомова.

Підполковник Пахомов поклав блькнот на підвіконня і підвівся.

— Вибачте, нічого не вийде, — боязко сказав він.

Хоча в чинах він був рівний з Опаліковим, віком старший і безпосередньо йому не підлягав, Пахомов відчував перевагу Опалікова над собою, знав, що той ближче до начальства, раніше від нього стане полковником, і тому звертався до нього на "ви".

— Це ж чому ще не вийде? — нетерпляче запитав Опаліков.

Він не любив ніяких заперечень.

— Уся комендантська сотня другий тиждень на варті, і змінити нема ким. — Пахомов узяв блькнот і заглянув у нього. — Сім осіб у лазареті, дванадцять на лісозаготівлях, один у відпустці. Всі.

— Та хоч одного можна знайти? Хоч завалящого якогонебудь. Хай він там поспить біля машини, аби було з кого спитати.

— Жодного, товаришу полковнику, — при цьому Пахомов зробив таку жалюгідну міну, що не повірити йому було ніяк неможливо.

— Так, справа погана, замислився Опаліков і тут таки вигукнув: — Гура! Знайшов! Слухай, пошли ти цього... як його... боєць є в тебе такий зачуханий, на коні їздить.

— Чонкін чи що? — не повірив Пахомов.

— Звичайно, Чонкін. До чого ж я все таки розумна людина, — здивувався Опаліков і луснув себе по чолу долонею.

— Так він же... — попробував заперечити Пахомов.

— Що він?

— На кухню дрова нікому буде возити.

— Незамінних людей у нас немає, — сказав командир полку.

Ця теза була апробована. Підполковник Пахомов не насмілився щось перечити.

3

Дорогий читачу! Ви вже, звичайно, звернули увагу на те, що боєць останнього року служби Іван Чонкін був малий на зріст,

кривоногий та ще й з червоними вухами. "І що то за безглузда постать! — скажете ви обурено. — Де тут приклад для підростаючого покоління? І де автор побачив такого в лапках героя?" І я, автор, притиснутий до стіни і спійманий, як то кажуть, на гарячому, змушений буду признатися, що ніде я його не бачив, вигадав з своєї голови і зовсім не для прикладу, а просто не мавши що робити. "Припустімо, це так, — скажете ви недовірливо, — але пощо ж вигадувати? Невже автор не міг взяти з життя справжнього воїна-велетня, високого, стрункого, дисциплінованого, відмінника учбово-бойової і політичної підготови?" Міг би, звичайно, та не встиг. Усіх відмінників розхапали, а мені дістався Чонкін. Я спочатку засумував, потім упокорився. Бож герой книжки, він як дитина — який вийшов, такий і є, за вікно не викинеш. У інших, може, діти десь і кращі, й розумніші, а своя однаково від усіх дорожча, тому що своя.

У попередній біографії Чонкіна не було надто вже яскравих сторінок, на яких варто було б затримувати вашу увагу, але бодай кількома словами розповісти, звідки він родом, як жив і що робив раніше, ніби й треба б.

Отож, в одному надволзькому селі жила свого часу така собі Мар'яна Чонкіна, звичайна сільська жінка, вдова. Її чоловік Василь Чонкін загинув у чотирнадцятому році за імперіялістичної війни, яка, як відомо, потім перетворилася на громадянську і тривала дуже довго. У той час, коли тривали бої за Царицин, село, в якому жила Мар'яна, опинилося на перехрещенні воєнних доріг, через нього проходили то червоні, то білі, просторий і порожній дім Мар'яни подобався одним і другим. Якось у домі Мар'яни цілий тиждень квартирував такий собі прапорщик Голіцин, що мав якийсь дуже неясний стосунок до славетного роду російських князів. Потім він виїхав з цього села і, мабуть, про нього забув, але село про нього не забуло. І коли рік пізніше, а, може, й більше (ніхто не рахував), у Мар'яни народився син, у селі почали жартома посміхатися, кажучи, що тут справа не обійшлася без участи князя. Правда, ще була підозра на місцевого пастуха Серьогу, але Серьога рішуче відмовлявся.

Сина Мар'яни назвали Іваном, а по-батькові означили за загиблим чоловіком — Васильовичем.

Перші шість років, про які в Івана не лишилося ніяких спогадів, він прожив в убожестві. Мати його була слаба здоров'ям, господарство зовсім занехаяла, жила абияк, перебиваючися з хліба на воду, поки не потонула якось у ріці. Пішла на початку зими полоскати на Волзі білизну і провалилася. Саме на цей час і припадають перші спогади Чонкіна про себе і навколишній світ.

Іван не лишився сам, його прихистили бездітні сусіди на те саме прізвище, а, можливо, навіть родичі — Чонкіни. У них не було

дітей віддавна, вони навіть подумували, чи не взяти б кого з притулку, а тут трапився такий от випадок. Чонкіна одягнули, узули, а коли він дещо підріс, почали привчати поволі до господарства. То сіно пошлють розтрусити, то картоплю в погребі перебирати, то ще щось по господарству. За це й були покарані.

Певного часу почали шукати в селі куркулів, та жодного не могли знайти. А наказано було знайти обов'язково, бодай для прикладу. Тоді знайшли Чонкіних, які визискували чужу працю, а до того ж ще й дитячу працю. Чонкіних заслали, а Іван опинився в дитячому будинку, де його понад два роки на чім світ стоїть мучили аритметикою. Спочатку він усе це сумирно витримував, але коли справа дійшла до поділу цілих чисел з рештою, не витримав і дав драпака у своє рідне село.

На той час він уже трохи підріс і йому вистачало сили, щоб затягнути супоню. Йому дали коня і послали працювати на молоко-товарну ферму. І, не забуваючи про високе походження Чонкіна, говорили:

— Князю, запряжеш коня, поїдеш гній возити.

В армії його так не називали, тому що не знали цього прізвиська, а в його вигляді нічого княжого не було. Командир батальйону Пахомов, зустрівши Чонкіна за першим разом, сказав, не замислюючися:

— До стайні.

Сказав, як приліпив. На стайні Чонкіну було якраз місце. З того часу він і їздив весь час на коні — возив на кухню дрова і картоплю. Службу свою він опанував швидко і швидко засвоїв її основні закони, як от: "Боєць спить — служба йде". "Не поспішай виконувати наказ, його можуть і відкликати" і т. д. і т. п.

І хоч за всю службу він не став, на подобу своїх однолітків, ні механіком, ні мотористом, життям своїм, якби не старшина, Чонкін був би задоволений цілком. Його не посилали на варту, не змушували мити в касарні підлоги, звільняли від муштри. Він навіть у касарні майже не бував, узимку спав звичайно на кухні, а влітку у стайні на сіні. Маючи безпосередній стосунок до кухні, харчувався за нормою ч. 5, тобто за нормою літунів. Лише від одного загального обов'язку його не звільняли — від політнавчання.

4

Влітку, за гарної погоди, політнавчання відбувалися звичайно не в приміщенні, а на узліссі невеликого гайка за містом. Чонкін, як завжди, запізнився, але цього разу не з власної вини. Спершу його виховував старшина, потім кухар Шурка зовсім в останню мить послав на склад за крупами. Виявилося, що комірника на

складі не було, довелося бігати по всьому містечку розшукувати. Коли Чонкін приїхав, нарешті, на коні в гайок, усі вже зібралися. При появі Чонкіна керівник політзанять, старший політрук Ярцев, вельми тонко і в'їдливо зажартував у тому дусі, що, мовляв, коли Чонкін явився, значить, тепер усе в порядку — можна й починати.

Бійці розташувалися на невеликому лужку навколо широкого пня, на якому сидів старший політрук Ярцев.

Чонкін розгнуздав коня і прив'язав його поблизу до дерева, щоб він міг щипати траву, а сам собі обрав місце попереду бійців, щоб було далі від керівника занять. Він сів, підібгавши під себе ноги, і щойно по тому обдивився, і тут таки зрозумів, що місце обрав найневдаліше. Поруч з ним, дивлячися на нього глузливими блакитними очима, сидів його заклятий ворог Самушкін. Цей Самушкін ніколи не марнував нагоди, щоб улаштувати Чонкіну якунебудь капость: у їдальні змішував цукор з сіллю, у касарні вночі (у тих рідких випадках, коли Чонкіну все таки доводилося там спати) зв'язував докупи штани і гімнастьорку, і Чонкін через це спізнювався до шикування. А якось Самушкін улаштував Чонкіну "вельосипед" — заклав, коли той спав, між пальці ніг шматки паперу і запалив. За це він одержав два наряди поза чергою, а Чонкін три доби шкутильгав.

Побачивши Самушкіна, Чонкін зрозумів, що ліпше б він сів у мурашник, тому що з грайливого настрою Самушкіна відразу зрозумів, що добра від нього нема що чекати.

Проробляли тему Моральне обличчя бійця Червоної армії Старший політрук Ярцев дістав з великого жовтого портфеля, що лежав у нього на колінах, конспект, погортав його, коротко нагадав бійцям те, що проробляли на попередніх заняттях, і запитав:

— Хто хоче виступити? Чонкін? — здивувався він, зауваживши, що Чонкін смикнув рукою.

Чонкін підвівся, вирівняв під паском гімнастьорку і, перевалюючися з ноги на ногу, уставився Ярцеву просто в очі. Так вони дивилися один на одного досить довго.

— Ну, чому ж ви не відповідаєте? — не витримав Ярцев.

— Не підготований, товаришу старший політрук, — нерішуче пробурмотів Чонкін, опускаючи очі.

— Пощо ж ви тоді підносили руку?

— Я не підносив, товаришу старший політрук, я жука діставав. Мені Самушкін кинув за шию жука.

— Жука? — зловісним голосом перепитав Ярцев. — Ви що, товаришу Чонкін, прийшли сюди навчатися чи жуків ловити?

Чонкін мовчав. Старший політрук підвівся і схвильовано почав ходити по лужку.

— Ми з вами, — почав він, повільно добираючи слова, — вивчаємо дуже важливу тему: "Моральне обличчя бійця Червоної армії". Ви, товаришу Чонкін, з політпідготовки відстаєте від більшости інших бійців, які на політнавчаннях уважно слухають керівника. А воно ж не за горами інспекторська перевірка. З чим ви до неї прийдете? Через це, між іншим, і дисципліна у вас накульгує. Минулого разу, коли я був черговим по частині, ви не вийшли на фіззарядку. От вам конкретний приклад того, як слаба політична підготовка веде до прямого порушення військової дисципліни. Сідайте, товаришу Чонкін. Хто хоче виступити?

Підніс руку командир рою Балашов.

— От, — сказав Ярцев, — чомусь то товариш Балашов завжди перший підносить руку. І його завжди приємно слухати. Ви конспект приготували, товаришу Балашов?

— Приготував, — скромно, але з гідністю відповів Балашов.

— Я знаю, що приготували, — сказав Ярцев, дивлячися на Балашова з неприхованою любов'ю. — Відповідайте.

Старший політрук сів на пень і, щоб показати наперед, яку справжню насолоду матиме він з чіткої і правильної відповіді Балашова, заплющив очі.

Балашов розгорнув загальний зошит у картонній оправі і почав читати голосно, виразисто, не вставляючи жодного свого слова.

Поки він читав, бійці робили хто що міг. Один, сховавшися за спиною іншого, захоплювався *Мадам Боварі*, двоє грали в "морський бій", Чонкін поринув у свої думки. Думки в нього були різні. Уважно спостерігаючи життя, опановуючи його закони, він зрозумів, що влітку звичайно буває тепло, а взимку холодно. "А от якби було навпаки, — думав він, — улітку холодно, а взимку тепло, то тоді літо називалося б — зима, а зима називалась би — літо". Потім йому зайшла в голову інша думка, ще важливіша й цікавіша, але він тут таки забув, яка саме, і ніяк не міг пригадати. І думка про втрачену думку була болюча. У цей час його штовхнули в бік. Чонкін оглянувся і побачив Самушкіна, про якого зовсім забув. Самушкін поманив його пальцем, показуючи, щоб Чонкін нахилився, він, Самушкін йому щось скаже. Чонкін завагався. Самушкін знову щось вигадав. Крикнути в вухо, либонь, побоїться, старший політрук тут, а плюнути може.

— Чого тобі? — пошепки спитав Чонкін.

— Та ти не бійся, — прошепотів Самушкін і сам нахилився до чонкінського вуха. — Ти знаєш, що у Сталіна було дві жінки?

— Та йди геть, — відмахнувся Чонкін.

— Правду тобі кажу. Дві жінки.

— Досить базікати, — сказав Чонкін

— Не віриш — запитай у старшого політрука.

— Та нащо мені це потрібне? — упирався Чонкін.

— Спитай, будь другом. Я запитав би, але мені незручно, я минулого разу ставив багато питань.

З обличчя Самушкіна було видно, що йому дуже залежить, щоб Чонкін зробив йому цю дріб'язкову по суті послугу. І Чонкін, бувши людиною доброю, не вміючи нікому і ні в чому відмовляти, здався.

Балашов усе ще читав свій конспект. Старший політрук його слухав неуважно, знаючи, що Балашов — боєць акуратний, напевно переписав від слова до слова з підручника і ніяких несподіванок у його відповіді бути не може. Але часу лишалося мало, треба було спитати інших, і Ярцев перепинив Балашова.

— Спасибі, товаришу Балашов, — сказав він. — У мене до вас ще питання: чому наша армія вважається народною?

— Тому що вона служить народові, — відповів Балашов, не замислюючися.

Правильно. А кому служать армії капіталістичних країн?

— Купці капіталістів.

— Правильно. — Ярцев був дуже задоволений. — Я з приємністю прослухав вашу відповідь. Ви правильно мислите, робите з пройденого матеріялу правильні висновки. Я ставлю вам "відмінно" і буду просити командира батальйону оголосити вам подяку з занесенням в особисту справу.

— Служу трудовому народові, — тихо сказав Балашов.

— Сідайте, товаришу Балашов. — І своїми вузькими пронизливими очима старший політрук оглянув бійців, що сиділи перед ним. — Хто хоче далі розвинути думку попереднього промовця?

Чонкін смикнув рукою. Ярцев помітив.

— Товаришу Чонкін, як накажете витлумачити ваш виразний жест? Можливо, ви знову воюєте з жуком?

Чонкін підвівся.

— Питання, товаришу старший політрук.

— Прошу. — Політрук розплився в широкій посмішці, усім своїм виглядом показуючи, що, звичайно, Чонкін може поставити лише дуже просте питання і, можливо, навіть дурне, але він, Ярцев, зобов'язаний знижуватися до рівня кожного бійця і пояснити незрозуміле. І він помилився. Питання, може бути, було дурне, але не таке просте:

— А правда, — запитав Чонкін, — що у товариша Сталіна було дві жінки?

Ярцев зірвався на ноги з таким поспіхом, наче б йому в одне місце загнали швайку.

— Що?! — закричав він, трясучися з люті і переляку. — Ви що говорите? Ви мене в цю справу не вплутуйте. — Він тут таки похопився, що сказав щось не туди, і зупинився.

Чонкін розгублено кліпав очима. Він ніяк не міг зрозуміти, чим викликана така лють старшого політрука. Він спробував пояснити свою поведінку:

— Я, товаришу старший політрук, нічого, — сказав він. — Я лише хотів запитати... Мені говорили, що в товариша Сталіна...

— Хто вам говорив? — закричав Ярцев не своїм голосом. — Хто, я вас питаю? З чужого голосу співаєте, Чонкін!

Чонкін безпомічно оглянувся на Самушкіна, той спокійно перегортав *Короткий курс історії ВКП(б)*, ніби все, що діялося, не мало до нього жодного стосунку. Чонкін зрозумів, що коли б послатися на Самушкіна, той відмовиться, не зморгнувши оком. І хоч Чонкін ніяк не міг утямити, що саме викликало такий неймовірний гнів старшого політрука, йому було ясно, що Самушкін його знову підвів, може бути, навіть більше, ніж того разу, коли влаштував "вельосипед".

А старший політрук, почавши кричати, ніяк не міг зупинитися, він хрестив Чонкіна як попало, кажучи, що ось, мовляв, до чого доводить політична незрілість і втрата пильности, що такі, як Чонкін, дуже цінна знахідка для наших ворогів, які так і шукають найменшої щілини, куди, не гребуючи ніякими засобами, можна пролізти з своїми підступами, що такі, як Чонкін, ганьблять не лише свій підрозділ і своє з'єднання, а й усю Червону армію в цілому.

Трудно сказати, чим скінчився б монолог Ярцева, якби його не перервав днювальний Алімов. Видно, Алімов біг від самого містечка, тому що довго не міг віддихатися і, приклавши руку до пілотки, важко дихав, мовчки дивлячися на Ярцева. Його поява збила Ярцева з думки, і він запитав роздратовано:

— Чого вам?

— Товаришу старший політрук, дозвольте звернутися. — Алімов сяк-так віддихався.

— Звертайтеся, — втомлено сказав Ярцев, опускаючися на пень.

— Рядового Чонкіна, на наказ командира батальйону, викликають до касарні.

Цій обставині були раді і Чонкін і Ярцев.

Відв'язуючи коня, Чонкін ганив себе, що дідько смикнув його за язик, може бути, перший раз за всю службу поставив питання, і на, маєш — така неприємність. І він твердо вирішив, що тепер ніколи в житті не буде ставити ніяких питань, а то ще вскочиш у таку історію, що й не виплутаєшся.

5

Старшина Пєсков сидів у себе в каптьорці і сировою ниткою різав мило, готуючися до дня лазні, що передбачався для його

сотні. У цей час його покликали до телефона, і комбат Пахомов наказав негайно розшукати Чонкіна і підготувати до довготривалої служби вартового.

Якої саме служби і чому довготривалої, старшина не зрозумів, але сказав "єсть", тому що звик виконувати накази незаперечно, згідно з статутом. Каптенармуса Трофимовича, який допомагав йому різати мило, він послав на продовольчий склад, а днювального Алімова випровадив шукати Чонкіна. По цьому порізав решту мила, витер руки об рушник і сів писати листа своїй нареченій, що жила в місті Котласі.

Після строкової служби старшина прослужив ще два роки, тепер хотів знову продовжувати строк, але наречена цього не схвалювала. Вона вважала, що одруженій людині ліпше працювати десь на виробні, ніж служити в армії. Старшина Пєсков з цим не був згодний і писав:

"А ще, Любо, ви пишете, що цивільне життя ліпше, ніж військове, ви, Любо, маєте про це неправильне уявлення, тому що для кожного воїна Червоної армії є головне витримувати весь тягар і прикрості військової служби. А також виховання підлеглих. Ви знаєте, що наша країна зо всіх боків перебуває в капіталістичному оточенні і вороги тільки й чекають на те, щоб задушити радянську країну, а наших жінок і дітей загнати в рабство. Тому до Червоної армії щорічно закликають молодих воїнів, дітей робітників і трудового селянства. І ми, загартовані воїни, повинні передавати їм свій бойовий досвід і військову майстерність у справі виховання молодого покоління. Але питання це дуже серйозне, до людей треба виявляти щоденну суворість, тому що ти з ними будеш по-доброму, а вони до тебе обернуться свинею. Візьмімо, для прикладу, звичайну родину. Коли не будеш виховувати дитину в суворості з ремінцем, то вона виросте пройдисвітом чи хуліганом, а діти, Любо, мета нашого життя. А як не мати мети, то можна повіситися або застрелитися (от вам приклад: Маяковський, Єсєнін)".

Старшина поставив крапку, умокнув перо в чорнило і почав обдумувати наступне речення. Він хотів якось пов'язати докупи питання родини, і шлюбу, і обороноспроможности держави, але як саме зробити це, ще не знав, і тут його збили з пантелику — хтось постукав у двері.

— Увійдіть, — дозволив старшина.

Увійшов Чонкін. Він був так прибитий своїм недоглядом на політнавчанні, що навіть забув, що треба про своє прибуття доповісти за статутом, і спитав просто:

— Кликали, товаришу старшина?

— Не кликав, а наказав з'явитися, — поправив старшина. — Вийдіть і доповіджте, як належить.

Чонкін повернувся до дверей.

— Відставити! — сказав старшина. — Як треба повертатися кругом?

Чонкін намагався все зробити, як належить, але знову переплутав і повернувся через праве плече. Лише з третього разу у нього вийшов поворот більш чи менш гладенько, по чому старшина, нарешті, зласкавився до нього, дозволив вийти і, повернувшися, доповісти про прибуття. Потім тицьнув йому в руку статут служби варти і ґарнізонної служби і відправив до касарні вивчати обов'язки вартового. А сам лишився дописувати листа, наповнюючи його новими думками, що виникли у висліді спілкування з Чонкіном:

"От, Любо, для прикладу, у вас на виробні працює інженер з високою освітою і має підлеглих йому 10-12 осіб. Він може наказати їм щонебудь лише на праці, а після праці або під час вільного дня вони йому вже не підлягають і можуть робити, що хочуть, як кажуть, ти сам собі, а я сам собі. У нас такого становища бути не може. У мене в сотні 97 червоноармійців і підстаршин. Я можу їм кожночасно видати будь-який наказ, і вони виконають його без заперечень, точно і на час, згідно з статутом і військовою дисципліною, хоч я маю освіту за 5 кл."

На цьому місці йому знову перешкодили. Двері відчинилися, у каптьорку хтось зайшов. Думаючи, що це Чонкін, старшина, не повертаючи голови, сказав:

— Вийди, постукай і ввійди знову.

Йому відповіли.

— Я тебе постукаю.

Старшина дзиґою обернувся на табуреті, одночасно виструнчуючися, тому що побачив перед собою підполковника Пахомова.

— Товаришу підполковнику, за час вашої відсутности в сотні ніяких подій... — почав він, приклавши руку до пілотки, але підполковник його перервав:

— Де Чонкін?

— Відісланий для вивчення статуту служби варти і ґарнізонної служби, — чітко відрапортував старшина.

— Куди відісланий? — не зрозумів Пахомов.

— До касарні, товаришу підполковнику, — відрубав Пєсков.

— Ти що — божевільний? — загорлав на нього підполковник.— На нього літак чекає, а ти тут будеш з ним статути студіювати. Я тобі телефоном що говорив? Негайно покликати Чонкіна і підготувати до відправки.

— Єсть, товаришу підполковнику! — старшина кинувся до дверей.

— Зачекай. Сухий провіянт одержали?

— Трофимович пішов і досі немає. Можливо, з комірником розмовляє.

— Я ось йому порозмовляю. Волочити його сюди разом з провіянтом.

— Зараз я пошлю днювального, — сказав старшина.

— Відставити днювального! — сказав Пахомов. — Не днювального, а сам, і бігом! Зачекай. Даю тобі п'ять хвилин. За кожну зайву хвилину — доба арешту. Зрозумів? Бігом!

З старшиною підполковник розмовляв зовсім не так, як годину тому з командиром полку. Але й розмова старшини з Чонкіном була мало подібна на його розмову з підполковником. Що стосується Чонкіна, то він міг у такому дусі розмовляти хібащо з конем, тому що кінь за своїм становищем був ще нижче від нього. А вже нижче коня нікого не було.

Вискочивши на вулицю, старшина подивився на свого кишенькового годинника, закарбував час і пішов собі кроком, але потім, оглянувшися і побачивши, що підполковник Пахомов стежить за ним через вікно, побіг.

Бігти треба було метрів чотириста — на протилежний кінець містечка. На цьому шляху не було жодної будівлі, за яку можна було б сховатися і потайки від комбата перепочити, і старшина Пєсков почував себе, як на пристріляній місцевості. Йому було двадцять п'ять років, але за два роки надстрокової служби він бігав лише один раз, і то під час тривоги, коли ухилитися від бігання не було жодної можливости. Відзвичаєння від цього діла давало себе відчувати, та й спека, треба сказати, стояла немала.

На продуктовому складі було, як завжди, півтемно і прохолодно. Рідке соняшне проміння, пробиваючись крізь діри в стіні і в даху, пронизувало приміщення, вириваючи з півтемряви якісь там скриньки, діжки, мішки й туші яловичини, повішані на перекладинах упоперек складу. При піввідкритих дверях сидів комірник Дудник і, підперши підборіддя рукою, дрімав, розімлівши від спеки. Варто було йому заснути, як підборіддя зслизало з спітнілої долоні. Дудник ударявся підборіддям об стіл, розплющував очі, дивився на стіл підозріло й вороже, але, неспроможний устояти перед спокусою, знову підводив руку під підборіддя.

Висолопивши язик, улетів до складу старшина Пєсков. Він присів поруч з Дудником на скриньку з-під крупів і запитав:

— Ти Трофимовича не бачив?

Дудник знову бухнувся об стіл і посоловіло подивився на Пєскова.

— Га?

Старшина подивився з пошаною на підборіддя Дудника, що витримувало такі удари.

— Зуби цілі? — запитав він.

— Зуби то нічого, — сказав Дудник, стрясаючи головою і позіхаючи. — Я ось боюсь — стіл доведеться в ремонт віддавати. Кого ти питав?

— Трофимович тут був?

— А-а, Трофимович. Трофимович був, — сказав Дудник, заплющуючи очі і знову підставляючи руку під підборіддя.

— Почекай спати. — Старшина струсонув його за плече. — Куди він пішов?

Не розплющуючи очей, Дудник махнув вільною рукою в напрямі дверей:

— Туди.

Зрозумівши, що толку від Дудника не добитися, старшина вийшов надвір і зупинився в задумі. Куди йти? Він перебрав у голові всі місця, де міг бути Трофимович, але той міг бути бозна де, і вигадати в цю мить старшині щось більш чи менш імовірне було не так уже й просто. Він витягнув з кишені годинник і подивився на нього. З моменту одержання ним наказу ішла шоста хвилина. Старшина зідхнув. Він знав, що підполковник Пахомов слів на вітер ніколи не кидає. І Пєсков раптом лише тепер зрозумів, що відбувається, імовірно, щось винятково важливе, коли Чонкіна відправляють кудись на літаку. Може бути, сам Чонкін раптом став дуже важливий? Його, старшину Пєскова, жодного разу не возили літаком. Думка про важливість події змусила його мозок працювати продуктивніше, старшина ще раз прикинув, де саме міг ховатися Трофимович і, вже не вагаючися, кинувся до воєнторгівської крамниці.

Пєсков не помилився. Трофимович стояв у порожньому магазині поруч з продавщицею Тосею й оповідав їй зміст фільму *Серця чотирьох*. На підлозі біля його ніг лежав речмішок з сухим продовольством для Чонкіна.

За хвилину після цього підполковник Пахомов, виглянувши у вікно, побачив таку картину: стежкою в бік касарні, з речмішком на плечі, дрібно підскакував Трофимович; позаду, підштовхуючи його кулаком у спину, біг старшина Пєсков.

Під вечір того ж дня, сидячи в окремій камері батальйонної гавптвахти, старшина Пєсков продовжував свого листа нареченій з міста Котласа.

"А взагалі, Любо, — писав він, — армійське життя, звичайно, не цукор. Це ж є такі люди, котрі користуються своїм становищем не для скріплення військової дисципліни, а зовсім навпаки, з метою, щоб знущатися над своїми підлеглими. І, звичайно, у цивільному житті такого становища не буває, тому що там кожна людина, відробивши свої вісім годин на виробництві, вважає себе вже вільною, і коли якийсь там інженер чи майстер накаже йому

щонебудь, так він може послати його кудинебудь далі і правильно зробить".

6

От уже правда, життя людське повне несподіванок. Якби цього дня все відбувалося за накресленим пляном, то Чонкін після політнавчання повинен би був привезти на кухню дрова, потім — обід, потім — сон, після сну — лазня. У лазні обіцяли видати нове умундурування. (Чонкін уже розраховував відкласти це умундурування і дві пари нових онуч на випадок майбутньої демобілізації). Після лазні — знову на стайню, на склад за провіянтом для вечері, потім увечорі на відкритій площі — концерт художньої самодіяльности.

І раптом — трах-бах — викликали до касарні, видали ґвинтівку, скатку, речмішок, посадили в літак, і за якої півтори години Чонкін був уже дідько зна де, в якомусь селі, про яке він до того ніколи не чув і в думці не мав, що воно існує на світі.

Його ще канудило від щойно відбутого перший раз за життя льоту, а літуни (той, котрий його сюди привіз, і другий, котрий був тут) загорнули в чохол поламаний літак, прив'язали його до землі, сіли в справний і відлетіли, наче б їх тут і не було, а Чонкін лишився віч-на-віч з літаком і натовпом, що оточував його. Але й натовп поступово розсмоктався, залишивши Чонкіна самого собі.

Лишившися сам, він обійшов навколо літака, поторгав елерони і керму повертання, ударив носаком по колесу. І сплюнув. Пощо його охороняти, від кого охороняти і скільки часу — невідомо. Підполковник Пахомов сказав — може, тиждень, а може, й більше. За тиждень можна від нудьги здохнути. Раніше, бувало, хоч з конем поговориш, і то діло. Він взагалі любив розмовляти з конем більше навіть, ніж з людьми, тому що людині скажеш щонебудь, та не те, ще й неприємностей собі на карк заживеш, а кінь, йому хоч що скажи, все приймає. Чонкін з ним бесідував, радився, оповідав про своє життя, про старшину, нарікав на Самушкіна і на кухаря Шкурку, кінь розумів що чи не розумів, а махав хвостом, хитав головою — реаґував. А з цим драндулетом хіба поговориш? Він же не живий. Чонкін ще раз сплюнув і пройшов від носа до хвоста і від хвоста знову до носа. Обдивився.

Тутешня природа не подобалася йому ніскілечки. За три сотні кроків від нього крізь кущі лози олов'яно блищала річка з дивною назвою Тьопа. Чонкін не знав, що вона так називається, а однак було гидко. Миршавий лісок, котрий простягався нижче по течії Тьопи, Чонкіну не подобався ще більше, а вже про весь останній простір і говорити нема чого. Земля була гола, горбкувата і з камінням, село убоге. Два доми обшиті ґонтою, решта — з

потемнілих колод, наполовину врослі в землю, криті який — ґонтою, який — соломою.

Порожньо в селі. Хоч скільки дивися, не побачиш живої душі. І нічого дивного в цьому немає — усі на праці. А хто не на праці, ховаються від спекоти по хатах. Лише перісте теля, видно, відбилося від табуна, лежить посеред дороги, висолопивши язика від спеки.

Якийсь чоловік проїхав на вельосипеді берегом річки з граблями, прив'язаними за плечима.

— Ого-го! — гукнув до нього Чонкін, але той не зупинився, видно, не чув.

Іван прилаштував речмішок на крилі літака, розв'язав подивитися, що там йому поклали. У мішку лежали два буханці хліба, бляшанка м'ясних консервів, бляшанка рибних, бляшанка концентратів, шматок ковбаси, твердої, як дерево, і кілька куснів цукру, загорнених у газету. На тиждень, звичайно, не густо. Знаття б наперед, потягнув би щонебудь з їдальні літунів, а тепер що ж...

Пройшов Чонкін знову вздовж літака. Кілька кроків туди, кілька кроків назад. Взагалі, звичайно, є в його становищі й приємне. Тепер він не просто Чонкін, до якого можна просто підійти, поляпати по плечу, сказати "Гей ти, Чонкін" чи, наприклад, плюнути в вухо. Тепер він вартовий — особа недоторкальна. І перш ніж плюнути в вухо, либонь, подумаєш. Ледь що — "Стій! Хто йде?", "Стій! Стріляти буду!" Справа серйозна.

Але як подивитися на це діло з іншого боку...

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Володимир Войнович, талановитий письменник російського самвидаву, народився 1932 року в Таджицькій РСР. Батько його — росіянин сербського походження, тому його прізвище належить вимовляти з наголосом на першому складі: Вóйнович. У 1951-55 роках Войнович відбував службу в радянській армії. Тупа муштра запам'яталася йому і, як бачить читач з перекладеного фраґменту, знайшла насвітлення у пізнішій творчості. Ще в армії Войнович почав писати вірші і потім став відомий як автор текстів популярних пісень. Перший виступ його в прозі датується 1961 роком. Двоє його оповідань, надрукованих у журналі Новый мир *у 1963 році, — "Хочу бути чесним" і "Віддаль на півкілометра" накликали на автора критику за "очорнення" радянської дійсности. Український переклад першого з названих появився в нашому журналі.*

З 1966 року Войнович активізувався в русі опору, підписавши разом з іншими письменниками кілька листів до високих урядових інстанцій з протестом проти переслідування діячів культури. Після появи в Новом мире *його повісти "Двоє друзів" (1967) Войновича перестали друкувати, і його твори почали ширитися в самвидаві. За кордоном уперше появився перший розділ роману* Життя і надзвичайні пригоди солдата Івана Чонкіна *в журналі* Грани *(1969), там таки була надрукована й наступна повість "Шляхом взаємного листування".*

Великого розголосу набув "Відкритий лист" *Войновича до голови ВААП (Всесоюзне аґентство оборони авторських прав) Б. Паніна, в якому Войнович оцінює підписання міжнародної конвенції охорони авторських прав від СРСР як удержавлення цих прав й іронічно пропонує удержавити й самих авторів. За це він був покараний виключенням з Спілки письменників СРСР (20. 2. 1972).*

У травні цього року двоє каґебістів запросили Войновича нібито на розмову про можливості повернення його в радянську літературу. Вони запевняли його, що каґебісти вже не такі, як були раніше, мовляв, гуманізувалися. Насправді ж загрожували йому ліквідацією, "делікатно" натякаючи, що прикро вмирати в сорок три роки. Щоб оборонити себе проти можливої розправи, Войнович написав відкритого листа до голови КҐБ Андропова (надрукований у журналі Посев, *червень 1975). Лист закінчується констатацією:*

"Коли якусь людину викличуть до КҐБ і скажуть, що вони вже не такі, хай вона їм не повірить: такі!"

Перший том роману Войновича Життя і надзвичайні пригоди солдата Івана Чонкіна *появився у видавництві* YMCA-PRESS *(Париж, 1975). З цього видання в нашому перекладі початок першої частини роману.*

Іван Кошелівець

ПЕРЕДОСІНЬ У МІСТІ

Ліда Палій

ПЕРЕДОСІНЬ У МІСТІ

На вежах пожежної сторожі
сходять повні годинників.
Ніч пахне
темно-фіолетними айстрами хмар.
Свердшики цокотливими колісцятами
прикочують осінь
все ближче і ближче...

ПЕРШИЙ СНІГ

Вітер розбив
червоні глеки осени.
Черепки дубів черпають
перший сипкий сніг
на кам'яних сходах.
Ген внизу
вже відлетіли
білі птахи дахів
за ріку
туди, де сонце огорнене
в мохнатий кокон.

НАД ОЗЕРОМ ОНТАРІО

Небо висотує воду озера
сірою бібулою.
І немає ні обрію,
ні кінця, ні початку.
На нитці хвильорізу
в нерівних відстаннях
нанизані меви
— точки нерозв'язаного коду.

Тоді вантажний корабель
чорними ножицями
розтинає обрій надвоє
і сиреною проколює мовчання.
Злітають меви,
а крила в них
рукави, що витирають
небесні сльози.

ВЕСНЯНИЙ КАРНАВАЛ

Достигла весна.
Яскравими кольорами
пахне цвіт клену,
аромат липне до очей,
а птиці вищать жовто-оранжево.

ПРОБЛЕМА ЕРОСА

Дмитро Козій

Сексуальність стала пекучою проблемою нашої доби. У житті сьогочасної молоді вона набирає часто загрозливих форм, збурюючи її духове буття. Щоправда, молодь не раз сама шукає виходу з нестерпної ситуації, чіпляючися за різні ідеологічні побудови, в парі з чим відбувається в її психіці деструкція традиційних вірувань, як і традиційного громадського й родинного укладу життя. А втім, такі блукання й пошуки нормальні для молодечого віку, бо молода людина сильна саме своєю вірою в можливість досягнути справжнього повноцінного життя. Вона не може задовольнитися змістом життя, яким живе старше покоління. Часто, одначе, молодечі блукання проявляються в жалюгідних формах морального збочення й дикої демонстративної розгнузданости.

Спостерігається при тому скрізь, куди не повернись, змішування понять "сексуальність" і "еротика", дарма що ці поняття не однорідні. Чуємо в розмові, що молоді люди виявляють надто велике зацікавлення "еротичними справами", при чому мається на думці речі, які непристойно було б порушувати в добре вихованому товаристві. Але й у наукових сферах можна натрапити на таке змішування понять. Воно знаходить своє виправдання в пансексуалізмі Сіґізмунда Фройда, що вважає статевий потяг головним рушієм життя, в тому числі й духово-творчого, включно з релігійною сферою буття. Помішання понять веде за собою, власне кажучи, вилучення понять "Ерос", "еротика" з обсягу наукового вжитку. Тим часом між поняттями "еротика" і "сексуальність" є суттєва різниця. Тому їх уточнення може мати чимале життєве значення.

Щоб не було непорозуміння, зазначаємо наперед, що між переживаннями еротичними і сексуальними існують у певні фази життя моменти єднання,але ми можемо їх зрозуміти тільки тоді, коли аналіза виявить ті властивості еротичних переживань, які становлять їх своєрідність і неповторність.

Нам треба повернутися до Платона, до його *Симпозіону, (Бенкет)*, де він дає слово Сократові, мудрецеві, який і з'ясовує природу Ероса. Виступають там ще й інші промовці, які по-різному інтерпретують Ероса, спираючися на мітологію. Називають його великим богом любови, якому покоряються і люди, і боги. Сократ відкидає цей погляд на Ероса. На його думку, Ероса не

слід навіть зараховувати до богів, бо боги є втіленням досконалости, і їм, як таким, властива і мудрість, і краса, і доброта, тоді як Ерос не є ні гарний, ні поганий, його не назвемо ні добрим, ні злим, він ані мудрий, ані нетямучий. Хто ж він такий? Він з природи своєї вічно прагне краси, добра і мудрости. Отже, йому припало місце посередині між богами і людьми. Таку посередню істоту називає Сократ, за мітологією, демоном. Ерос, як демон любови, в'яже вищу й нижчу сфери буття в одну цілість. Він діє з непереможною силою, запалюючи в молодій людині прагнення до краси. Почуття любови пов'язується нерозривно саме з захопленням красою.

Але сократівський, чи радше платонівський, Ерос має кілька облич. Платон вирізняє три ступені Ероса: ступені любови, різні щодо якости. Ерос перетворюється, пнучися вгору і проявляючись у дедалі чмстішій формі.

На найнижчому ступені, в молодечому віці, він звертається до самої постаті людини, її фізичної натури. Молодече захоплення красою людської постаті ще не входить у глиб істоти. Закоханий юнак переживає справжнє зачарування: прагне бачити раз-по-раз кохану особу, мати її перед очима, вона стає предметом мрій. Але ці переживання мають знаменну властивість: внутрішню потребу зберегти певну дистанцію, незайманість чарівного образу. Бентежний неспокій, що не дає молодій людині всидіти на місці, компенсується чаром, який втілена мрія кидає на все кругом: на небо й на землю.

Почуття краси одної людської постаті згодом розширюється, охоплюючи красу людської постаті взагалі.

Другий, вищий ступінь Ероса — це захоплення красою душі, яка полягає в моральних якостях людини: у шляхетних, високих почуттях, у добрих ділах і в етичних засадах, якими людина керується. Таким чином на вищому ступені Ероса краса поєднується з добром. Людина, що прагне краси, прагне також назавжди посідати добро. Бо все, що добре, є водночас, гарне.

Отже на цьому ступені єднання людини з людиною набирає форм душевного єднання двох істот, які вчуваються в сенс биття людського серця і намагаються діяти для добра, а тим самим підвищувати цінності життя.

На третьому, найвищому ступені Ерос виявляє ще одне обличчя, втілюючись у людину і стаючи джерелом захоплення красою вже не самого тільки тіла чи душі, а красою як такою, красою самою в собі. Людина підноситься своїм пізнанням понад світ мінливих і недосконалих явищ до споглядання ідеї краси, краси в її непорочній чистоті, ні з чим матеріяльним не змішаної, незмінної, божественної. Явища видимого світу називаємо гарними остільки, оскільки вони причетні до ідеї краси, але краса їх має

ступені,тоді як ідея краси не знає ступенів досконалости. Краса явищ світу з часом марніє, бо час стирає її, натомість ідея краси — вічна.

Отже, на найвищому ступені Ероса людина, завдяки йому, досягає свого властивого призначення: заглиблюється в саму суть буття. У цій сфері їй дається справжня мудрість: вона не тільки має вгляд у суть речей, але й черпає з джерел вічности моральну силу стояти міцно на землі.

Такий шлях, за Платоном, проходить Ерос: від тілесної краси в світі явищ до ідеї краси як прабуття. Але при тому всьому краса явищ світу має свою цінність: вона є тим помостом, по якому людина проникає в ідею краси, а водночас ідею добра та й взагалі в світ ідей і вічний початок усього сущого.

Погляд Платона на три ступені любови залишив глибокий слід у світобаченні людини західнього світу. До речі буде пригадати, що великий Данте розгортає, як і Платон, шлях любови: від любови до одної жіночої постаті до любови, осяяної божественним світлом, — любови до Бога.

■

Висвітлюючи три ступені Ероса, Платон не пов'язує їх точно з окремими періодами життя. Тільки поява Ероса в людській душі пов'язана з молодечим віком.

Але життя людське не пливе однорідною течією. Кризи, які переживає людина, вказують на глибокі якісні зміни, що позначають окремі фази психічного її розвитку. Нашу увагу привертає до себе поділ, зроблений Кіркеґором у першій половині 19 віку, у якому вирізняються три періоди життя: естетичний, етичний і релігійний. На відміну від Платона, Кіркеґор не знає Ероса, який накладає печать на все життя, відограючи конструктивну ролю в оформленні духовости людини. Він споглядає на естетичний період життя з суворістю судді, який спостерігає там ненаситну жадобу естетичних вражень, гонитву за щораз новими враженнями. Пошуки багатоманітности, яка збагачує життя, пов'язані в молодої людини з плинністю почуттів і мінливістю настрою. Химерні образи уяви заступають дійсність, обманюючи людину ілюзіями величних перспектив. Така настанова зумовлює неупорядкованість життя на тому етапі. Відчувається внутрішня неоформленість, нестійкість і хисткість. Все це означає брак внутрішнього ладу, без якого справжнє духове життя неможливе. Одночасно впадає в очі в поведінці молодої людини брак відповідальности за свої вчинки перед людьми і Богом.

Як бачимо, Кіркеґор звертає увагу передусім на неґативні прояви життя в його естетичній стадії.

У стадії етичній, як сама назва вказує, перед людиною постають практичні вимоги життя. Вона розв'язує так чи інакше етичні завдання. Це вік праці, обов'язків і відповідальности. Кристалізується вдача людини, оформлюється її характер.

У третій стадії життя людина скеровує свій зір передусім на внутрішнє життя. Намагається з'ясувати собі сенс буття, містерію добра і зла та містерію Бога.

На тлі цих, у дечому відмінних і в дечому збіжних поглядів на людське життя двох мислителів двох далеких епох, античної і новітньої, поглядів Платона і Кіркеґора, зарисовується певними оригінальними рисами концепція людини та її долі в драмі-феєрії *Лісова пісня* Лесі Українки.

У *Лісовій пісні* Леся Українка приймає теж поділ життя на три фази, яким дає символічні назви: Весна, Літо та Осінь. Усі три фази позначені Еросом. Леся Українка надає Еросові, як Платон і Данте, центрального місця в духовому житті людини. Ерос трансформується на дорозі життя, йдучи за покликом до висот. Але письменниця вносить у свою драму життя новий важливий момент: аспект трагізму.

У якій постаті виступає Ерос у *Лісовій пісні* в той час, коли Мавка і Лукаш, головні персонажі твору, переживають весну життя? І в Лукаша, і в Мавки Ерос зароджується як музика душі. Душа шукає виразу для своїх нових могутніх почуттів у музиці. Слова не спроможні дати вираз почуттям, таким неясним і незрозумілим, але сповненим блаженства. Лукаш намагається грою на сопілці визволити почуття, що накопичуються в душі й шукають виходу. Випробовує для цієї мети різні сопілки: калинову, вербову, липову й очеретяну. Захоплюється грою. Лукашевою грою захоплюється й Мавка. Її кохання відбивається в мелодійних переливах сопілки. Її краса і краса Лукашевої постаті мають своє музичне обрамування. Їх бентежне серце, сповнене таємниці, квітне чарівними музичними почуттями так, як весна квітне, розсипаючи барвисті квіти по лісовій галявині. Їх взаємне зачарування тоне в музиці душі.

Хто така Мавка?

Вона оповідає Лукашеві про свій лісовий рід, отже немає сумніву, що вона з походження така сама мітична лісова істота, як Водяник, Русалка, Перелесник тощо. За таку вважають її всі інтерпретатори *Лісової пісні*. Але треба зважити один важливий момент у її житті і в її свідомості, який свідчить про її перетворення. У прикінцевій сцені драми, в останній розмові з Лукашем, Мавка каже йому:

> Ти душу дав мені, як гострий ніж
> дає вербовій тихій гілці голос.

Вона стверджує, що любов до Лукаша перетворила її на людину. Отже, маємо підставу трактувати Мавку як людину з її глибиною душі і з її трагічною долею.

А втім, великі поетичні креації бувають багатозначні, і тому їх можна по-різному інтерпретувати з різних поглядів.

Щодо Мавки, то ми дивимося на неї не як на тип жінки, представницю жіночого роду взагалі, а як на жіночу істоту особливої породи, яка вирізняється з-поміж загалу своєю ніжністю, поетичністю і, так би мовити, музичністю душі. І чарівною чистотою почуттів і помислів. Та чистота зумовлює збереження дистанції між особами різної статі, як також почуття незайманости, почуття, ніким не подиктованого, бо воно випливає з самої молодечої душі, саме з джерел молодечої соромливости.

Соромливість притаманна молодечій душі, хоча й те треба сказати, що вона може вироджуватися в умовах нездорового розвитку молодої людини і загального занепаду моралі.

Роля соромливости подвійна. Негативна її роля полягає в тому, що вона немов імунізує людину від небезпек з боку статевого потягу. Можна гадати,що так рятується Лукаш від потоплення в драговині, куди загнали його злісні Потерчата. Ще важливіша, на думку Макса Шелера, позитивна роля соромливости: вона править за панцер,під охороною якого може визріти справжня,велика любов.[1] Визріває ж любов справжня тоді, коли молодечий Ерос дивиться на тіло коханої особи як на вираз душі. Тілесна оболонка постає перед ним, пронизана душею. Оте одухотворення фізичної появи надає любові познаки тривалости. Мавка знає, що в лісових істот нема тривалости почуттів, при чому вона має те пересвідчення, що саме людина вміє кохати "навіки". Тим то вона прагне з'єднання з Лукашем.

Висловлюючи наші думки про молодечого Ероса — нехай і під прикриттям Лесиного авторитету — ми відчуваємо сьогодні, що на нас з різних боків дивляться з посмішкою. На нас скеровані такі критичні зауваження: "Мавка й Лукаш — це романтичні постаті з їх ідеальним коханням. У житті ж реальному треба рахуватися з тим, що маємо справу з реальними людьми. Статевий потяг (Libido) — ось їх всевладний, ненаситний потяг. Але він природний і, як такий, вимагає природного задоволення. Чи вам не промовляє до переконання такий авторитет, як Сиґізмунд Фройд, на думку якого, вже в немовлячому смоктанні грудей матері проявляється в зародку статевий потяг? Ваш Ерос — слухняне знаряддя всевладного

1. M. Scheler, Ueber Scham und Schamgefuehl — Ges. Werke, X. Francke-Verlag, Bern 1957.

сексу, а соромливість — це маска, яку накладає на наївних дівчат і хлопців показна доброчесність бабусь".

Важко змагатися з оборонцями теорії, яка догоджає перверсійним нахилам ґенерації, що опинилася в процесі морального виродження. Ми протиставимо її поглядам великого психолога-мудреця Едуарда Шпранґера, що уґрунтовує свої теоретичні розважання на довголітньому досвіді, набутому в педагогічній практиці, праці з молоддю. Він мав перед собою молодь, нормальну з погляду психічної і фізичної гігієни. Натомість Фройд як лікар-психіятр обертався здебільша в колі людей хворих і ненормальних, на яких ґрунтував свої аналізи. Тому висновки і узагальнення, пороблені на тому матеріялі, не завжди мали достатню основу. До того треба додати, що матеріялістичний спосіб мислення дозволяв Фройдові трактувати явища вищої категорії як похідні від явищ нижчої категорії (як т. зв. епіфеномени), у даному разі — виводити духові прояви в людині від відчуттів, тобто від процесів, що відбуваються в сенсорних органах. Знаючи це, можемо зрозуміти, чому Фройд віддає центральне місце в людській психіці якраз сексуальному потягові, позбавленому душі. Одухотворений Ерос не має там місця. А любов, позбавлена духового первня, перестає бути людською любов'ю, яка має або повинна мати щось із божественного. Бож людина, як Ерос, — істота посередня між твариною і божеством.

Шпранґер віддає належне сексуальності, але проводить межу між нею і еротикою, яку називає "душевною формою любови". Душевна форма любови полягає у вчуванні в душу в гарній тілесній з'яві та в прагненні до з'єднання душ. Психолог підкреслює, що молодь "посідає особливо делікатний орган" якраз до таких переживань. Еротика і сексуальність належать до різних шарів психіки, і в свідомості молодої людини вони різко відмежовуються.[2]

Не можна заперечити, що існує можливість викривлення еротики в умовах зниження морального рівня чи окремої одиниці, чи суспільства, коли в теплицях розбещености сексуальність розпаношується в психіці і затьмарює всякі високі пориви. Молодечий Ерос нівечиться, а з ним нівечаться й пропадають назавжди ідеальні первні в душі.

Але, як ми вже зазначили вище, існує теж можливість, що Ерос, як одухотворена форма любови, визріє в дозрілому віці як велика любов, яка об'єднує дві особи і при якій сексуальний потяг втрачає характер чисто фізіологічного акту.

Так сталося з Мавкою. Коли спалахнуло її весняне кохання,

2. E. Spranger, Psychologie des Jugendalters, SS. 81-84, 176. 4 Aufl. Verlag Quelle-Meyer. Leipzig 1925.

вона почувала, що її серце ще "невиразно говорить, як весняна нічка". Коли ж настало її Літо, любов її визріла, викриваючи свою незміренну глибінь. Любов пронизує її істоту невимовною добрістю. Власне, поєднання краси з добрістю — це й є та краса душі, про яку ми почули від Платона, коли він характеризував другий ступінь Ероса. Ні найменша тінь не затьмарює Мавчиного великого серця. Мавка не реаґує злобою на злобу, бо вона не має скрипучого органа злоби. Вона не знає, що таке егоїзм. Її готовість до самопожертви має своє джерело в притаманному їй, як і всякій людині, почутті неповноти і, водночас, конечности доповнити й довершити своє "я". Покірливість, з якою вона зносить докори Лукашевої матері, свідчить не про її слабодухість, а, навпаки, про великодушність, опромінену любов'ю. З непохибною інтуїцією проникає вона в ясні і темні закамарки людського серця.

Але велика любов не охороняє її від трагічної долі, яка кується в кузні найдорожчої їй людини — Лукаша.

У Лукаша весняне кохання не визріло як слід. Він відмінився передусім під впливом вимог, які ставить людині життєва практика. Його засмоктує щоденний труд для прожитку. Водночас міняється його ставлення до Мавки. Він стає непривітний до неї. Його мова набирає не раз іронічного, а то й зневажливого тону, який боляче вражає ніжну Мавку. Особливо прикре для Мавки те, що він залишає гру на сопілці. Вона бачить, що він скоряється прозі життя, зневажає, як вона каже, цвіт душі, з якого виросло їхнє кохання, отже забуває про найцінніше в людині, зраджує своє глибше "я". Вона болів і за себе і за нього.

Але її чекає ще тяжчий удар. Лукаш зраджує її, зраджує своє весняне ідеальне кохання задля Килини, яка звабліює його гаданими матеріяльними достатками та й своєю фізичною перевагою над Мавкою. Сексуальний потяг заглушує Ероса. Біль Мавки не знаходить відгуку в Лукашевім зачерствілім серці. Тим часом Мавка ниє в журбі, а далі впадає в розпач. Покинута на ласку долі, вона прагне тільки одного — повного самозабуття, прагне, щоб серце її замовкло. Але забуття їй не дається.

Таким чином зрілий вік стає добою важких моральних випробувань у житті Мавки і Лукаша. "Літо" в концепції Лесі Українки можна назвати етичним періодом життя, як назвав його Кіркеґор. Мавці приніс цей вік душевне поглиблення, а водночас безмір страждань за її вірну любов. Лукашеве ж життя покрилося чорною хмарою зради всього найціннішого в людині, а водночас принесло йому гірку чашу ілюзії щастя. Гіркоту її довелося незабаром скуштувати до дна.

Життя Мавки й Лукаша зарисовується трагічно: нівечаться цінності, без яких життя — не життя.

Наступає третя фаза життя — осінь. Її назвемо містерією

життя і смерти. Виявляється, що Лукашева зрада не принесла йому щастя, навпаки, вона скаламутила йому душу. Добробут, який мала принести Килина, виявився ілюзорним. Порожнечі Лукашевого серця та жінка не могла заповнити, бо її не в'язала з Лукашем справжня любов. Почуття оманности того життя, яке він сам собі вибрав, як і свідомість зради, вчиненої Мавці, нуртують у його душі і справляють йому дедалі більші муки. Життя розкривається перед ним в усій своїй трагічній повазі. Зрадивши Мавку, він зрадив самого себе — на це давно вказала йому Мавка, але він не хотів чи не міг зрозуміти значення її слів. Тепер демон перевертає йому душу горі дном. Лукаш покидає свою хату й сім'ю і блукає по лісу вовкулакою в несвітських стражданнях. Тільки Мавка в силі збагнути його муки. Тільки в її серці знаходять вони відгук. Вона знов рятує його, як колись, на весні, вирятувала його з драговини, в яку він попав був необачно. Повертає йому людський образ. У Лукашеві прокидається палке каяття. Але водночас почуття непрощенної провини перед Мавкою так боляче стискає йому серце, що він не може дивитися їй у вічі, не може знести її ніжного й ласкавого погляду і, як навіжений, кидається в терновий байрак, де й щезає в гущавині.

Поворот до давнього життя для нього й Мавки вже неможливий.

Покинута Мавка згоряє з журби й безнадії біля Лукашевої хати. Але чудо, яке вона вчинила з Лукашем, дає свої наслідки. Лукаш перероджується, стає новою людиною. Він усвідомлює, що, втративши Мавку, він загубив свою долю. У його душі визріває переоцінка всіх життєвих вартостей. Він розуміє марноту матеріяльних благ й іншим зором дивиться на світ і життя, зокрема на своє дотеперішнє життя. Його хата з усім добром зотліла, але він без особливого жалю дивиться на пожарище, бо все, зв'язане з дотеперішнім життям, стало йому чужим.

Спалення хати з усім матеріяльним добром набирає символічного значення: вартості попереднього життя розвіялися попелом.

Зате відроджується в душі Лукаша любов, любов поглиблена, яка стає єдиною цінністю життя. Вона викликає з'яву Мавки. Видиво Мавки, її мова і поєднання з Лукашем становлять фінал містерії життя і смерти. Лукаш бачить Мавку, дарма що її тіло зотліло, чує її чарівний голос. Глибоке замирення в душі навіюють її слова. Вона потішає, що її буття не закінчилося, хоча тіло й зотліло. Тіло повернулося в рідну землицю, але воно з водою зростить вербу, стане початком нового життя. До тієї верби будуть приходити люди, нестимуть Мавці радощі й тугу, а її душа буде промовляти до них, обізветься

шелестом тихим вербової гілки,

голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів...

У словах Мавки відлунюється "музика душі", якою драма починалася. Під їх впливом Лукаш, як колись, грає на сопілці і чарівні мелодії покривають тугу. "Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя". Так їх, примирених і щасливих, прикриває біла пелена снігу.

Як маємо розуміти слова Мавки про її перетворення? Чи не провіщає вона продовження свого існування в нижчих формах буття? Верба бо править тут тільки за символ такого буття. Щоправда, Мавка говорить про нього мовою трохи меланхолійної, але зворушливо-сердечної поезії, але нам вчуваються в тій мові нотки покори людини, яка приймає від долі те, що доля їй вимірює. У такому разі вона заперечує себе, погоджуючися з тим, що вона як неповторна істота пропадає.

Одначе, якщо так думає Мавка (чи Леся Українка сама таки), то це важко узгодити з її ж словами, висловленими раніше з великою переконливістю:

Я буду вічно жити!
Я маю в серці те, що не вмирає.
(*Лісова Пісня*, кінець другої дії)

Справжня вічність людини зумовлена вічністю її духової істоти. Перевтілення її в нижчі істоти не може означати її вічности.

Коли станемо на тому, що таке переконання властиве Мавці, то її слова, що вона буде проявлятися в шумі верби чи в росах, будемо розуміти так, як розуміємо слова матері в Шевченковій поезії "Ой люлі, люлі, моя дитино". Там молода зраджена й покинута мати тулить до себе немовля, майбутня недоля якого лягла каменем на її душу. Вона свідома того, що син колись буде її проклинати, але вона наперед приймає той прокляття як щось належне їй, бо вона має в своїм серці для нього тільки безмірну любов. Тому вона й звертається до нього з проханням, щоб він колись, як виросте і зазнає лиха від людей, а її не стане, не забув приходити в гай, щоб притулитися до тієї калини, яку вона любила. Мати могла б так, як Мавка, сказати: "Я буду промовляти до тебе шумом калини, передавати тобі в тому шумі свою любов" (муку вона заховує для себе). Кажучи так, вона, очевидно, не мала б на думці якогось перевтілення, а тільки пов'язувала б свої почуття з калиною — колишньою повірницею її серця. Мати ніби надхнула калину своєю любов'ю, і ту любов повинен почути її син.

Так само щось глибоко людське повинні відчувати люди, прислухаючись до шуму верби, яку полюбила Мавка.

Мавка, яку ми схильні назвати українською Беатріче.

Історія Мавки і Лукаша — це оригінальна українська версія історії Беатріче і Данте. Основні їх лінії ті самі: юнацьке захоплення красою Беатріче як втілення краси душі, пошуки поета по блудних дорогах життя по смерті Беатріче і, врешті, його духове переродження, до якого веде Беатріче, — це такі самі етапи життя, які проходить Лукаш і основну ролю в яких відіграє Мавка.

У Данте теж зарисовуються три періоди життя, як у Лесі Українки та Кіркеґора. Деякі знавці й коментатори Данте бачать відтворення трьох періодів життя в *Божественній комедії*: "Пекло" мало б бути періодом молодечих блукань, "Чистилище" періодом морального іспиту, а "Рай" періодом духового поглиблення людини та визволенням на шляху до висот. До такого психологічного тлумачення *Божественної комедії* схильний також Іван Франко. Щоправда, він бачить у ній і малюнок даної історичної доби, і малюнок "космічного порядку", утвореного середньовічним мисленням, але — чи не головне — "малюнок індивідуальної душевної драми, що відбулася в Данґовій душі", а водночас "малюнок душевного перелому в душі кожного чоловіка, того перелому, що починається гріхом, нарушенням суспільного порядку та етичного закону, і через безодні завзятости, зневіри, розпуки доходить до жалю, каяття, покути і кінчиться розкошами поєднання і душевного відродження та заспокоєння". Франко оцінює *Божественну комедію* як "першу новочасну психологічну повість, першу студію новочасної душі, виведеної з гармонії і раз-у-раз занятої змаганням знов дійти до гармонії".[3]

У цій психологічній періодизації *Божественної комедії* немає одначе, місця для "весни життя" з її вирішальними для всього життя переживаннями.

Переживання ті відтворив Данте в творі *Нове життя*. Назвавши новим життям добу народження Ероса в молодечій душі, поет підкреслив її вагу. Вона принесла йому відкриття краси душі й духове прозріння. Блукання, що наступили пізніше в його житті, годі пов'язувати з тим, що відтворене в "Пеклі". Про моральний занепад поета говориться в іншім місці *Божественної комедії* у тридцятій пісні "Чистилища", де Беатріче робить поетові закид, що він віддався по її смерті світовим утіхам і, забувши її, погнався за блудними вогниками,

піддався суєті земній,
неправим шляхом погляди усі

3. Іван Франко, "Данте Аліґ'єрі", стор. 114. В-во "Радянський письменник". Київ, 1965.

він скерував і лиш мари питався,
що скрізь облуди сіє...
(переклад Є. Дроб'язка)

Але Беатріче в потойбічному світі не перестала турбуватис його долею. Вона визволяє його з гріховних тенет і потягає з собою до висот, де перед поетом відкриваються обрії буття з йог духовими вимірами.

Як бачимо, третю фазу життя і мислителі Платон та Кіркеґор, поети Данте та Леся Українка характеризують як добу пошукіє сенсу та значущости життя. Треба при тому відтінити одну особливість світобачення поетів, а саме: вони вважають, щс головним рушієм розгортання людської душі є індивідуальн втілення "вічно-жіночого", які промовляють до нас із глибин буття з вічного джерела любови, тієї любови, яка визначає наше земне буття.

САТИРА — ДЗЕРКАЛО ІСТИНИ

Роман Рахманний

РОЗДУМИ НАД САТИРИЧНОЮ ТВОРЧІСТЮ ЕДВАРДА КОЗАКА

Про сатирика, звичайно, годилося б по-сатиричному. Його творчий вклад слід би важити на сатиричній вазі, міряти сатиричним аршином — розцінювати якість його писань і рисунків гіперболічними категоріями. Отож, можна б і про творчість Едварда Козака, чи радше в цьому випадку ЕКО, написати: хочете знати який великий він сатирик, то поскладайте разом усе те, що він створив у сатиричному жанрі на сторінках численних українських видань, і назбирається того добра стільки, що й найкращому з-поміж нас доведеться підводити очі вгору, щоб побачити вершок його творчої піраміди.

Тільки маючи під руками всі його творчі надбання, дослідник, озброєний науковою методою і поставлений на відповідній часовій відстані, могтиме задовільно й об'єктивно зважити, зміряти й оцінити вклад ЕКО в розвиток української громадської думки і, зокрема, картинного слова. Бо Едвард Козак є по суті унапрямлюючим творцем новочасного українського журналу гумору й сатири. Водночас він своїми карикатурами проник також у чужомовний світ.

Українські періодичні видання гумору й сатири проходили ті самі тяжкі етапи розвитку, що й уся українська преса, а інколи навіть тяжчі. Цензура — ворожа офіційна і нерідко власна громадська — перш за все придушує всякі прояви гумору й сатири, спрямовані проти слабих сторін даної системи, т. зв. освяченого ладу. За таких умов, журнал гумору й сатири потребує ідейних, талановитих і сміливих людей, які не обмежувалися б лише продукуванням "смішних" сторінок для розваги хлібоз'їдачів, але й посміли б стати за правду.

Едвард Козак, за порівняно вільної обстановки на західньоукраїнських землях, був співредактором журналу *Зиз* (1924-33), а опісля редаґував *Комар* (1933-39); крім того, своїми карикатурами й гумористами він доповнював різні неперіодичні й книжкові публікації. На такий лад він заповнював принаймні частинно прогалину на цій ділянці української культури, що зазнала особливого знищення на східньоукраїнських землях під режимом Москви.

Воєнні дії на території України 1939-44 не сприяли розвиткові сатиричних видань. Щойно за мирних умов життя в післявоєнній Німеччині та в зовсім вільних видавничих умовах Північної Америки Едвард Козак міг продовжувати діло, яке він любить, яке знає і вміло виконує його. Однойменні журнали *Лис Микита* в Західній Німеччині (1948-49) та в Детройті (з 1951 року) є своєрідними свідками складної дійсности сатирика й сатири в нашій спільноті, а водночас і свідками успішности тієї наполегливої людини. Людини, що хотіла і вміла дивитися на чуже й своє оточення, а втім і на себе самого, з усмішкою самокритики. На тлі зиґзаґоподібної лінії розвитку українського сатиричного слова здобуток ЕКО подвійний. Це — довгі роки видавничої тяглости в цьому ділі та постійне зростання вгору його сатиричного мислення , його слова і картинного вислову.

А визначитися в сатирі — не легке діло, бо сатира є галуззю літературної творчости реторичного характеру, що супроводить цивілізоване людство майже від його світанку. І українська сатира має довгу й гідну історію, і вона відзначається відносно високим рівнем, який треба спершу освоїти, щоб далі вже йти своїм шляхом угору. Поряд з цим сатирик мусить добре знати, *що* він хоче сказати читачеві та й *чому*, бо сатирики — всі без винятку — бойовики за свої ідеали. Переживаючи суперечності свого оточення глибше, ніж інші сучасники, сатирик виливає своє обурення чи гнів словами, загорнутими в сміховинку, або словами, замкнутими в рисунки — карикатури.

Про те, *коли* народився в Едварда Козака творчий процес сатиричного реаґування на його світ, можна лише здогадуватися: мабуть, поряд з прагненням виявити себе в образотворчому мистецтві, коли разючі суперечності знайомого йому оточення — рідного і чужого — спонукували реаґувати на них радше сміхом та іронією, ніж криком обурення чи ліричного болю. Перефразовуючи вислів Г. Косинки — "Моя доля загубилася в житах і мені хочеться співати — тут можна б висловити здогад: Едвард Козак, спостерігаючи дійсність, мусів сміятися, щоб не плакати. Так з'явився ЕКО — українець, що зрозумів прадавню істину: хто вміє сміятись, того не цураються люди і навіть час від часу прислухаються до його слів; а хто плаче, той самітний сідає до вечері.

Якщо ця аналіза звучить для будь-кого реторичним перебільшенням, то варто пригадати: перебільшення є однією з основних форм сатири. Правду про людину, групу людей, а то й усе суспільство можна висловити у сприйнятний для них спосіб найчастіше з відповідним перебільшенням, показавши дане питання під лупою. Орудуючи гіперболею, досвідчений сатирик

неначе булавою розтрощує стіну байдужости, стіну фальшивої стабільности і здеревілі форми життя, яких уже не вистачає молодшому прошаркові суспільства. Як і в інших сатириків і карикатуристів, у творах ЕКО деякі форми і властивості осіб чи суспільних груп зумисне перебільшені. Без того його критичних зауваг не помітили б читачі чи глядачі. Але, як у кожного доброякісного сатирика, в нього завжди збережено індивідуальні риси його об'єкту, а ті риси схоплено на свій специфічний спосіб.

В ЕКО він неповторний. Погляньте на будь-яку карикатуру, наприклад, Сталіна, з довоєнних чи післявоєнних років творчости ЕКО, і пізнаєте її автора серед тисячі інших карикатур на ту саму тему. Водночас у кожній його карикатурі відтворено різними й дещо відмінними рисами ту саму суть. Все те, що в подобі Сталіна бачить мільйонова українська громадськість, яка зазнала стільки лиха під системою того кремлівського хижака і яка в його подобі бачить страждання мільйонів своїх земляків. Вся ненависть, вся погорда і вся сміховинність зосереджуються в рамках кількох рисок, що ними ЕКО відтворює цю звіроподібну всеросійську "надлюдину".

Подібне можна сказати про інші карикатури на інші теми. Вміння оформити свій погляд на даний об'єкт індивідуально і як українець (себто спроможність посідати свій власний стиль, як віддзеркалення стилю й світовідчування українського суспільства) привертало увагу чужоземних видавців і редакторів, коли тільки карикатури ЕКО були доведені до їхнього відома. Я особисто мав нагоду пересвідчитися в цьому під час таких зустрічей з голляндськими, бельгійськими, норвезькими та балтицькими редакторами, що захоплювалися самобутністю українського гумору, виявленого їм у рисунках ЕКО.

Сатира Едварда Козака на міжнародні теми — багата і становить окремий розділ у його творчості. З давніх карикатур згадаю дві, які закарбувалися в пам'яті. Одна стосувалася дипломатичного зближення між Берліном і Москвою на початку 1935 року: Сталін — у вигляді ведмедя в будьоновській шапці — обнімається з Гітлером і водночас пробує вхопити в свою пащу голову нового "приятеля", а зараз поруч Гітлер уявляє себе на кріслі, під яким розстелено шкуру з того московського ведмедя. Таким чином ЕКО передрікав неминучий збройний конфлікт між двома замиреними "сусідами", що здійснився шість років пізніше.

Друга картинна сатира була відгуком на аґресію Італії проти Абесінії. Муссоліні лікторською сокирою рубає голови з пліч чорних абесінців, а при тому репетує: "Нас б'ють!" Підпис під карикатурою: "Сам він мішок дере і сам кричить".

У той час, коли значна частина українського суспільства була дезорієнтована пропаґандою чужоземного енерґетизму, треба

було мати багато громадської сміливости, щоб пригадати своїм землякам: українець ніколи не повинен солідаризуватися з ідеями аґресорів та імперіялістів, бо українська нація сама поневолена, а подібні аґресори реґулярно рубають голови з пліч її синам.

Українська національна й особиста гідність, українська незалежницька політика, протести й пересторога проти угодовецьких тенденцій, що проникали в українське суспільство в міжвоєнні роки — обабіч Збруча! — становлять другу групу сатиричних тем у творчості ЕКО. При тому, зображуючи українських діячів на сатиричному екрані, ЕКО робив це і далі робить без будь-якої особистої люті, ненависти чи в'їдливости, що нерідко характеризують сатиру багатьох чужоземних борців за "істину". У характері всіх його об'єктів віддзеркалено український гумор, що, почавши з бурсацьких і шкільних віршів, супроводив критику наших предків. А в них навіть чорт і смерть посідали щось "людське", якщо вже не зовсім "людяне". Щось, що примушувало українського глядача і читача усміхатися і казати: не такий чорт страшний, як його малюють.

Навіть побіжний перегляд річників *Зиза* і *Комара* покаже наочно нинішньому читачеві, що найзавзятіші полемісти (Д. Донцов, Пеленський, І. Кедрин), найупертіші політики (Д. Левицький, В. Мудрий чи М. Стахів), найсамовпевненіші кооператори, сільськогосподарники й діячі культури чи "Просвіти" покірно клали свої голови під "ґільотину" сатирика ЕКО, а той безжалісно обрубував їхні надто буйні "чуби" — розвівав їхні псевдоконцепції кількома ударами пера й олівця. І всі вони, здається мені, почувалися відсвіженими такою мірою, як почувався відсвіженим у своїх думках пересічний український громадянин — читач цієї критики. Всі знали й відчували: навіть найсуворіша сатира-карикатура ЕКО вільна від злоби і являє собою лише спробу допомогти їм знайти себе і свій український шлях.

Бо кожен сатирик є реформатором окремих осіб і суспільства. Щоправда, жоден сатирик не є новатором і звичайно пропонує радше знайомі ідеї та відомий зміст. Удар кожного сатирика влучає в застарілі форми. Всяке суспільство з часом загрузає в пісок свого шляху, поступово деревіє і потребує оновлення, а деколи навіть операції, щоб з-під шкаралущі відкрилася жива тканина і щоб сонце зогріло кожну клітину організму. Сатирик не робить тієї операції. Це — завдання самого суспільства чи радше осміленого сатириком молодшого покоління. Сатирик тільки ставить діяґнозу.

Я сказав би: своїми творами сатирик створює дзеркало, в якому окремі люди й цілі суспільства можуть (принаймні на мить, в яку прояснюється розум!) побачити себе в правдивому, не підфарбованому вигляді. Сатирик і карикатурист малюють портрет

свого оточення таким, яке воно є, щоб — як від своїх портретистів вимагав Олівер Кромвел — те обличчя було правдиве: "з бородавками і всім іншим!"

Вдумливі люди всіх віків завжди цінували таке відсвіження думки про себе самих, бо принаймні підсвідомо лякалися загубити межу між дійсним і уявним "я". Гнобителі всіх віків найбільше лякаються сатириків, бо вони виявляють нікчемність деспотичних режимів.

Ступаючи слідами чільних сатириків з українського минулого, ЕКО виконує відповідальну ролю реформатора так у відношенні до чужого й переважно ворожого нам світу, як і в відношенні до власного суспільства. Докладний перегляд його сатиричної творчости виявить одну напрямну: шукання і знаходження основного українського інтересу. Часто він використовує для цього, як свого гучномовця, тип ніби-народницького речника, хоча він сам (ЕКО) завжди був не народником, а міським інтеліґентом, який розуміє складність суспільної структури в будь-якій країні 20 століття. Він висуває ніби-народника тому, що той — позірно смішний своєю говіркою і плутанням чужих слів — патріот досягне думкою навіть серця і розуму тих, кого не досягнув би реформатор Едвард Козак.

Деякий час у Львові, на сторінках *Комара*, ним був селянин Тимко, що не вдоволявся хлібом єдиним, але хотів мати голос теж у формуванні громадської думки. Інтеліґент (і корінно міський, що не знає села, і той, що вийшов із села, але не зрісся з містом) ніколи не спроможні дотримати кроку з цією т. зв. простою людиною з дотепом, здоровим глуздом і залізною логікою. Виводячи на сторінках журналу такого Сократа, ЕКО не занедбав пояснити своїм читачам, що той розсудливий українець простонародного складу не завжди готовий пропонувати свою "мудрість". Ось приклад.

У гуморесці "Розмова про політику на селі" (заголовок називаю з пам'яті) автор-оповідач розказує, як він — львівський інтеліґент на відпочинку в гірському селі — пробував розважатися розмовою з селянином про крайові та міжнародні справи. Той відповідав зручно, ляпідарно і з вихилясами, щоб радше "пан" формулював свої погляди на дану тему, а сам він зберігав об'єктивну незацікавленість. "Я захрип, спітнів і втомився докраю, але його думки на порушені справи не почув".

Нині соціологи сказали б: між цими членами одного суспільства не було комунікації... Але такі були часи; декому доцільніше було помовчати, а зокрема селянинові з Польщі, якому закривали рот або насильно, або "вченими арґументами". Однак, дайте тій самій людині дрібку волі (чи, як казав І. Франко, справедливу

конституцію) — і побачите суттєву зміну. Гриць Зозуля з таборового українського суспільства в Західній Німеччині (*Лис Микита*) є тим самим селянином-патріотом довоєнного часу, який вдавав неграмотного в політиці. За вільніших умов його язик ожив, і він говорить зовсім доречно.

"Бо в нашім народі то так: як говорити екстра з одним українцем, то який би він не був — чи то мельниківець, чи той з *Української Трибуни* (бандерівець), чи якийсь інший, то кожний так мудро і докладно буде говорити, що лиш би слухати. А як тоті мудрі поз'їжджаються докупи, то все якесь дурне схвалять...", — каже він бентежно.

Але Гриць Зозуля не пропонує власного ліку, ані якоїсь різкої операції на ту національну болячку. Ні, він лише ставить діягнозу або, краще сказавши, держить перед нашими очима дзеркало і заохочує: "Дивіться на себе, панове! Щось негаразд з тим великим розумом!" Ми всі дивимось і сміємося, розважаємося на здоров'я, а хтось таки соромливо задумається. А це вже початок себелікувального процесу. Решта залежить від нас самих.

Після свого переселення за океан Гриць Зозуля ще раз засвідчує життєздатність української людини, її вміння рости вгору, як тільки відкриються перед нею людські можливості. За океаном (куди Гриць їхав так неохоче, як Іван із Стефаникового оповідання *Камінний хрест)*, Зозуля вдумливо спостерігає дрібницю: в Америці для людини його типу найважливіша частина тіла це — ноги. Тому, коли відпочиваєш, то клади ноги високо; навіть спи, поклавши ноги на подушку, бо голова тільки під капелюх годиться. Зате його жінка далі спить головою на подушці, бо її голова *ще функціонує* в нових економічних умовах, в яких пересічна людина стає автоматом економічної продукційности і споживання: "Жінка числить мої гроші, а потім думає, на що вона їх видала".

Давши пяпаса північноамериканському хлібоз'їдачеві, Гриць Зозуля тривожиться характером своїх земляків, які аж землю деруть під собою, щоб тільки зрівнятися з іншомовними сусідами лише в матеріяльному відношенні. "В нас, бачте, не тільки злість національна" — пише він, натякаючи на міжпартійні суперечки й бої. — "Є ще й національна зависть.. Купить хату жид — то ніщо; купить хату поляк — теж ніхто не завидує йому. Але нехай тільки купить хату наш християнин, то вже іншого нашого з зависти кров заливає... Кажуть, що ми мали князів, але то ще не знати докладно, бо їх ніхто не бачив. Мені здається, що ми всі з жебраків, бо ще й досі жебрацька кров у нас кружляє. Вгору нас не тягне, а тільки вниз".

Читаєте це, пригадуєте аналогії з інших ділянок нашого життя, і хочеться вам змінити ці прикрі властивості в інших і в себе.

Чим далі наше суспільство розвивається й ускладнюється, тим частіше в ньому проявляється гіпокризія — недуга кожного цивілізованого суспільства у світі. Чим вища цивілізація, тим більше в ній облуди й лицемірства. Сатирики перші спостерігають це явище і вдаряють по ньому. Англійський духовник Свіфт критикував своє реакційне духовенство. Соціяліст Джордж Орвел дошкульно висміяв у сатирі *Колгосп тварин* псевдосоціялістичну систему СРСР. Подібно й народовладний націоналіст Едвард Козак не пропустить нагоди, щоб не скритикувати помилки націоналістичних груп такою самою мірою, як він критикує недоліки в діяльності інших середовищ. Він бо знає, що ми — як суспільство — нині не відстаємо від інших суспільств теж і в цьому відношенні: поступовці з часом стають реакціонерами, безкомпромісні націоналісти — сальонними угодовцями, колишні радикали перетворюються на клерикалів, самостійники на автономістів тощо.

Будучи сатириком високого льоту, ЕКО посідає потрібне вміння критичною думкою охопити наше теперішнє в перспективі минулого і майбутнього. Він бачить, як вітри різних оманних орієнтацій гнули й гнуть і партійних дубів, і пересічну громадську лозу; він спостерігає, як брак власних практичних концепцій заповнюється псевдоконцепціями, а брак щирости — нещирими фразами. Тому Гриць Зозуля просто, без гіркоти, віднотовує подробицю, що має міжнародне і внутрішньоукраїнське значення:

"Лікарі випробовують ліки насамперед на мавпах і кріликах. Зате політики випробовують свої системи відразу на людях. Від того гинуть мільйони".

Такі й подібні сатиричні зауваження є болючими ударами по нашій честолюбності, але насправді ЕКО не має наміру завдавати нам нестерпного болю. Чужі йому й ґротескні трюки й несмачні вихватки, що їх залюбки практикують такі новочасні сатиричні автори як Ґюнтер Ґрас чи Франц Кафка. Тонке відчуття естетики (притаманне більшості українських авторів будь-якого жанру) не дозволяє йому знизитися до подібного рівня непристойности, розрахованої на здобуття ширшого кола примітивних читачів. Десятки років ЕКО очима свого проникливого розуму торкався наших суспільних болячок і ран, але він зберіг здоровий розсудок і гідність, не перетворився на циніка і не послабив свого патріотизму.

Щодо форми, то вона виникла передусім з вимог сатири як такої. Найбільша трудність сатиричного жанру — втримати зацікавлення читача на тому самому рівні протягом довгого часу і далі здобувати нових читачів. Як інші сатирики, він міняє форми, вживає часто символи — зокрема тварин, що виконують ролі

людей. Він користується прозовою розповіддю, що звертається лише до розуму і логіки, застосовує вірш та веселі епіґрами, щоб, грайливо забавляючи читача, засвоїти йому ще одну практичну істину.

Читачі звичайно, готові приймати все це переважно як розвагу; мало хто з них задумується над глибшим сенсом сатири. Тим часом сатира є теж цінним засобом зберігання психічної рівноваги. Якщо вірити Фройдові, гумором і сатирою людина розвантажує природну аґресивність своєї вдачі. Обурення з разючих помилок, вад і гіпокризії, помітних на кожному кроці в будь-якому суспільстві, могло б виявитися актами фізичної аґресивности супроти "винуватців" чи "порушників" ідеалу. Спостерігаючи сатиричні удари по цих "винуватцях", читачі відпружуються і розсудливіше розглядають поточні суспільні явища. Та що важливіше, на мою думку, це вплив сатири на самого читача, як вдумливого громадянина: побачивши себе і своїх сучасників у дзеркалі сатири, людина вчиться розуміти себе і сміятися над своїми власними недоліками. Вміння сміятися з себе самого — ознака здорового й повноцінного життя.

Сатира, як зброя на ворога нації, допомагає пересічній людині зберегти також пропорцію в оцінці сили свого ворога. Смішний ворог не буде такий грізний, як він хоче виглядати в нашій уяві. Наступ осміяного ворога легше відбити, бо власні сили не слабнуть під впливом його пропаґанди, залякування й спроб паралізувати волю.

В усіх цих аспектах сатири та її важливої ролі в житті суспільства й одиниці Едвард Козак — ЕКО виявив себе високоякісними творами. Протягом багатьох років він допоміг тисячам українців — керівним і керованим, грішникам і праведникам, сміливим і полохливим — зберігати психічну рівновагу перед обличчям неприязного їм оточення. А передусім, він допоміг їм бачити себе самих такими, якими вони є в дійсності. Кожен з нас, спостерігаючи все нові картини гумору, карикатури, гуморески, сатиричні репліки ЕКО, міг би сказати: ось *людина з дзеркалом істини* в руках і хто з нас має очі, той нехай дивиться, а розсудлива думка прийде сама.

Мені здається, в нас — багато людей з добрими і справними очима. Популярність сатиричних писань даного сатирика вважається критиками наочним доказом успішности того автора, бо в сатиричному жанрі цю популярність особливо тяжко здобути. Тому й популярність сатири ЕКО в нашому суспільстві є ще одним доказом зрілости того суспільства. Це ознака того, що воно вміє сміятися навіть з себе, вміє думати і оцінити вклад ще одного українського творчого ума в скарбницю українського досвіду.

УКРАЇНСЬКА ДІЯСПОРА І ПОЛІТИЧНИЙ СЕКТОР

Михайло Сосновський

Українські поселення у всіх країнах західнього світу пов'язані в меншій або більшій мірі з українським політичним сектором, чи точніше — з українськими політичними партіями і політичними центрами. Мало того, практично всі наші поселення стали форумом змагань між окремими політичними групами за впливи і контроль над усім життям діяспори, що позначилося на укладі відносин у цих поселеннях, а в першій мірі на організаційній структурі їхнього суспільно-громадського життя. Такій ситуації ледве чи можна навіть дивуватися, враховуючи той факт, що політичні групи мали до диспозиції потрібні кадри й апарат, готові програми і пляни діяльности, а це від самого початку забезпечувало їм перевагу і давало змогу використовувати всякі можливості у новій обстановці. Треба тільки відзначити, що взаємовідносини між діяспорою і українським політичним еміґраційним сектором набирали різноманітних форм, при чому активізація політичних груп на відтинку окремих поселень була або безпосередня, або посередня.

На практиці прищепилася ця остання (посередня) форма, вперше застосована на відтинку поселень за океаном ще у 20-их роках. Широко застосовано цю форму після другої світової війни, коли започатковано діяльність цілого ряду формально суспільно-громадських організацій, які насправді є виразниками і експонентами окремих політичних середовищ і здійснюють в окремих країнах, де є українські поселення, політику тих середовищ. У деяких випадках маємо справу з досить струнокою і вивершеною організаційною системою, яка пронизує різні ділянки життя поселення. За останній час такі крайові організаційні структури почали об'єднуватися у міжкрайові і навіть світові, керівництво яких має безпосереднє відношення до керівництва даних політичних середовищ. Така організаційна структура служить дуже догідним засобом для політичних середовищ впливати у бажаному напрямі на життя поселень і це життя

Це одна з останніх статтей Михайла Сосновського, який несподівано помер в США 25 липня 1975 року. Редакція.

унапрямлювати відповідно до потреб та інтересів цих середовищ.

Коли партії змагаються за владу в державі, то це є зрозуміле і закономірне явище, бо здобуття влади є кінцевою метою кожної партійної організації, якщо зважити, що, тільки захопивши владу, партія забезпечує собі умови для здійснення своєї політичної програми. Все таки навіть у цьому випадку існує далекосяжне розмежування між політично-партійним сектором й іншими секторами суспільного життя. В еміґраційній дійсності, однак, можливості партій дуже обмежені, і тому нічого дивного, що власне діяспора з багатьма поселеннями, з яких деякі мають у своєму розпорядженні відносно чималі засоби, стала форумом для виявів "активности" і "оперативности" політичних груп, без уваги часто цілком на те, чи така "активність" є доцільна і корисна для даних поселень. Очевидно, еміґраційний політичний сектор мусить змагатися за забезпечення для себе можливо найкращої бази існування і діяльности, і такою базою для нього стала українська діяспора. Справу, однак, ускладнює те, що ситуації на відтинку окремих поселень і діяспори в загальному не можна, очевидно, порівнювати з ситуацією в державі, а також і те, що, попри ряд спільних моментів і для діяспори і для політичного сектора, є ще більше моментів, які мають інше значення й інший інтерес для діяспори, а інше значення і інший інтерес для політичного сектора. Коротко, взаємовідносини між діяспорою як цілістю і політичним еміґраційним сектором можна б визначити, з одного боку, як взаємно доповнюючі, а з другого — протиставні. Цього факту ніяк не можна заховати і закрити крилатою фразою про те, що українська еміґрація за межами України є інтеґральною частиною українського народу.

Так поставлена проблема може відразу викликати якщо не заперечення, то принаймні здивування, бо, мовляв, як можна протиставляти діяспору і політичний сектор, коли цей сектор є сам частиною тієї діяспори. Хоч на перший погляд воно так і здається, але так воно насправді не є. Українські поселення, які складаються на поняття діяспори, [1] насправді не включають того

1. Окреслення "діяспора", що прийнялося з грецької мови, означає розсіяння, розкинення. Початково цього терміну вживано для окреслення розселення (розсіяння) жидів по різних країнах. Всі такі жидівські поселення у різних країнах разом утворювали і творять сьогодні "жидівську діяспору", яка продовжує існувати, не зважаючи на те, що від років вже є незалежна жидівська держава. До речі, у жидівській діяспорі проживає багато більше жидів, ніж у жидівській державі — Ізраїлі. Останнього часу термін "діяспора" вживається і щодо інших народів, частина яких розміщена у різних країнах. Враховуючи той факт, що яких три мільйони українців живе у 17 західніх державах, поминаючи вже українські поселення в країнах т. зв. комуністичного бльоку, можемо говорити також і про "українську діяспору", яка розвивалася упродовж майже 250 років.

явища, що його ми окреслюємо "еміґраційним політичним сектором",[2] і, до речі, сам цей сектор таким себе не вважає, стверджуючи, що він постав у висліді політичної еміґрації і є основною частиною цієї еміґрації, маючи перед собою специфічні політичні цілі і завдання. Ясно, що українських поселень не можна ідентифікувати з політичною еміґрацією чи навіть з еміґрацією у вузькому значенні слова. Про українські поселення як "еміґрацію" можемо говорити у дуже широкому значенні, але тільки для підкреслення того факту, що вони виникли у висліді еміґраційного руху.

У цілому ряді країн сьогодні ми маємо українські поселення, які існують там від довшого чи коротшого часу і в своїй основній масі складаються вже не з властивих чи фактичних еміґрантів, а з осіб, народжених і вихованих у цих країнах. У випадку, наприклад, наших поселень в державах Північної і Південної Америки йдеться вже про третє чи навіть четверте покоління українців, народжених поза Україною. У Канаді, чи США немає вже сьогодні навіть 20 відсотків українців, які самі еміґрували з України, що вирішально впливає на характер цих поселень і панівні в них тенденції. У першій мірі такий стан радикально міняє відношення таких поселень до українського еміґраційного політичного сектора і позначається на розумінні ролі і місця цього сектора в житті діяспори взагалі. Очевидно, в силу таких змінених обставин і нової дійсности, відношення між такими поселеннями і материком чи країною походження, набирає цілком іншого характеру, а навіть форми, на противагу до відношення, яке існує між властивими чи безпосередніми еміґрантами та їхньою батьківщиною.

Іншими словами, аналізуючи наше суспільство поза кордонами України в різних країнах світу, тобто українську діяспору, і місце та ролю серед нього нашого політично-партійного еміґраційного сектора, їхній взаємозв'язок, мусимо мати на увазі всі ці моменти, а зокрема мусимо дуже точно

2. Коли ми вживаємо окреслення "український політичний сектор", то маємо на увазі всі українські еміґраційні партії чи організації, не зважаючи на те, коли вони утворилися. Включені до "українського політичного сектора" є також наші політичні центри, як, наприклад, державний центр УНР, Українська національна рада, Закордонне представництво УГВР. Трудність тут створюють тільки такі організації, які діють в окремих країнах і зараховують себе до т. зв. суспільно-громадського сектора, а фактично є речниками і експонентами окремих політичних партій на відтинку наших поселень. На нашу думку, такі квазігромадські організації, що ними окремі партії послуговуються для контролювання життя наших поселень, повинні зараховуватися фактично до політичного еміґраційного сектора, враховуючи їхню ідеологію, програми діяльности, а в першій мірі фактичну підпорядкованість керівництву тієї чи іншої політичної групи.

розрізняти між "еміґрацією" і "поселенням". Таке розрізнення допоможе нам зрозуміти багато проблем і справ, які так часто викликають здивування, обурення чи конфлікти.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРИ

Українська діяспора своїми початками сягає практично середини 18 ст., тобто того часу, коли група українських еміґрантів із Закарпаття поселилася на Балканах у Бачці, на території нинішньої Юґославії, де по сьогодні існує чи не найдавніше українське поселення поза кордонами України. У ширшому обсягу еміґрація з українських земель з уваги на важкі там економічні умови почалася, однак, щойно в другій половині 19 ст. і продовжувалася на початку 20 ст. та в період між двома світовими війнами. Українці покидали рідні землі, які були під чужим пануванням, у пошукуванні кращих умов прожитку в інших країнах; отже, причини такої еміґрації у той час були виключно економічні.

З Центральних і Східніх земель України, які були в межах російської імперії, українське населення еміґрувало до Азії, у першій мірі на Далекий Схід, де постало чимале українське поселення (Зелений Клин). Українці з земель під австро-угорською окупацією еміґрували до країн Північної і Південної Америки, а частина переїхала також і на Балкани. Після першої світової війни еміґрація тривала тільки із Західніх Українських Земель, які в той час уже були під пануванням Польщі. Ця еміґрація спрямовувалася в першій мірі до Канади й Америки, а в Европі до Франції. У висліді, з прибуттям до окремих країн наших людей, там почали творитися українські громади і закріплювалися українські поселення, які з напливом щораз то нових еміґрантів збільшувалися, розбудовувалися, наладнували своє громадське, культурне і церковно-релігійне життя.

Як ми вже відзначали, масова еміґрація з України на переломі 19-20 і на початку 20 ст. була зумовлена економічними причинами. У той час українських політичних еміґрантів було дуже мале число, практично це були одиниці, як, наприклад, Михайло Драгоманов у другій половині 19 ст. чи еміґранти з українських земель під російською царською окупацією перед першою світовою війною, які фактично перебували далі на українських землях, але під австрійською окупацією. Ситуація змінилася після першої світової війни і програних визвольних змагань, коли на еміґрації опинилося значне число колишніх учасників цих змагань, які мусіли покидати рідні землі. Ці нові, цим разом політичні еміґранти поповнили ряди давніших еміґрантів у різних країнах, а крім того, ще й поширили засяг української діяспори і на інші

країни. Поява політичних еміґрантів серед давніших українських поселень мала значний вплив на формування обличчя цих поселень.

Говорячи , однак, про новішу українську політичну еміґрацію, треба б сказати, що насправді українська еміґрація з політичних причин — явище часово набагато раніше і, історично беручи, сягає доби ще Київської Руси (князі-ізгої). Значно численнішу політичну еміґрацію знає наша козацько-гетьманська доба. Загально відома, наприклад, мазепинська еміґрація на початку 18 ст. і діяльність її під проводом гетьмана Пилипа Орлика, а відтак і його сина Григора в різних европейських країнах. Друга велика хвиля політичної української еміґрації прийшла із скасуванням Запорізької Січі в 1775 році, коли українським козакам довелося шукати охорони перед наступом Москви в Туреччині. Тим часом, як діяльність мазепинської еміґрації припинилася зі смертю гетьмана П. Орлика, чи точніше — його сина Григора, пізніша козацька еміґрація закінчилася переселенням деякого числа козаків на Кубань, де вони утворили Чорноморську Січ, сколонізували зайняту територію, продовжуючи там аж до ліквідації совєтським російським режимом давні козацькі традиції.

Інша доля зустріла українських політичних еміґрантів 20-их років, які поселилися або в країнах за океаном, або потворили свої колонії в окремих европейських державах. Ці еміґранти дали поштовх до широкої політичної діяльности, творячи нові політичні організації або продовжуючи діяльність політичних груп чи партій з України. Поселюючися за океаном, де вже були давніші численні українські колонії, нові еміґранти значно скріпили процес "політизації" цих колоній чи поселень, що почався був під впливом вісток з України, де заіснувала після першої світової війни незалежна українська держава. Визвольні змагання на Україні дали поштовх до політичної активізації українських поселень в роки війни і після неї, і українці в країнах поселення мірою можливостей намагалися допомагати своєму народові у його боротьбі. Таким чином, ґрунт для нових політичних еміґрантів був, можна б сказати, відповідно підготований, і тому громадсько-суспільне і культурне життя наших давніших поселень опинилося дуже скоро під впливом діючого на Україні і на еміґрації в Европі українського політичного сектора. Важливим фактором при тому був той факт, що деяка частина українських земель перебувала у дещо вільніших умовах, і з цими землями та з усім тим, що на них діялося, українські поселення могли втримувати постійний і живий зв'язок. Мало того, ретроспективно можна сказати, що українські поселення, наприклад, у Канаді і США, були у якійсь мірі упродовж 20-их і 30-их років "запіллям" для наших політичних

партій. Це стосується також наших поселень у країнах Південної Америки.

Друга світова війна і зв'язані з нею події мали неґативний вплив на розвиток українського політичного сектора на еміґрації, зокрема на відтинку його "запілля" у країнах поселення за океаном. Ситуація змінилася щойно у повоєнні роки з загальною зміною політичних стосунків у світі, а в нашому конкретному випадку, коли йдеться про діяспору, з новою великою хвилею масової української еміґрації. Ця нова еміґраційна хвиля поповнила існуючі вже віддавна українські поселення, а також започаткувала цілком нові, як, наприклад, у Великобрітанії та Австралії і Новій Зеляндії. Вирішальним у тому був, однак, цілком інший характер найновішої еміґрації з України, спричиненої окупацією совєтською Росією всіх українських земель.

Найновіша еміґрація з України відрізнялася від попередніх еміґрацій тим, що вона була подиктована в основному політичними причинами, була одночасною і справді масовою. Мало того, еміґрацією були охоплені всі без винятку українські землі, й у висліді після 1944 року за кордонами України опинилося українське суспільство у мініятюрі. Серед еміґрантів були представлені різні суспільні прошарки і кляси, різні групи. Попри політичних і церковних та громадських провідників, високої кляси науковці і культурні працівники, значне число інтеліґенції різних професій, були також селяни, робітники, підприємці, вояки, студенти. Всі ці люди опинилися на еміґрації з надією, що небавом, у висліді політичних змін, вони матимуть змогу повернутися на рідні землі. Практично ніхто з найновіших повоєнних еміґрантів не враховував того, що вихід з України буде якщо не тривалий, то принаймні довгочасний і багатьом ніколи вже не пощастить побачити рідну землю.

Це, очевидно, знайшло свій вислів в організаційній структурі життя цієї еміґраційної маси, яка упродовж кількох років жила компактною масою на терені Німеччини й Австрії. По суті її організаційне громадське, церковно-релігійне, культурне і політичне життя було відтворенням і продовженням всього того, чим еміґранти жили до свого виходу з України. Коли у ці роки було прийнято говорити про "таборову Україну", то це не була тільки фраза, а й дійсність. Роки 1945-50 у Німеччині й Австрії були роками імітованої української крайової дійсности, її копія з-перед війни чи вже з років війни.

Коли надії на поворот на Україну не здійснилися і коли цій еміґраційній масі довелося далі еміґрувати, цим разом уже до країн на постійне поселення, тоді прийшло до справжнього розпорошення українських людей у світі, хоч усе таки найбільше

найновіших еміґрантів переїхало до держав Північної і Південної Америки, де вже такі поселення українців були. Нові більші поселення у той же час заіснували на терені Австралії та Великобританії, де досі майже не було українських еміґрантів. Практичним наслідком цього розселення під кінець 40-их і на початку 50-их років, а також у висліді еміґраційних хвиль з України, починаючи з середини 18 ст., маємо сьогодні поза кордонами України українські поселення різного типу, величини і сили у не менше як 20 країнах світу, у тому числі також і в країнах, які належать до комуністичного блъоку, що ділить українську діяспору на дві окремішні частини, які не втримують між собою ніяких організаційних зв'язків. У цьому нашому огляді ми говоритимемо про українські поселення тільки у країнах західнього світу.

"НОВІ" І "СТАРІ" ЕМІҐРАНТИ

У випадку нових поселень ішлося тільки про переселення на новий ґрунт і там якихось особливих організаційних проблем і конфліктових ситуацій не було, бо в гру входило тільки достосування до нової ситуації дотеперішньої структури громадсько-суспільного життя з усім його політичним баґажем. Іншою виявилася ситуація в країнах з давнішими поселеннями, бо в дуже скорому часі практика показала, що інтеґрація нових еміґрантів у життя існуючих вже громад і заакцептування ними зформованої там організаційної структури — справа нелегка, а в ряді випадків навіть немисленна. Між собою зустрінулися у цілком інших умовах вихідці не тільки з одного народу, але також люди, які виросли і виховалися та зформувалися у відмінній політичній і культурній дійсності, під різними впливами і з різним розумінням суспільно-політичних і національних проблем, а також іншим розумінням місця і ролі еміґрантів чи поселень в тій чи іншій країні. У висліді такого стану не завжди можна було знайти спільну мову, і тому дуже скоро після навіть гостинного прийняття і сердечних зустрічей дійшло до перших непорозумінь, а в дальшому й конфліктів. Нові еміґранти небавом після початкової "акліматизації" в нових країнах, почали розбудовувати власну організаційну систему і творити "свій світ". Коли ж все таки частина еміґрантів включилася в життя і працю існуючих вже громадських, церковно-релігійних і культурних організацій, то й цій частині не пощастило уникнути конфліктових ситуацій.

Непорозуміння і конфлікти між "новими" і "давніми" еміґрантами набрали в скорому часі своєрідного ще "політичного" характеру з тієї причини, що за їх кулісами діяли наші політичні групи, які також вийшли на еміґрацію і тепер намагалися забез-

печити для себе передумови існування та практичної політичної діяльности. Для політичних груп всіх без винятку напрямків, а найактивніших і найчисленніших зокрема, цілком несприйнятною була "поселенча філософія" давнішої еміґрації з "принципових" міркувань. Що найважливіше, політичні групи чи їхні речники в країнах поселення не могли встановити ніякого ділового контакту з тими поколіннями українців, які вже народилися і виросли та виховалися в даних країнах і які якраз у той критичний період уже там були домінуючою, хоч і не надто активною, більшістю. Коли ще з батьками народжених у країнах поселення поколіннями речники нашого політичного сектора могли принаймні дискутувати про т. зв. спільні проблеми, то така дискусія вже не була можлива з їхніми дітьми. Щоб закріпити свої позиції в окремих країнах українського поселення, політичні групи доручили своїм членам організувати на місцях нові організації "громадського" характеру. У висліді практично у всіх країнах з давнішими нашими поселеннями виросла у скорому часі ціла нова організаційна система, яка була своєрідною імітацією українського політичного еміґраційного сектора у даній країні і мала за завдання охопити якнайбільше число не тільки нових еміґрантів, а й принаймні деяку кількість осіб з кіл давніших поселенців. Між цими новими організаціями і давнішою організаційною структурою виник, як можна було й сподіватися, конфлікт з усіма неґативними неслідками для життя наших поселень. Новим організаціям не пощастило охопити своєю системою давніших поселенців. Мало того, навіть ті з давніших поселенців, що на початку включилися в працю цих нових організацій, від них з часом відійшли, не знайшовши з ними спільної мови.

Засадничо основа конфлікту була відносно проста, але водночас і дуже глибинна. Політичні середовища підтримували думку про "тимчасовість" поселень, про "еміґрантство" всіх поселенців, твердячи, що поворот еміґрантів на Україну є тільки питанням часу. Цю теорію про "тимчасовість" своїх поселень давніші еміґранти (не тільки їхні діти) не лише відкидали, а стверджували, що їхні поселення в даній країні є інтеґральною частиною цієї країни з усіма практичними висновками з такої ситуації. Очевидно, з таким твердженням не згоджувалися на початках найновіші еміґранти, а в першу чергу наші політичні групи, що мусіло заважити на настанові всіх тих, які були під впливами тієї чи іншої політичної групи.

Життя, однак, дуже скоро показало і продемонструвало, наскільки серйозно помилялися наші політичні середовища на еміґрації в оцінці наших поселень, розглядаючи їх з позицій практики 20-их і 30-их років, коли на відтинку таких поселень

ситуація була ще цілком інакша і коли виразно домінуючим був т. зв. крайовий момент у всій постановці проблематики з боку еміґрантів. В першій мірі виявилося, що наші давні поселення в окремих країнах — це вже не "еміґрація" у стислому цього слова значенні, а тривалі місця осідку наших людей, які з роками і з народженням нових поколінь цілком зв'язали свою долю і долю своїх нащадків з цими країнами. Інтерґраційний і асиміляційний процеси зайшли вже так далеко, що основна маса поселенців, як це стало цілком очевидним, не має ніякого або тільки дуже незначне відношення до всього того,що нові еміґранти і політичні групи ставили на перший плян, тобто до т. зв. загальноукраїнської проблематики, визвольної політики, а до наших політичних середовищ чи партій у першу чергу. Для основної маси поселенців, якщо вони ще зуміли за довгі роки зберегти почуття своєї етнічної окремішности і бажали цю окремішність забезпечити на майбутнє, першочерговим завданням була справа етнічного збереження в контексті нової дійсности та забезпечення розвитку своєї групи в умовах переважаючого іншонаціонального оточення. Разом з цим їм доводилося розв'язувати часто дуже складні проблеми поточного життя в країнах поселення, що своєю чергою тільки додатково зв'язувало їх ще тісніше з країною поселення та сприяло інтеґраційному процесові, якого, як показало життя, ніяка еміґраційна група, зокрема відносно незначна чисельно, ні уникнути, ні оминути ніяк не може.

З погляду "політичного еміґранта", а передусім з погляду кожної політичної партії, яка сама опинилася в еміґраційних умовах, українець такого типу, який почав вважати свою групу інтеґральною частиною країни поселення, був для українства практично "втрачений", людиною, яка нібито "загубила" своє національне обличчя, стала якоюсь мірою "чужинцем". Такий стан, однак, не міг тривати надто довго з тієї простої причини, що з роками також і найновіша еміґрація, яка окреслювала себе постійно "політичною", почала щораз більше засвоювати "поселенчу філософію", й у висліді цілком природно конфлікт між "давніми" і "новими" еміґрантами почав послаблюватися. Наслідки інтеґраційного й асиміляційного тиску не оминули, однак, як і можна було передбачувати, засновані нові організації всякого роду, які мали бути речниками окремих політичних груп серед поселень. Ці організації почали з роками наближатися у своїй "філософії" до організацій давніших поселенців і знаходити з ними спільну мову з погляду спільних інтересів і потреб та праці для добра даного поселення в цілому, його зміцнення і розвитку.Наладнання співпраці між тими організаціями було дальшим логічним розвитком відносин, що був неминучим з уваги на загальну об'єктивну обстановку, серед якої і давнішим

поселенцям і новим еміґрантам доводилося жити і працювати. Така ситуація, однак, була однозначна з послабленням впливів еміґраційного політичного сектора, з рядів якого з роками вибувало щораз більше активних одиниць, місця яких вже не було кому заступити. Таким чином, саме життя поволі, але неухильно розв'язувало наболілу проблему, що виникла під кінець 40-их років і була актуальною особливо впродовж 50-их та на початку 60-их років.

Треба сказати, що цей конфлікт, хоч з різних міркувань практично неминучий, на додаток до тривалого інтеґраційного процесу, приніс чималі шкоди для нашого організованого життя, а в першу чергу привів до відчуження від нього і від українства в загальному великого числа давніх еміґрантів і зокрема їхніх дітей. Найактивніші до того часу одиниці в українському житті відійшли від громадських організацій, зневірені конфліктовими ситуаціями. Цього відносно масового відходу в нас навіть не зауважено з тієї звичайної причини, що поява на відтинку поселень значного числа ще молодого віком активу найновішої еміґрації, створила враження своєрідної масової — "всенаціональної" активізації і чималого пожвавлення українського життя в окремих країнах. Насправді, це була активізація тільки невеликого відсотка загального числа українців у даній країні, бо до цієї активізації не були причасні широкі маси давніших поселенців. Для прикладу можна вказати, що дуже неґативним наслідком такого порушення рівноваги в укладі сил на громадському відтинку в країнах з давнішим значним поселенням було те, що з рядів активніших громадських організацій, а зокрема з центральних установ і їхнього керівництва практично "вибули" майже всі давніші еміґранти, а молоде покоління почало від них сторонитися. Порушення рівноваги в укладі громадських сил і невміння своєчасно знайти узгіднення між крайніми поглядами і концепціями та брак розуміння реальної ситуації і дійсности допровадили за короткий час до загрозливої деактивізації українських широких мас у країнах поселення, не говорячи вже про те, що переважна маса членів української етнічної групи сьогодні перебуває поза будь-якими впливами не тільки політичного, а й громадського сектора. Намагання з боку провідних громадських і політичних кіл заплющувати очі на цей неґативний і загрозливий для нашого майбутнього факт і прикривати його фактом деякої активности відносно незначної меншости загалу нашого населення аж ніяк не розв'язує справи, а тільки її на деякий час відсуває. Якщо у можливо найкоротшому часі не будуть пороблені протизаходи і загальна ситуація не буде належно виправлена, наслідки такого стану безумовно будуть трагічні для нашої діяспори.

РОЛЯ ПОЛІТИЧНО-ПАРТІЙНОГО СЕКТОРА В ДІЯСПОРІ

Як ми вже відзначали, український політичний чинник на еміґрації, маючи перед собою окреслені цілі, був і продовжує бути тим чинником, який ставить активний опір інтеґраційним процесам у діяспорі. Засадничо це є позитивний факт, але проблема в тому, що час не виявився "союзником" нашого політичного сектора, а навпаки — його "ворогом" у тому значенні, що сприяв послабленню "політичного характеру" еміґрації як такої, а також послабленню самого політичного сектора. За тридцять років від закінчення другої світової війни і виходу на еміґрацію, цей сектор багато втратив, порівняно до тих політичних сил, які діяли в українському суспільстві під кінець 40-их років. Не знаходячи поповнення для своїх кадрів і зуживаючи свою енерґію в більшості на непотрібних і другорядних щодо значення відтинках, політичний сектор послаблюється далі на наших очах, дезінтеґрується, що в кінцевому ефекті має вирішальний неґативний вплив на його силову, інтелектуальну і моральну позицію в українській діяспорі. Всі дотеперешні намагання таке поповнення дістати досі не увінчалися сподіваним успіхом і ледве чи в ближчому майбутньому для цього з'являться кращі умови. Про незадовільний стан свідчать досить виразні дані з недавно відбутих з'їздів таких наших політичних груп як ОУНр, ОУНм, УРДП, а також дані про стан членства у громадських формаціях різного типу тих самих політичних середовищ. Труднощі з поповненням не є тільки в тому, що немає зацікавлення нашим політичним сектором серед молодого покоління, яке народилося і виховалося в країнах поселення, а в першу чергу в тому, що існують дуже суттєві розходження у поглядах і політичній філософії між керівництвом і активом окремих політичних груп та нашим молодим поколінням. Ці розходження роблять для цього покоління наш політичний сектор чужим явищем.

Ситуація під цим оглядом не зміниться на краще, якщо не зайдуть зміни в настанові політичних груп і їхнього керівництва і якщо вони не візьмуть до уваги складність нашого становища і не пороблять з цього належних практичних висновків. Ні для кого не є таємницею, що тільки на протязі одного покоління наші еміґраційні політичні партії затратили свою колишню оперативність і стали радше символами в українській політичній дійсності. Очевидно, вирішальним у цьому було те, що вони затратили реальний, діловий контакт з народними масами на Україні і перестали бути фактором життя на українських землях, де ситуація далі є такого порядку, що про активізацію там тих партій не може бути й мови. Коли ж говорити про Україну наших днів, то там у незвичайно несприятливих і небезпечних умовах

молоде українське покоління *самостійно* шукає для себе власних шляхів і з *власної* ініціятиви та за *власним* пляном, відповідно до вимог конкретної обстановки, визначає політичний та ідейний зміст боротьби за права українського народу на своїй землі, враховуючи досвід минулого, в тому числі і визвольних змагань 1917-20 років і підпільно-збройної боротьби ОУН і УПА 40-их і 50-их років. У цьому випадку сучасні програми еміґраційних партій для молодого українського покоління на Україні не є дороговказом і таким дороговказаом бути не можуть, враховуючи окремішні шляхи розвитку нашого народу на Україні і на еміґрації. Можна б радше сказати, що нове українське покоління на Україні в багато дечому може послужити дороговказом еміґраційному політичному секторові, який за довгі роки перебування у вільних і догідних умовах навіть у малій частині не здобувся на таке велике ідейно-моральне та інтелектуальне зусилля, на яке здобулося це покоління в умовах тотальної неволі.

Такий фактичний стан, однак ні в якій мірі не перекреслює специфічного значення політичного сектора на еміґрації в житті всієї української діяспори.

Роля, значення і реальні можливості політичного сектора зумовлюють, з одного боку, умови і потреби самої діяспори, а з другого — потреби сучасної України, яка перебуває у незвичайно важкій ситуації, ставлячи опір наступові російського окупанта на саме існування нашого народу, і є суцільно ізольована від зовнішнього світу. У першому випадку українська діяспора потребує чинника, який зберігав би і розвивав би українську політичну самостійницьку думку, уся увага якого була б звернена на Україну. Іншими словами, йдеться про чинник, який назовні був би виразником політичних аспірацій українського народу і ці аспірації заступав і обороняв перед зовнішнім світом. З цим водночас в'яжеться реальна допоміжна роля еміґраційного політичного сектора щодо України й українського народу.

Самозрозуміло, що для здійснення таких своїх завдань український політичний сектор мусить мати відповідну базу, яка забезпечувала б його матеріяльними і людськими ресурсами. Такою базою в сучасній політичній обстановці у світі і на Україні може бути тільки українська діяспора, і тому можна б прийняти як безспірний факт засаду, що максимальне зміцнення діяспори, її розвиток і закріплення окремих наших поселень хоча б тільки принаймні ще на кілька поколінь, повинно бути справою, на якій зокрема мусіло б залежати нашому політичному секторові. Це без сумніву й мали на увазі наші політичні групи від самого початку своєї активізації на відтинку поселень, змагаючися за зміцнення організованих форм громадського життя, наладнання плянового і

систематичного виховання молодого покоління, за розвиток культурних надбань і, врешті, за розвиток економічно-господарської і фінансової ділянок. В окремих випадках заходи увінчалися значним успіхом, але, як ми вже відзначали, така акція наших політичних груп за весь час не вийшла поза межі т. зв. найновішої еміґрації, тобто відносно незначного відсотка усього числа наших людей поза кордонами України.

Докладніша аналіза ситуації на громадському секторі в країнах поселення виявляє, що політичний сектор своєю практичною діяльністю у багатьох випадках тільки ускладнює становище, намагаючися всіми засобами безпосередньо чи посередньо контролювати громадський сектор у різноманітних його галузях. У висліді громадський форум продовжує бути тереном міжгрупових політичних конфліктів і змагу за впливи, що часто допроваджує до небезпечних кризових ситуацій. Нагадаємо тут порядком прикладу події, що мали місце в 1973 році на другому СКВУ, де власне такий конфлікт став уже клясичним зразком дуже великої загрози для громадського сектора з боку безвідповідальної і непродуманої діяльности керівництв всіх тих політичних груп, які на конґресі відогравали головну ролю і які тоді продемонстрували брак належного розуміння інтересів не тільки громадського сектора в діяспорі, але й свого власного, і пошкодили не тільки цьому секторові, а й собі. Очевидно, можна зрозуміти і можна навіть пояснити бажання і тенденції окремих груп у цьому конкретному випадкові забезпечити за собою контроль над СКВУ, враховуючи його потенційні можливості, але не можна виправдати шкоди, завданої установі, що має виконувати дуже важливу і відповідальну функцію у діяспорі і з якою пов'язано стільки надій. Мало того, історія утворення Світового Конґресу Вільних Українців є чи не найкращим зразком позитивних і неґативних наслідків активности наших політичних груп на форумі діяспори. Завдяки політичним групам ідею світового українського об'єднання не тільки відновлено у роках після другої світової війни, але пороблено ряд заходів, щоб її реалізувати на практиці. Нездорові відносини між нашими політичними партіями унеможливили, однак, утворення справді ефективного українського світового центру поза Україною, а замість того заіснував мало оперативний твір, який досі не зумів належно розвинутися і стати реальним чинником українського життя в діяспорі. А це тільки один з прикладів, які ілюструють неґативні наслідки браку справді ефективного розмежування політичного і громадського секторів у діяспорі, вину за що несе в кожному випадку політичний сектор, активніший і аґресивніший.

Враховуючи дві цілком різні площини діяльности і різні форуми активізації, різні цілі і завдання, а також різні потреби,

український політичний сектор рішуче повинен встановити нову форму діяння на відтинку української діяспори. Зокрема не вільно політичному секторові перетворювати громадського сектора на форум змагу між окремими групами за впливи, мотивуючи це вимогами чи потребами нібито т. зв. "політизації" українських поселень, про що пишуть окремі речники політичних груп. Керівництво політичних груп повинне усвідомити собі один дуже основний життєвий факт діяспоральної дійсности: що політична активізація країн поселення має місце незалежно від планів наших еміграційних партій і успішно розвивається, як, наприклад, у Канаді, але в контексті загального політичного життя даної країни, а не українського еміграційного політичного сектора. Це цілком природне, нормальне і конечне з погляду інтересів самих поселень, і цьому процесові треба тільки сприяти, а не намагатися його штучно викривляти чи пропонувати проєкти і концепції, які на практиці цю нашу політичну активність у діяспорі ліквідували б (пор., наприклад, статті "Переможний лише визвольний націоналізм!", *Шлях Перемоги* від 1 і 8 червня 1975).

З українським життям наші поселення пов'язані не прямо через політичні еміграційні групи, а через громадський сектор і його структуру, через українські Церкви. Ніяка українська еміграційна партія не має передумов стати реальним чинником у житті країн поселення українців, поминаючи вже цей один основний момент, що тоді така партія перестала б бути українською партією, а мусіла б стати частиною політичного сектора даної країни і в тому тільки контексті діяти. У ні одній країні поселення ми не маємо потрібної переваги, щоб вести політику з позиції власної сили. Елементи нашої сили в діяспорі є цілком інші, і їх власне треба розбудовувати, якщо хочемо забезпечити наші інтереси, але в цьому не допоможе нам наш політичний сектор при теперішній своїй настанові. З уваги на такий свій характер, він радше цьому процесові нормальної розбудови нашої сили в країнах поселення може тільки шкодити, намагаючися контролювати життя діяспори, яка є, як можна думати, для нашого політичного сектора своєрідним ерзацом власної держави, за владу у якій треба б змагатися.

Основним полем діяльности еміграційного політичного сектора є зовнішньополітичний відтинок, тобто зовнішньополітична інформація, пропаґанда, зовнішня політика у такому засягу, як на це дозволяють об'єктивні умови. У цій діяльності, яка за своїми розмірами є настільки велика, що може цілком і повністю абсорбувати всю увагу і всі сили політичного еміграційного сектора, громадський сектор безумовно дасть всяку потрібну пряму і посередню допомогу, включаючи матеріяльні засоби і навіть людей, якщо постановка праці і її план буде

правильний і реальний. Для цього, однак, аж ніяк не потрібно, щоб політичний сектор контролював громадське життя діяспори і зуживав на це свої і так обмежені засоби і сили.

Очевидно, з погляду вимог зовнішньополітичної діяльности є конечним, щоб політичний сектор подбав про впорядкування своїх власних внутрішніх справ, а в першій мірі, щоб мав свій власний диспозиційний центр. Під сучасну пору політичні групи зокрема чи у формі якихось міжгрупових об'єднань ведуть, з одного боку, змагання за впливи на громадському відтинку в країнах нашого поселення, включаючи різні аспекти життя поселень, у тому числі організаційного, культурного, церковного, господарсько-фінансового тощо, а з другого — якщо ще їм лишається дещо сил, в деякій мірі активізуються на засадничому для них відтинку — зовнішньополітичному. Не маючи впорядкованих справ між собою, окремі групи і центри проводять зовнішньополітичну діяльність сепаратно, за власними планами, що, очевидно, не свідчить позитивно про нашу політичну зрілість і справді високий рівень нашої зовнішньополітичної діяльности. Ці речі, безперечно, при добрій волі і справді серйозному підході до справи, можна наладнати, але покищо вигляди для цього мінімальні. Речники політичних груп обмежуються деклярацією про "консолідацію", а справа політичного українського центру на еміґрації не може вийти із стадії постанов та резолюцій партійних з'їздів.

Очевидно, виеліміновуючи спори за т. зв. прероґативи, що випливають не так з силових позицій, як радше з нібито "історичних заслуг" окремих партій чи їхніх лідерів, можна б забезпечити зформування керівного політичного центру, який мав би перед собою єдине завдання — діяти по лінії допомоги визвольній боротьбі української нації. Таке досягнення було б позитивом не тільки для самого політичного сектора, а й для всієї діяспори, сьогодні цілком зневіреної, знеохоченої і навіть здеморалізованої всім тим, що діється на окремих ділянках нашого життя поза кордонами України. З цього погляду не є суттєвим, чи в гру входитиме державний центр УНР, і УНРада, чи що такий чи інший лідер буде посідати провідне становище. Суттєвим є, щоб такий центр почав існувати і друге, щоб врешті досягнуто чіткого розмежування щодо компетенцій і поля діяльности громадського і політичного секторів. Продовження існуючого стану дорівнюватиме поширенню загальної стаґнації і зростові відчуження від українського життя взагалі, а на практиці це означатиме дальше послаблення і громадського і політичного секторів, що у своєму кінцевому ефекті може довести до ліквідації нашої діяспори, як справді потенційного силового фактора українського життя. Йдеться про конкретну працю і конкретний вклад у

розвиток нашого життя і одночасно в нашу визвольну боротьбу, для чого існують дуже реальні передумови і засоби. Все це треба тільки своєчасно, повністю, а перш усього, пляново використати.

УКРАЇНСЬКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ І ДІЯСПОРА

Нещодавно українське громадянство за кордонами України довідалося про те, що на сторінках самвидавного *Українського вісника* на Україні висунуто питання української зовнішньополітичної репрезентації на міжнародному форумі, відмовляючи права делеґації уряду Української РСР репрезентувати українську державу і українську націю в Об'єднаних Націях. У цьому ж *Українському віснику* запропоновано, щоб функцію тимчасового представника України в Об'єднаних Націях перебрав Світовий Конґрес Вільних Українців і цю функцію виконував до часу вільних виборів на Україні та оформлення справді незалежного від Москви репрезентативного українського уряду. [3]

Очевидно, як враховувати актуальну міжнародну політичну дійсність у світі, така пропозиція має покищо виключно теоретичний характер, але вона свідчить про ряд справ і проблем, що їх українське суспільство в діяспорі повинне мати на увазі. З одного боку, маємо виразне заперечення середовищем опору на Україні будь-якого національного характеру совєтського режиму на українських землях з відмовою йому права виступати назовні від імени українського народу й України. З другого боку, зустрічаємося з думкою українського національного активу у підсовєтських умовах, що найвища громадська репрезентація української діяспори мала б виступати на міжнародній арені від імени України, враховуючи той факт, що самі українці на Україні такого представництва мати під сучасну пору не можуть.

У статті на цю тему в *Українському віснику* немає найменшої згадки про український еміґраційний політичний сектор, про якийсь політичний діючий центр, чи про таку або іншу політичну групу. Немає згадки і про політичні середовища, які постійно на еміґрації заявляють, що їхні групи є сьогодні активні на Україні. Очевидно, важко припустити, щоб автор чи автори згаданої статті в *Українському віснику* не знали про існування українського політичного сектора на еміґрації і про діяльність окремих груп і їхніх лідерів, тим більше, що на цю тему досить часто і досить багато пише сама совєтська преса. Треба думати, що крайові автори вважають СКВУ за справді найвищу репрезентацію поза Україною на Заході, яка включає також еміґраційні політичні

3. *Український вісник*, ч. 7-8, 1974, Париж, 1975, стор. 146-147.

групи. Це тим правдоподібніше, що не є ніякою таємницею, що поза кордонами України немає іншого якогось органу, який мав би такий мандат від усієї української діяспори. У всякому випадку, нема такого загальноукраїнського політичного центру, і його місця не заступить ніяка, навіть найактивніша і найбільша українська політична група, яка діятиме окремо. У такій ситуації треба визнати за цілком виправданий вибір на тимчасового представника українського народу на міжнародному форумі української світової громадської централі — СКВУ, яка для українського народу на Україні є наявним символом і виразом української національної єдности за кордонами України.

Все таки, справа української зовнішньополітичної репрезентації не така проста і не легка до розв'язання. Ми не заторкуємо тут цілком зрозумілих і очевидних труднощів зовнішнього порядку з уваги на міжнародно-політичні відносини у світі, а враховуємо виключно складність нашої власної внутрішньої ситуації, нашого укладу політичних сил. Українські політичні центри і політичні групи на еміґрації є реальним фактором нашого життя і доки вони самі не розв'яжуть між собою питання української зовнішньополітичної репрезентації, воно не буде позитивно розв'язане. В ніякому випадку наш політичний сектор не погодиться на те, щоб функцію зовнішньополітичного репрезентанта України перебрав на себе СКВУ. Очевидно, не йдеться тут про моменти формальної натури, а виключно престижеві; але які причини не входили б у гру, їх не можна не добачувати.

З другого боку, ми не бачимо ніяких справді реальних передумов для того, щоб український політичний сектор у такому стані, в якому він є сьогодні, був спроможний на утворення однієї української зовнішньополітичної репрезентації. Ми вважаємо, враховуючи всі приступні нам дані й інформації, що українська зовнішньополітична діяльність буде принаймні у ближчому майбутньому тривати на тих самих порізнених шляхах і такими самими неефективними методами і тим самим з мінімальними, а то й ніякими, результатами. Очевидно, з послабленням політичного еміґраційного сектора і його розкладом, про що ми вже згадували, буде послаблюватися навіть і ця його малоуспішна зовнішньополітична діяльність, не говорячи вже навіть про таку репрезентацію, про яку згадує *Український вісник.*

Маючи все це на увазі, варто буде все таки бодай дуже загально зупинитися на питанні "політичної активізації" СКВУ у сенсі, про який є мова в *Українському віснику.* Це варто зробити також і з тієї причини, що на дальшу мету, з ступневим заниканням нашого політичнсго сектора у цій формі, яку ще сьогодні ми

знаємо, така "політична активізація" СКВУ з погляду інтересу українського народу може стати конечною. Інша справа, чи й у якій мірі таку "політичну активізацію" СКВУ можна буде здійснити на практиці.

З формального боку, коли брати до уваги статут СКВУ, ця наша світова громадська централя має право на таку політичну активізацію чи діяльність. Статут СКВУ виразно говорить про те, що одним із завдань СКВУ є "давати всю можливу допомогу українському народові в його змаганнях до волі і державної незалежности".[4] Інша справа — це "репрезентація" українського народу назовні. Стаття 16 статуту СКВУ каже, що "Секретаріят СКВУ ні в якому разі не сміє діяти так, щоб будь-хто міг уважати його якоюсь урядово-державною установою, або урядом України в екзилі".[5] Очевидно, в цьому випадку йдеться про справу інтерпретації окремих понять і самої статті 16 статуту СКВУ, але нас на цьому місці цікавить практична, а не формальна сторінка проблеми.

Нагадаємо тільки, що Другий Конґрес Вільних Українців у 1973 році визначив декілька основних завдань для Секретаріяту СКВУ, коли йдеться про зовнішньополітичний відтинок. Це стосується активної діяльности по лінії оборони прав людини на Україні, справи організації в Нью-Йорку, де є осідок Об'єднаних Націй, інформаційно-репрезентаційного осередку СКВУ, і врешті наладнання чужомовної інформаційної служби в окремих західніх країнах, а також інформаційної служби в Україну. Така діяльність не суперечить статутові СКВУ, і в цьому напрямку дещо вже зроблено, а дещо є у підготовній стадії. Зрозуміло, що в цьому випадку в гру не входить пряма "репрезентація українського народу на форумі Об'єднаних Націй", про що говорить *Український вісник*, але це є діяльність по лінії активної допомоги українському народові і посередньо репрезентація на міжнародній арені його політичних аспірацій і змагань.

На нашу думку, для такої діяльности Секретаріят СКВУ, маючи мандат всієї української діяспори і репрезентуючи та заступаючи її інтереси та бажання, має набагато кращі передумови порівняно з українським політичним сектором, політичними центрами і політичними партіями. СКВУ має право відклику до фінансових засобів і людських резерв всієї української діяспори і може організувати справді фахово і на високому рівні зовнішньополітичну репрезентацію і діяльність. Позиція самвидавного *Українського вісника* ставить сьогодні всі ці справи і

4. Світовий Конґрес Вільних Українців. Перший конґрес: матеріяли, Вінніпеґ, 1969, стор. 192.

5. Там само, стор. 195.

проблеми у цілком інакшій перспективі, хоч водночас може спричинити досить затяжну і небезпечну кризу в нашому суспільному житті за межами України з уваги на настанову політичного еміґраційного сектора і його переконання, що тільки він має право на політичну репрезентацію змагань українського народу до волі.

Враховуючи, однак, що формальна репрезентація України назовні в Об'єднаних Націях, як про це написано в *Українському віснику*, під теперішню пору справа не актуальна, а єдино актуальною і реальною є діяльність Секретаріяту СКВУ по лінії постанов Другого СКВУ і статуту СКВУ, це питання "репрезентації" повинне бути зняте з порядку дня. Знову ж зовнішньополітична активізація Секретаріяту СКВУ в дусі постанов Другого СКВУ не тільки не повинна викликати опору українського політичного сектора, а, навпаки, цю діяльність цей сектор повинен максимально і у власному інтересі підтримувати, бо вона скріплюватиме його позиції на міжнародній арені і забезпечуватиме для нього дуже потрібну базу.

Зрештою, на нашу думку, йдеться тут про виняткову ситуацію і про виняткові форми акції, яка за своєю природою має виключно тимчасовий характер і не належить до засадничих завдань з погляду інтересів і потреб діяспори як такої. Це власне мусять мати на увазі речники українського політичного сектора, які не повинні ніяк "лякатися" суперництва громадського чинника в країнах поселень чи з боку СКВУ, бо йдеться про два цілком різні аспекти і два різні шляхи українського життя за межами України. Коли ж в гру входить спільний інтерес обох чинників українського життя в діяспорі, тоді нічого не повинно стояти на перешкоді тісній співпраці, якщо існує чітке усвідомлення різних шляхів і різного призначення. Цим "спільним інтересом" є все те, що стосується українського народу в Україні. Це єдине поле "зустрічі" діяспоральної громади і українського політичного сектора на сучасному етапі за такого стану, який існує ще сьогодні. У такому контексті може бути з успіхом і навіть дуже ефективно розв'язана справа української зовнішньополітичної репрезентації, яка є справою засадничої ваги для політичного сектора, але тільки винятковою конечністю тимчасового порядку для українського світового громадського центру — СКВУ.

■

Закінчуючи наші міркування на тему української діяспори і політичного сектора, ще раз повторимо, що в ситуації, яка витворилася, час не працює на нашу користь, а в першій мірі не працює

на користь українського політичного сектора, на що дуже виразно і переконливо вказують факти, що стосуються нашого життя в країнах поселення, а нашого політичного сектора зокрема. Перед роками наш політичний мислитель Вячеслав Липинський писав, роздумуючи над досягненнями і долею мазепинської політичної еміґрації і гетьмана Пилипа Орлика, що коли ця еміґрація перетривала б і не передала своїх ідей і планів до закордонних архівів, тоді "історія наша напевно склалася б інакше".[6]

Ми не знаємо майбутнього сучасної української еміґрації і її політичного сектора, ми не знаємо, як укладеться життя наших поселень. А все ж наші громадські і політичні діячі й лідери повинні б поміркувати над цими словами Липинського, над їхнім практичним здійсненням у житті, щоб колись, через сто чи двісті років, інший автор не написав того самого також і про них, враховуючи складність ситуації, в якій ми опинилися і з якої справді серйозно не шукаємо виходу.

---

6. В. Липинський, *Листи до братів-хліборобів*. Відень, 1926, стор. 507.

СВІТОВА КРИЗА І ЗАХІДНЯ ПОЛІТИКА КИТАЮ

А. Камінський

Вже майже рік західня публіцистика і преса пише про загальну кризу т. зв. вільного світу, про його моральний, економічний і політичний занепад, ба навіть про упадок західньої цивілізації. Дехто твердить, що Захід вже себе вижив, що ми стоїмо напередодні упадку окцидентальної цивілізації взагалі, з усіма її етичними і культурними вартостями, політичними і громадськими інституціями, демократією, капіталізмом, лібералізмом і т. д. При тому часто забувають, що такі кризи Захід переживає не вперше і що кризу переживав і переживає не лише цей Захід, як ми його сьогодні розуміємо, але й ще інший Захід — Захід Муссоліні і Гітлера, політична філософія і практика яких скінчилася не лише матеріяльною поразкою, але передусім морально-етичним крахом. Слід згадати, що економічна криза 30-их років була куди серйозніша, ніж теперішня, і що хоча ще не знайшовся новий Кейнс, який дав би рецепт одночасно на інфляцію і рецесію, західня економіка дала собі раду з цими проблемами навіть у дуже драматичній ситуації, витвореній "нафтовим тиском" арабського світу. І вкінці не забуваймо, що коли в стані кризи перебуває західній капіталізм, то в куди більшій і гострішій кризі і вже багато довше, перебувають і соціялізм і комунізм. Якраз чим радикальніший і утопійніший варіянт цього соціялізму, тим складнішою, гострішою, жорстокішою і коштовнішою є ця криза, яка, наприклад, у випадку російського комунізму досягла стану своєрідної перманентної катастрофи політичного і соціяльно-економічного характеру. Бо якщо ані "народній капіталізм", ні "західній соціялізм" з його "державою суспільного добробуту" не зуміли повнотою розв'язати питання відчуження робітника і через частинні удержавлення великої промисловости не зробили в ній робітника власником виробні чи фабрики (він ще далі таки залишився передусім працівником того ж підприємства, бож націоналізація ще не означає усуспільнення як співвласности), то у випадку тотального удержавлення радянського типу робітника позбавлено не лише права співвирішувати в такій чи іншій раді підприємства, але перетворено його на раба державного капіталізму, навіть без права на страйки.

Так само, якщо говорити про кризу релігії і християнізму зокрема, то треба одночасно пам'ятати, що атеїстична ідеологія Сходу скрахувала за куди коротший час і куди ґрунтовніше та опинилася зараз

у куди гіршому стані, ніж релігійні течії. Марксистський атеїзм, позбавлений морально-ідейних і "наукових" основ, уже давно перетворився на скомпромітовану суспільно-науково і політично порожню,суху доктрину. Зрештою, ні для кого не є таємницею, що якраз у країнах, де він став офіційною новою "релігією", відродження християнізму відбувається зараз у найбільш динамічних формах.

Нічого дивного немає і в тому, що якраз у т. зв. соціялістичному бльоці людина шукає моральних і політичних маяків сучасного і майбутнього, передусім у засадничих основах того ж "гнилого" Заходу, саме в його демократизмі, людських, громадських і політичних правах, свободі і вольностях, ідейному, культурному і матеріяльному плюралізмі. Демократизація і лібералізація — це два поняття, що в них ті народи дослівно вбачають свій рятунок у майбутньому. До речі, багато людей не лише на Сході, але й на Заході узалежнюють справжнє, а не радянського типу "детант" саме від демократизації і лібералізації СРСР.

Очевидно, можна цю справу поставити ще в іншій, більш поширеній і узагальненій площині. Можна сказати, що й східній соціялізм це теж інтеґральна частина того ж Заходу. Чейже Маркс, Енгельс й інші батьки соціялізму-комунізму були "клясичними західняками". Так само добре можна спарувати Сталіна з іншими "західняками" — Гітлером чи Муссоліні. Але тоді, оплакуючи кризу европейської чи західньої цивілізації взагалі, треба вказати на те, що її розклад почався вже давно якраз на Сході, конкретно в СРСР, де ця криза набрала небувалих розмірів і катастрофічних, жахливих форм людської і суспільної деградації і дегенерації, які не мають нічого спільного з справжнім окциденталізмом. І тому в жодному випадку "Схід" не може переважати над "Заходом" — як у морально-духовій, так і в матеріяльно-силовій площині. Бо навіть власне в цій останній не Захід потребує радянських кредитів і технології, а, навпаки, Схід їх випрошує від того ж "збанкрутованого" Заходу, економічний "упадок" якого мав би довести "правильність" передбачень марксизму. А чейже СРСР намагається якраз наздоганяти і наслідувати ту ж саму "кризову економіку". І чи то у випадку життєвого стандарту, чи заводського верстату й автомашини, чи компютера і ракети Москва вилазить із шкіри, шоб прирівняти себе до США чи іншої капіталістичної країни, а не навпаки.

Є одначе багато познак на те, що подекуди на Заході, в процесі своєрідного мазохістичного "самобичування" цих речей не помічають і з "апокаліптичним" ентузіязмом плекають дефензивний суспільний песимізм. Не хочемо цим сказати, що на Заході все в порядку, що тут немає моральних та економічних криз тощо. Навпаки, вони є, були й будуть, але їх треба розглядати в історичній переспективі та в контексті цілого світового укладу. А зокрема не можна виривати поодиноких випадків і аспектів з цілости та їх ґенералізувати, підкрашувати, а то й "апокаліптизувати".

Треба оцінювати поодинокі процеси і явища властивими мірилами і не прикривати чи й промовчувати протиставних величин. У противному бо разі дістанемо не лише викривлений образ дійсности, але — що важливіше, не доглянемо слабих сторін цієї дійсности та причин такого її стану. На ділі справа зараз не в такій чи іншій моральній, чи інституційній кризі, чи кризах на Заході, який таки в усіх відношеннях куди сильніший, ніж російський Схід з його сателітами.

Захід доволі сильний, щоб не лише себе зберегти, але щоб перейти з дефензиви до наступу, передусім ідейного, політичного й економічного, тобто в тих ділянках, в яких він ще далі має перевагу. Слабість Заходу зараз у чому іншому: у браку позитивного, реального цілеспрямування своєї політики, що своєю чергою випливає з браку політичного реалізму в його керівних генераторах громадської думки, до яких належать у першу чергу преса та інші засоби масової інформації.

Цей брак політичного реалізму можна схопити одним словом — "детант", яке сьогодні ідентифікується на Заході з ілюзорними надіями на те, що ціною кредитів, пшениці, технології і розподілу сфер впливів Москва погодиться на певну рівновагу сил у світі, яка забезпечить мир, вигідні пантофлі, телевізійні апарати, холодники, автомашини, великі зиски для великого капіталу, і всі інші блага західнього буржуа. Це з цього боку. А з радянського: надія на те, що "детант" розм'якшить ще більше Захід у морально-соціяльному, економічному і політичному та воєнному відношеннях, приведе до визнання теперішніх сфер впливу (конференція в справах европейської безпеки і співпраці в Гельсінках), здобуття нових (В'єтнам, Португалія й інша на черзі), забезпечить кредити і технологію Заходу, без яких Москва не лише не була б спроможна на"науково-технічну революцію" в народному господарстві, але вона не була б спроможна також модернізувати свій воєнний потенціял, а одночасно охоронити російську імперію від небезпечного впливу "буржуазних ідеологій" Заходу, яких Москва так дуже боїться.

Психоза, що її витворило "детант" на Заході дуже й дуже нагадує ситуацію напередодні другої світової війни, зокрема коли йдеться про Англію, яка в той час відограваля великою мірою подібну ролю лідера і банкира західнього світу, як тепер США. Пригадаймо, що тодішня політика Чемберлена — політика концесій і епізменту тоталітарним агресорам — аж ніяк не була не популярною, навпаки, втішалася навіть ентузіястичною підтримкою брітанської (і не лише брітанської) суспільности. Щойно "розкриття карт Гітлером" і особистість Черчіла переформували і прикрили серпанком забуття тогочасний стан громадської думки Заходу і поховали остаточно популярний образ Чемберлена.

На такому тлі куди реальнішою і правильнішою є оцінка червоного Китаю, який, незалежно від своїх ідеологічних настанов, суть сучасного міжнародного становища бачить в існуючому засадничому й доконечному конфлікті між США і СРСР у першу чергу, розцінює

Москву аґресором не лише супроти Китаю, але й США і цілого Заходу передусім, вірно бачить загрозу для світу і миру в російських "соціял-імперіялістах" і трактує "детант" як звичайну рафіновану стратегічну загру Кремлю, спрямовану на невтралізацію, послаблення і дезінтеграцію Заходу.

Цитуючи Леніна про те, що "основною прикметою імперіялізму є спір між кількома великопотугами, які прямують до гегемонії", Пекінський Піпл'с Дейлі від 13 січня 1975 в статті "Рік заворушень, рік перемог" писав так: "Відколи постав радянський соціял-імперіялізм, відтоді існує змагання за гегемонію над світом між американським імперіялізмом і радянським соціял-імперіялізмом... Імперіялізмові США, який тепер надто себе розпорошив і нагадує людину, що спухла від зажерливости, доводиться зараз важко рухатися в будь-якому напрямі. Не так "жирний" однак радянський соціял-імперіялізм перебуває в позиції певної слабости, але зате в нього дуже сильні амбіції заступити американський імперіялізм шляхом аґресії й експансії. Суперечності між цими двома гегемоністичними потугами є непримиренні, це справа їхнього життя чи смерти. Боротьба між ними мусить бути довгою, всеохопною й абсолютною".

Вказуючи на поодинокі елементи того гегемоністичного змагу в сучасному, автор цієї статті пише головне про "Европу, як цілість, а далі про, Середземноморя, південне крило Европи, Близький Схід і Перську затоку з її бічними крилами і вітальною енерґетичною базою, які є об'єктом їхньої боротьби (США і СРСР) за дальший контроль над Европою і світове панування".

"Детант" для Пекіну є нічим іншим, як "медом на устах і вбивством у серцях" кремлівських нових царів тієї, "фашистської ревізіоністичної кліки", яка при допомозі "відпруження" хоче приспати Захід на те, щоб його опісля тим легше викінчити. Нічого дивного, що Брежнєва китайці порівнюють з Ґітлером, який теж, мовляв, говорив про мир і в той же час готував аґресивну війну.

Немає сумніву, що така оцінка "детанту" в Пекіні випливає з національних інтересів Китаю, який поважно рахується з можливістю, що після невтралізації США в Европі і "вирівняння сил" на Близькому Сході Москва оберне всю свою силу проти Китаю. І нічого дивного, що Китай сьогодні не раз виглядає на більш ярого оборонця НАТО, ніж саме НАТО. Але тим не менше така настанова китайської політики базується на вірній оцінці міжнародної ситуації і зокрема на правильній оцінці радянської політики.

Так само, як Москва і Вашінґтон, Пекін бачить генезу відпруження в безвиході міжнародної політики, спричиненій нуклеарною рівновагою і невдачею СРСР у намаганні "догнати і перегнати" в економіці США, що остаточно кремлівські вожді усвідомили собі ще в 1969 році. Висновки, однак, які Вашінґтон і Москва поробили з цієї безвиході, були зовсім

різні, і це постійно підкреслює Пекін, перестерігаючи Захід перед справжніми намірами Москви.

Вашінгтон повірив у можливість встановлення нової рівноваги сил у світі, визначення сфер впливу великопотуг і втримання СРСР в "обмежених" рамках його експансії. Така настанова виходила, зрештою, з цілої політичної філософії Заходу, який зокрема мірою того, як СРСР почав ставати щораз більше "національною" російською державою, почав вбачати в ній передусім "традиційні тенденції" в її зовнішній політиці, які чомусь раптово мали б позбутися гльобальних амбіцій. Під диктатом загрози нуклеарної війни росіяни мали б зректися "світової революції" і погодитися на перманентне співіснування різних економічно-політичних систем. Іншими словами, так само, як у минулому римляни, еспанці, французи, португальці, англійці, італійці, монголи, турки, араби, японці та інші імперіяльні потуги, які під тиском геополітики, змін технології й історичного процесу здали собі справу з закінчення їхньої імперіяльної сили, так і росіяни усвідомлюють собі свою обмежену імперіяльну ролю під сучасну пору. Зокрема, мовляв, перед обличчям "комуністичного плюралізму", з одного боку, і нуклеарної рівноваги — з іншого, вони стають більш-менш нормальними членами міжнародної спільноти. Не треба, очевидно, доводити, що така оцінка російського сучасного політичного думання є звичайним "побожним бажанням" Заходу, вона є не лише фальшива, але й дуже небезпечна. Поперше, Москва зовсім не зреклася своїх ґльобальних амбіцій, ні у філософічному, ні в практично-політичному сенсі. Традиційна російська концепція "Третього Риму" синтезувалася і гармонійно ідентифікувалася з концепцією "світової революції", а сучасна технологія, зокрема воєнна, що її так спішно зараз розбудовує Москва разом з воєнними базами по магістралях світу, радше сприяє поширенню, а не обмеженню ґльобальних амбіцій. У цьому відношенні мета російської експансивної політики зовсім не змінилася, навпаки, вона "концепційно" скріпилася, вона, впрочім випливає зі самої природи тоталітарної диктатури. Все, що змінилося, це – методи, стратегія і тактика. Поскільки "нуклеарна" безвихідь і "холодна війна" забльокували для Москви дальші можливості її експансії, на зміну "холодній війні" вона придумала політику "детанти" як процес розм'якшення і дезінтеґрації Заходу та поширення власних впливів і сфер. "Детант" обмежено дипломатією й економікою, з виразним цілеспрямуванням її на здобуття користей для Москви в цих ділянках ціною другорядних, псевдоконцесій і генеральної обіцянки миру, базованого на т. зв. рівновазі сил. Одночасно дуже виразно Москва виключала з контексту "детанту" її ідеологічно-політичний вимір, в якому вона є слаба і є якраз засадничою базою справжнього, а не "мейд ін СРСР" відпруження.

Вже за короткий час розрахунки Москви виправдали себе, зокрема при наявності на Заході таких кіл, які, всупереч фактам і доперішньому досвіді, навіть перед обличчям подій у Португалії і В'єтнамі, ще далі

твердять, що "рівновага сил" залишається непорушною, і, як заявив Кіссінджер, "відпруження не було однонапрямною дорогою, домовлення з Радянським Союзом були базовані на взаємності"...

Немає сумніву, що не лише загальна політична ментальність Заходу, але й психологічні профілі західніх керівників беруться тут до уваги. Тут не багато допоможе і факт, що, як твердив Конквест, Брежнєв і ко — це інтелектуально третьорядна гарнітура, їхній інтелектуальний формат куди вужчий від їхніх партнерів на Заході, зокрема тих, що з професорськими титулами і докторатами. Справа бо в тому, що в самій своїй концепційній настанові російські керівники залишаться ґльобалістами, максималістами, і вони послідовно здійснюють свої цілі у свідомості того, що їх такими на ділі не вважають, що й дає їм апріорі певну стратегічну перевагу над Заходом. Це поперше. А подруге, побіч Брежнєвих і Подгорних та Косиґіних стоять їхні Арбатови і Келдиші, які, на відміну від Сахарових і Турчиних, служать "мозком і душею" російському імперіялізмові. У свій час Б. Левицький писав про "зазублення партійного і бюрократичного апарату" в СРСР. Це "зазублення" існує вже сьогодні на самих верхах совєтської політичної машини, і під його кутом треба й розглядати кожночасні кроки Кремлю. Зрештою, як уже довела історія, якраз висока освіченість часто перешкоджає аґресії, і навпаки — певна "інтелектуальна обмеженість" їй сприяє.

Для нас є, однак, важливою не лише китайська оцінка політики Москви, але ще більше оцінка внутрішнього стану СРСР і зокрема постава Китаю до нього.

Як відомо, Пекін твердить, що в СРСР панує зараз "ревізіоністична кліка" "соціял-імперіялістичних" "нових" царів, яка гнобить всі народи СРСР соціяльно-економічно, національно і політично. Дотепер вживані формули Пекіну на визначення теперішнього радянського режиму підкреслюють такі моменти:

а) цей режим є диктаторським, фашистським, бюрократичним, антинародним, ревізіоністичним, не соціялістичним і не комуністичним і т. д.;

б) він гнобить народи СРСР не лише соціяльно-економічно, але й національно. Це стосується, очевидно, неросійських народів. Останнім часом підкреслюється й факт, що в наслідок національного гніту робітнича кляса неросійських республік терпить більше, ніж росіяни;

в) цей режим є традиційно російський, шовіністичний, великодержавний, імперіялістичний і аґресивний.

Врешті цей режим усунуть революційним порядком самі радянські народи.

Ще в 1967 році *Пекін Ревю* писав, що "скоріше чи пізніше великий радянський народ повстане... Прийде день, коли буря нової жовтневої революції змете із сцени історії остаточно цю кліку

ренеґатів... Переслідування радянського народу новими царями в Кремлі лише послужить тому, щоб приспішити народну революцію у ще ширшому і сильнішому маштабі..."

У 1974 році цей же *Пекінґ Ревю* писав, що "за останні роки ренеґатська кліка радянських ревізіоністів сильно скріпила свою фашистську диктатуру й утиск народу, що й привело до зросту опору проти реакційного панування радянських ревізіоністів. Сьогоднішній Радянський Союз не є аж ніяк стабільним і гармонійним, як це описують Брежнєв і ко, а, навпаки, він є повний гострих клясових антагонізмів, національних протиріч і суспільного неспокою. Нові царі сидять на вулкані... Немилосердний утиск лише підвищує опір. Радянський народ бореться сьогодні у різних формах проти панування ревізіоністів, у тому числі й шляхом "тихих" страйків, страйків, протестних зібрань і демонстрацій. Постають підпільні організації, розкидають летючки, публікують заклики, які кличуть до боротьби, організуються повстання".

Як приклади пекінські видання наводять заворушення в Новочеркаську (1962) у Хімках, у Харкові (листопад 1967), на Київській ГЕС (травень 1969), у Дніпропетровському (вересень 1972) й ін.

Останнього часу говориться щораз більше про національне поневолення в СРСР, дотепер відомо щонайменше 7 пресових повідомлень Шіньгуа, в яких гостро засуджено національний гніт на Україні й в інших неросійських республіках (всі вони вже були опубліковані в українській еміґраційній пресі). В одному з них (жовтень 1974) п. н. "Радянська ревізіоністична політика національного поневолення зустрічає опір на Україні" сказано: "Кліка радянських ревізіоністичних ренеґатів, зодягнувши шати колишніх царів, продовжує великоросійську шовіністичну політику національної дискримінації та уярмлення українського народу. Це викликає все глибші й ширші вияви незадоволення та впертий опір... Але там, де існує гніт, там також існує й опір. Великоросійська шовіністична політика національного поневолення, що її провадить кліка Брежнєва на Україні, викликала сильне незадоволення та все сильніший опір українського народу".

На основі всіх дотеперішніх китайських енунціяцій можна прийти до висновку, що Китай розраховує на революцію в СРСР, при тому насильну революцію клясичного типу, а головними факторами революційного потенціялу вважає: а) робітничу клясу, б) поневолені національні меншості, тобто неросійські народи, в) інтеліґенцію. Раціоналізація революційного процесу в СРСР теж "клясично" революційна, з підкресленням засади: "Чим гірше, тим ліпше". Так *Пекінґ Ревю* (квітень 1974) писав: "Де є утиск й експлуатація, там є й опір та боротьба. Чим жорстокіший гніт, тим сильніший опір, чим довше наростає цей опір, тим сильніше він опісля вибухає. Це є діялектика історії. Геройська боротьба радянської робітничої кляси, національних

меншостей — у майбутньому будуть шораз більше притискати і забурювати панування соціял-імперіялістів..."

Пекін не вірить в якусь еволюцію режиму, як це, наприклад, пропонують деякі російські дисиденти типу Медведєва, але це не значить, що він її виключає взагалі. Перевагу він дає однак насильній революції (не специфікуючи її форм), і в цьому пляні треба розглядати й діяльність т. зв. УНФ (Українського національного фронту) та всього того, що довкола нього діється.

Знаменним при тому є те, що коли йдеться про ставку на неросійські народи СРСР то вона не визначається бажанням ідеологічно підпасувати їх до себе, а залишає право на "репрезентацію" цих народів й іншими, не комуністичними напрямами.

Очевидно, що для нас зараз менше важливими є генеральні революційні теорії Пекіну, як, наприклад, теорія про наступ недорозвиненого "села" на індустріялізоване "місто", в яке включається не лише Захід, але й СРСР. До речі, про ці генеральні теорії чути зараз порівняно менше, ніж ще рік-два тому. Це зрозуміле з уваги на останні успіхи політики "детанти" Москви в Европі й Азії. Тим важливіше є, однак, адоптування цієї теорії до СРСР під сучасну пору; головне її спрямування, яке йде виразно на знищення теперішнього режиму, разом з його соціяльним і національним гнітом.

Така постава є, до речі, правильною, включно з ставкою на робітництво, неросійські народи й інтеліґенцію, як головних рушіїв майбутньої революції. Додамо лише, що ця настанова, не суперечить зовнішньополітичній концепції Китаю з її п'ятьма принципами співіснування і невтручання у внутрішні справи інших держав (самі народи будуть робити революцію) й узгоджується одночасно з концепцією орієнтації на власні сили поневолених народів.

Але разом з тим треба вказати й на певні слабості такої "китайської визвольної концепції", які роблять її не повною, не уточненою і недостатньо конкретною та більше оперативно, утилітарно, а не політично спрямованою. Передусім вже в самій "термінології" допускається важлива політична помилка, коли вживається ще далі досить часто термін "радянський народ", замість народи, що є нічим іншим, як повторенням брежнєвської формули "єдиного радянського народу".

Також уся програма є в основі проєкцією "проти" і бракує в ній позитивної частини "за". Замало є зараз сказати, проти чого мають боротися народи, треба ще сказати, за що вони мають змагатися і в чому саме вони мають чи можуть розраховувати на моральну, політичну чи іншу допомогу. Це не значить, що китайці мають визначати цим народам їхню програму боротьби, це був би нонсенс зрештою, вони самі її вже давно мають. Але коли китайці говорять про революцію в СРСР, то повинні одночасно сказати, які саме революції і революційні цілі вони будуть чи не будуть підтримувати. Коротко:

замало сказати, що вони за повалення теперішнього режиму, треба ще сказати, що вони бачать на його руїнах. А в цьому відношенні навіть такі терміни, як, наприклад, "радянський народ", викликають підозріння, чи, бува, на руїнах "брежнєвської диктатури" не має постати якийсь новий "союз республік", а не самостійні національні держави... Правда, китайці виразно дотепер підкреслюють право самовизначення націй і залишають ці справи самим народам. Але тим не менше потрібно точнішого з'ясування їхнього поняття самовизначення і зокрема — у нашому випадку — виразної позиції до питання української самостійної держави.

Бо коли у ділянці зовнішньої політики Москви і загального внутрішнього становища в СРСР оцінка і настанова Пекіну є правильна, то в стосунку до майбутніх революційних процесів в СРСР потрібне точне з'ясування китайського ставлення до визвольної концепції українського й інших неросійських народів, для яких встановлення власних суверенних держав на руїнах російської імперії є недискусійним. Лише за таких передумов (позитивного стосунку Китаю до визволення цих народів) Китай зможе розраховувати на них як своїх союзників. Політичний реалізм, що його Китай виявив останнього часу, повинен цьому тільки сприяти.

Свого часу Китай став на дуже виразну позицію щодо народів т. зв. Третього світу, повнотою підтримуючи їхню боротьбу за національне і соціяльне визволення та їхню державну незалежність і свободу. Те саме він повинен зробити і стосовно неросійських народів СРСР. Самі засудження національного поневолення, русифікації й інших форм національної дискримінації в СРСР є тільки першим кроком до визначення ширшої, позитивної концепції китайської політики щодо поневолених Росією народів, яка дуже й дуже на часі.

КОНФЕРЕНЦІЯ В ГЕЛЬСІНКАХ І ЇЇ ВИМОВА

Мирослав Прокоп

I

Міжнародну конференцію у справах европейської безпеки і миру, що відбулася в Гельсінках при кінці липня і на початку серпня 1975 з участю голов та делеґацій 35 держав, світова преса розцінила як межову подію, що залеґалізувала двоподіл Европи. В такому пляні прийняли на Заході гельсінську конференцію як великий успіх російської дипломатії, метою якої, від часу закінчення другої світової війни, було здобути визнання світу для завоювань імперії. Ясно, що і до конференції в Гельсінках Москва була володарем просторів від Владивостока по Щецін, але до того часу Захід відмовлявся офіційно цей стан визнати.

Головними акторами на конференції в Гельсінках були, як відомо, США і СРСР та такі провідні держави західньої Европи як Німеччина, Франція й Англія, або, іншими словами, країни західніх демократій з одного боку та СРСР з його сателітами, з другого. Відомо також, що ініціятором такої конференції був Радянський Союз і що до неї він змагав впродовж понад двох десятиріч.

Але становище обох головних партнерів на гельсінській конференції було різне. В час, коли московська делеґація прийшла до Гельсінок з позиції сили, США та інші західні демократії знайшлися в половині 1970-их років у становищі, що його треба вважати позицією слабости. Це також визначило їхню ролю у Гельсінках: хоч-не-хоч вони її там грали за російським скриптом. Що так вийшло — це результат подій і процесів у світі за принаймні останнє десятиріччя.

II

Немає сумніву, що приблизно за останніх десять років, зокрема від часу усунення Хрущова, Радянський Союз скріпив свою внутрішню і зовнішню позицію. У тому періоді перед Кремлем стояли такі центральні завдання: 1. політично стабілізувати внутрішнє становище в СРСР розхитане частинною десталінізацією та економічними експериментами Хрущова, а також скріпити контролю в підпорядкованих Москві сателітських країнах, 2. забезпечити ефективність економіки СРСР і пристосувати її до вимог сучасної технологічної доби передусім шляхом одержання технології Заходу, 3. зрівнятися мілітарно з США, а згодом їх перегнати для того, щоб стати першою мілітарною потугою у світі, 4. залеґалізувати за собою завоювання у другій світовій війні (це сталося в

Гельсінках) і таким чином: а) забезпечитися перед небезпекою другого фронту на випадок зудару з Китаєм, б) відкрити собі можливості для поступової пенетрації у середушій і західній Європі з метою "фінляндизувати" ті країни, значить перетворити їх, — звичайно на довшу мету, — у сателітів вищого рангу.

Усі названі завдання сучасні керівники Кремля реалізують з упертою послідовністю.

Насамперед, якщо йдеться про стабілізацію внутрішнього становища в самому СРСР, то межовим треба вважати 1972 рік, коли Кремль рішився радикально розв'язати проблему внутрішнього опору на трьох фронтах: а) боротьби євреїв за виїзд з СРСР, б) дисидентського руху в Росії, точніше, в її інтелектуальних колах, і в) руху опору неросійських народів СРСР, в першу чергу на Україні, у Прибалтиці, на Закавказзі, головно у Вірменії.

Для приборкання цих трьох сил, Москва застосувала різну тактику: Найбільш вона поступилась у справі еміґрації євреїв, хоч, звичайно, усіх охочих еміґрувати, не випустили, а частину з них переслідують і держать у в'язницях. Якщо йдеться про росіян, то деяких російських інтелектуалів і взагалі опозиціонерів післали у в'язниці і табори, чи психіятричні лікарні, але найбільш видатних або викинули з СРСР, як Солженіцина, або дозволили їм виїхати за кордон. Щождо українців та інших неросіян, то до них застосували тільки одну мірку: репресії, значить ув'язнення, психіятричні лікарні, у кращому разі звільнення з праці, відмову друкуватися діячам культури, яких підозрівають у симпатіях до ув'язнених і под. Таким чином мала б в опінії органів, що відповідальні за безпеку на внутрішньому фронті, бути розв'язана справа спротиву режимові. Ясно, що на довшу мету нічого вони не "розв'язали", бо рух опору — це органічний процес, хоч часово його послабили.

Приблизно в тому самому часі, а властиво від початку нашого десятиріччя кремлівські вожді добились успіхів на таких трьох різних відтинках як економіка СРСР і його мілітарний потенціял та контроля над сателітами. Ці досягнення пов'язані з політикою детанту, чи, як це в 1968 році проголосив тодішній президент США Р. Ніксон, переходу в міжнародних взаєминах "від конфронтації до неґоціяції". Ця нова політика США, що її проводив у життя Ніксон, а тепер далі проводить президент Форд і Г. Кіссінлжер, відкрила Москві дорогу до західніх кредитів та західньої технології, а також до американської та канадської пшениці в 1972 і 1975 роках. Рівночасно у тих роках і незалежно від численних конференцій та домовлень про обмеження збройнь, кремлівські вожді зуміли розбудувати мілітарний потенціял СРСР, що сьогодні рівний потенціялові США (дехто з фахівців твердить, що навіть більший). Символом цього паритету із США став останньо спільний лет екіпажу "Аполло" і "Союз", дарма що, як знову запевняють знавці цієї

справи, уся важливіша технологія потрібна для влаштування цього спільного лету була американської продукції.

Немає сумніву, що такі досягнення СРСР мусять мати вплив на внутрішнє становище у завжди непевних для Москви сателітських країнах. Останнє потрясення ширшого розміру мало там місце у грудні 1970 року, коли почалися заворушення серед портових робітників Гданська і Щеціна. Напевно причин для таких вибухів є більше у різних районах імперії. Проте революції в Польщі й Угорщині в 1956 році, чи празька весна 1968 року повчають, що без синхронізації таких подій і процесів з подіями в інших частинах імперії та із ставленням закордону, такі ізольовані виступи мають малі шанси перемоги. Коли ж, як це продемонстровано у Гельсінках, західні держави, зокрема США урочисто ратифікують статус кво, то як на це можуть реагувати народи Польщі, Чехо-Словаччини, чи, знову України, або Прибалтики?

Конференція у Гельсінках відкриває також перед Москвою дві інші можливості, а саме вести більш агресивну політику у відношенні до Китаю, бож европейське запілля СРСР також формально забезпечене, та ще більш інтенсивно розбудовувати свої політичні, економічні та чисто агентурні позиції в окремих країнах европейського Заходу. При тому тут йдеться не тільки про пенетрацію португальського типу, де, як принаймні виглядає на початку серпня, коли пишуться ці рядки, місцева комуністична партія є прямим інструментом Москви і має вже рішальний вплив в уряді. Така Португалія (коли там втримається теперішній режим) є прямим кандидатом на сателіта клясичного типу.

Але сателітами можуть бути також демократичні режими. На свій лад вищого ступня сателітом СРСР є Фінляндія, а ще іншого типу залежність від Москви може утворитися в Італії, коли б там перемогли комуністи. Це були б т. зв. приязні до СРСР уряди (так, до речі пояснював Сталін Рузвелтові у Ялті своє домагання мати "приязний" уряд в Польщі). Статус таких західніх держав з "приязними" до Москви урядами був би інший як сучасної Польщі, чи Угорщини, подібно як не можна рівняти сьогодні з Польщею УРСР. Немає однак сумніву, що в очах імперських пляновиків усі ті категорії в кінцевому результаті зводяться до того, щоб такі, менше чи більше залежні від Кремля, уряди виконували його доручення. А згодом, коли б усе розвивалося за московською стратегією і коли б для цього дозволяли умови, ті "приязні" народи, будь вони німці, бельгійці, чи французи або італійці, Москва почала б записувати в один "радянський народ", як туди не від сьогодні записує українців, білорусів чи литовців.

Звичайно, такі можливості, це не прогнози і не передбачування того, що станеться. Це тільки закономірні висновки з тенденцій російської імперіяльної політики. Вони лежать в її логіці. А те, чи вони будуть здійснені, словом, чи вдасться Москві поширити сучасну "радянську" казарму на весь европейський континент — це вже питання не тільки її

плянів і не тільки її силових спроможностей, але також питання сили, вітальности та самооборони народів західніх демократій. В Гельсінках вони показали себе з ненайкращого боку. (Тут додати можна: це також питання сили самооборони й опору народів, що вже сьогодні знаходяться в казармі).

III

Склалося так, що саме в роках, які попереджають гельсінську конференцію, заіснувало чимало подій, що на різних відтинках підірвали фізичну і моральну структуру західніх демократій і послабили їх позицію на зовні.

Слід мати на увазі, що, перемігши гітлерівську Німеччину, ті держави розраховували на мирну і тривалу співпрацю з більшовиками. Коли ж вийшло інакше, Америка очолила фронт спротиву, що в першій половині 1950-их років мав декларативно риси протинаступу ("політики визволення"), а згодом перетворився у шукання можливостей співпраці з СРСР. Проте взаємовідношення сил між радянським бльоком і західніми демократіями мало свої особливі виміри у факті монополю Америки, а пізніше довший час її переваги в атомовій зброї.

Становище почало докорінно мінятися, коли СРСР став також атомовою потугою і коли, як згадано вже, сьогодні йде навіть спір про те, хто сильніший, хто кого може скоріше знищити, хто має більші шанси пережити першу атаку атомових ракет. При тому — що дуже важливе — йдеться не так про саме ужиття тієї зброї в евентуальній війні, як про використання атомового аргументу у взаєминах з партнером, з яким ведеться переговори, від якого вимагається концесій тощо. Словом, йдеться про атомовий інструмент, чи навіть шантаж, як засіб у міжнародній політиці.

Коли розглядати взаємини між США і СРСР з перспективи останніх років, зокрема від часу заініційованого Ніксоном переходу "від конфронтації до негоціяції" — а це був також час, коли Москва досягла, чи зближалася до атомового паритету з Америкою, — то не можна не бачити, що згаданий вище "атомовий аргумент" лежить темною тінню на всіх американських заходах домовитися з Москвою, мовляв: атомові ракети в руках тоталітарної диктатури, де не діють елементи впливу, публічної опінії і контролі суспільства над урядом, це дуже небезпечна зброя, отже тому треба йти на навіть дуже далекойдучі уступки, щоб цю небезпеку принаймні поменшити, якщо вже не зовсім відсунути. Такі висновки підказує навіть сама фразеологія, якою покористувались архітекти західньої політики у відношенні до СРСР в питанні контролі збройонь, чи взаємин з СРСР взагалі. Вистачить нагадати, наприклад, такі типові висловлювання Ніксона як "забезпечення миру для наступних генерацій", або Кіссінджера "рятування світу перед атомовою катастрофою", в ім'я чого треба за всяких умов шукати злагоди взаємин з Москвою. Ясно, що в Москві були свідомі цього комплексу в західніх

діячів і це давало і дало, принаймні досі, Кремлеві ідеальну шансу покористуватись атомовим аргументом у переговорах з Вашінґтоном.

Звичайно, усе сказане досі аж ніяк не значить, що побоювання в діячів Заходу катастрофи, що її може принести атомове зброєння не є легітимні. Відомо, що атомова зброя — це найстрашніший продукт нашої технологічної доби, який загрожує знищенням сучасної цивілізації і культури. Він зокрема страшний в руках безконтрольної диктаторської верхівки.

Але при цьому усьому ця зброя смертельно небезпечна також для того, хто рішився б її першим ужити. Це добре відоме також вождям КПРС. Вони знають, що тут йдеться про життя і привілеї їх самих, їхніх дітей та внуків і про цілі династії тисячів правлячої партійної і державної бюрократії. На випадок атомової війни вони мусіли б усе це добро втратити і нічого не заробити. То для чого мали б вони брати у руки таку зброю? Цього не треба їм робити зокрема тоді, коли вони можуть власне цією зброєю чудесно покористуватись, як інструментом політики — а там, де заіснує потреба, — вдатися до конвенційних засобів воювання: танки ж вистачили для окупації Угорщини і Чехо-Словаччини, ними вони могли б послужитися, якщо утворяться пригожі міжнародні умови, в Німеччині, чи у Франції, — звичайно, коли знатимуть, що не спровокують цим атомової контратаки.

Отож, у висновках, видається, що мілітарне послаблення США і західньої Европи, при рівночасному зрості мілітарного, зокрема атомового потенціялу СРСР, а також страх сучасних керівників західньої політики перед небезпекою атомової війни, — це те перше, що привело керівників США насамперед до Москви (Ніксон), Владивостока (Форд), врешті до Гельсінок. Найбільш пікантне у цій західній стратегії є те, що майже всі, хто на Заході про ці справи пише, переконаний, що, не дивлячись на будь-які домовлення про обмеження атомових збройнь, чи збройнь взагалі, більшовики все одно своїх партнерів ошукають. Вистачить читати післягельсінські коментарі міжнародної преси. Це говорять і праві, і ліві, і ліберали, і консерватисти. Інакше пишуть тільки *Правда, Известия* та їхні сателітські супутники і поплентачі.

Сюди приходить ще один момент. Це проблема ролі збройнь та радянської мілітарної сили в політиці Москви не тільки у відношенні до Заходу, але у ще більшій мірі до самих народів СРСР і сателітів. За інформаціями американського тижневика *Ю. С. Ньюз енд Ворд Ріпорт* від 11 серпня 1975 р., Радянський Союз має тепер у країнах східньої Европи 31 дивізій, а об'єднані армії Варшавського пакту мають там 925 тисяч вояків і 15 500 танків проти 777 тисяч вояків і 6 тисяч танків держав НАТО. У статті, що написана після гельсінської конференції, читаємо, що Брежнєв і товариші рішуче відмовляються зменшити цю мілітарну потугу, зокрема число радянських дивізій у східній Европі, навіть тоді, коли американці заберуть частину своїх військ з Европи.

Проти кого держить Москва такі великі збройні сили у східній Європі? Для оборони проти нападу з боку західньої Німеччини, Франції, чи Англії? Це абсурд. Кожному відомо, що силою міняти сучасних кордонів імперії ніхто з тих народів не збирається. Цього не плянують також американці. Вони пальцем не ворухнули ні в 1956 ні в 1968 роках, коли в Польщі, Угорщині та Чехо-Словаччині спалахнула революція. І атомової зброї не ужила Америка ні тоді, ні в 1953 році під час здушення Москвою повстання в Берліні, хоч тоді США мали її монополь.

В таких умовах ясно, що великі залоги військ СРСР і сателітів потрібні Москві для оборони не перед зовнішньою, але внутрішньою небезпекою, перед революціями поневолених народів (очевидно, також як засіб тиску проти західніх демократій). Правда, як сказано вище, усі окремі виступи тих народів не завершилися за післявоєнні роки успіхом, але такі виступи можуть видаватись малоперспективними нам. В уяві ж керівників Кремля будь які самооборонні акції народів, хай це тільки боротьба за рідну мову, чи історичну традицію — коли йдеться про неросійські народи СРСР, чи про бажання економічних та культурних зв'язків із Заходом, коли до цього прагнуть народи Польщі або Чехо-Словаччини, — виростає до розмірів небезпечних револют, з обов'язковим підозрінням, що йдеться про інтриги зовнішніх ворогів. Тому надіятись, як це роблять сьогодні керівні діячі Заходу, що Москва може зрезигнувати чи тільки зменшити свої збройні сили чи то у східній Європі, чи в СРСР взагалі — це непоправна ілюзія. Звичайно, до цього можуть її в якійсь мірі заставити вимоги економіки, чи кошти взагалі, але ж у кінцевому результаті Кремль буде керуватися не міркуваннями економічної натури, але тим, що в його розумінні вимагає безпека імперії.

Страх перед небезпекою атомової атаки з боку Москви та бажання обмежити зброєння і шукати порозуміння з СРСР, йдуть в парі з серйозними економічними труднощами капіталістичного світу. Сюди треба зарахувати важку до контролювання інфляцію західніх валют, сирівцеву кризу з огляду на обмеження припливу пального з Середущого Сходу, пасивний торговельний балянс, задовження держав, і в результаті цього, бажання дістатися на "необмежені" ринки збуту в Радянському Союзі, рожеві надії західніх капіталістів на прибутки за всяку ціну, без огляду на те, як ці експедиції завтра скінчаться та ін. Іншого типу кризу Заходу створило його моральне послаблення і вичерпання такими подіями,як довготривала війна у В'єтнамі, вотергейтська афера в США тощо. На цьому місці треба поставити також і недостачу динамічних постатей сучасного Заходу та, що гірше, динамічних концепцій, які мобілізували б західні суспільства. Це найбільша слабість західніх демократій, дарма що ідейний арсенал, яким вони могли б покористуватися великий і мобілізуючий.

Як це не дивно, але ідея демократії, політичної, національної

свободи, соціяльної справедливости, ідея правової системи, що гарантує громадянські права, отже ідеї, які краще або гірше втілені у демократичних суспільствах і вважаються їхніми природними, щоденними, самозрозумілими надбаннями, не видаються для тих суспільств такими атрактивними, що за них треба б боротися в обличчі загрози тоталітарних диктатур. Вистачить пригадати, як порівняно мало сьогодні обурення у світі серед передових, поступових кіл західніх суспільств проти насильств комуністичної диктатури в Португалії, проти ламання нею демократичних свобід, щоб прийти до висновку, що в ідейно-концепційному відношенні західній світ переживає кризу, бож логічно він мусів би бути на першому фронті мобілізації проти нищення того, що творить суть західньої цивілізації. Не меншою ознакою кризи треба вважати те, що в Гельсінках репрезентанти двох десятків демократичних країн підписували з СРСР багатомовні документи про пошанування прав людини, про вільний обмін ідей, про невтручання у внутрішні справи інших народів, хоч їм усім прекрасно було відомо, що тих зобов'язань ні СРСР ні його сателіти не дотримуються і не думають дотримуватися.

IV

Таким чином різні слабості привели західні демократії до Гельсінок. З цих також причин гельсінська конференція була успіхом СРСР.

Але робити з цього висновок, що Гельсінки знаменують тенденцію розвитку подій нашої доби, що це початок занепаду демократичного світу і гегемонії Москви — було б також неоправдано.

Насамперед треба пригадати, що сила і слабості народів, успіхи і невдачі — це фактори пливкі, це явища в процесі розвитку, які міняються. Етапи розвитку народів проходять хвилями, підйоми чергуються з занепадами. Тотальний провал Німеччини і Японії у другій світовій війні приніс надсподіваний вибух енергії обох переможених народів впродовж чи не одного десятиріччя. Переможена у революції 1917-их років наша нація, виявила в 1920-их роках небувалу динаміку росту, що її тільки сталінський терор міг зупинити шляхом фізичного винищення носіїв відродження і мільйонів мас.

Західні демократії сьогодні послаблені, але їхні духовні і фізичні ресурси великі. Варто згадати, що вони також переживали серйозну кризу напередодні другої світової війни. Сьогодні ж для того, щоб забезпечити прохарчування своїм громадянам, вони не мусять звертатись до СРСР за пшеницею, і технології в більшовиків вони не позичають. Вже це одне говорить про великі їхні потенції і про слабості СРСР. З другого боку соціологічним законам розвитку і перемін підлягає також режим комуністичної диктатури. Сьогодні він має великий атомовий резервуар, мільйонові армії, але рівночасно він

лякається вільної неортодоксійної думки власного громадянина. Йому зганяє сон з повік самвидавна література, діячі руху опору, дарма що в порівнянні з арміями тайної поліції і доносників, їхні сили дуже малі. І перед і після гельсінської конференції радянські органи масової інформації є повні атак на чужинецькі радіостанції, на закордонних туристів, що ніби то намагаються підірвати зсередини "монолітну" єдність народів СРСР. А якщо йдеться про національне питання в СРСР, чи взагалі в імперії, значить про національно-політичну боротьбу неросійських народів, то, як на це вказує радянська дійсність — це найслабше місце імперії, що знутра роздирає її втримувану на багнетах спаяність.

Тому з остаточними висновками про силу Москви і про слабість Заходу та про гельсінську конференцію ще треба пождати. Потрібна ще довша перспектива. Видається, що навіть той факт, що преса демократичного світу майже однодушно оцінила Гельсінки як капітуляцію Заходу ("Капітуляція в Гельсінках" — писав колишній заступник державного секретаря США Джордж Бол в тижневику *Ньюзвік* від 4 серпня 1975). "Суперялтою" назвав 28 липня цю конференцію коментатор газети *Нью Йорк Таймс* Вільям Сефайєр — це дуже вимовний факт для того як прийняли західні суспільства цю подію.

Чи це значить, що в результаті цього треба повернутися до холодної війни? Такі заміри приписують усім критикам політики детанту радянські пропаґандисти.

На це можна відповісти, що, по суті, якщо йдеться про СРСР і його сателітів, вони холодної війни ніколи не припиняли. Холодну війну, себто постійні пропаґандивні атаки, організування аґентури, а якщо треба то уведення у холодну війну танків, як в Чехо-Словаччині, чи раніше Угорщині, Москва завжди розглядала як легітимний засіб політики. Ним вона послуговується до сьогодні. Тут, зрештою, вожді КПРС є чесні: вони відверто говорять, що "ідеологічного примирення" з Заходом не буде.

Логічно, з боку демократичного світу мусіла б мати місце протидія, точніше, оборона тих цінностей, якими живе кожна вільна людина і кожне вільне суспільство, яке хоче таким залишитися, значить оборона національної і політичної свободи. Сила такої політики демократій також у тому, що цими ідеями живуть також народи поза залізною заслоною.

Народи СРСР і його сателіти сьогодні також знаходяться у становищі численних слабостей. Їхня слабість заключається не тільки в тому, що ті, хто ними правлять є сильні зброєю, арміями та поліцією. Слабість поневолених народів також у їхній порівняно малій організованості, у примусово-добровільному підкоренні режимові диктатури та чужої окупації. Йдеться тут звичайно не про моральне осуджування тих, які знаходяться в неволі, бо чимало з них дають жертву життя і волі за ідеали свободи. Тут натомість йдеться про категорії чисто політичні,

якими вимірюється об'єктивна сила або слабість народу. Кожному ясно, що можливості опору в умовах комуністичної диктатури, чи диктатури взагалі є обмежені. Але оборона перед її тотальною контролею є можлива.

В цьому відношенні гельсінська конференція це проба сил, це важливий іспит не тільки для народів західніх демократій, але й для народів СРСР і сателітів. Якщо прийняти погляд західніх коментаторів, що Гельсінки це була капітуляція Заходу (хай тільки тимчасова), то певним є, що на люксус навіть часової капітуляції не можуть дозволити собі поневолені народи СРСР, зокрема Україна, бо ставки там надто високі: там йдеться про саме існування нації.

V

Україна, як відомо, офіційно на конференції у Гельсінках не була репрезентована. За неї там говорила делегація СРСР, дарма що Гельсінки — це було наче завершення другої світової війни, ніби субститут мирового договору, який західні держави досі відмовлялися підписати, мовляв, вони не можуть погодитися на поділ Німеччини (в Гельсінках погодились). На такому форумі повинна була бути заступлена також УРСР, як один з членів альянсу у другій світовій війні, за що її в 1945 році запросили стати членом-засновником Об'єднаних Націй. З такого титулу делеґація УРСР взяла, наприклад, участь в мировій конференції в Парижі в 1946 році, коли підписували договір з колишніми сателітами Німеччини. Коли ж тепер вийшло інакше, то це показник теперішньої позиції УРСР серед европейських народів, хоч ясно, що в Гельсінках вона мусіла б ратифікувати свою неволю, подібно як це робили поляки, чи інші сателіти Москви.

Але ця слабість України має також інші аспекти. Хоч не хоч формально в Гельсінках поставили знаки рівняння між тими народами, які були під контролею Москви до другої світової війни і тими, які попали туди щойно в резутьтаті її закінчення. Україна, правда, немає сателітського статусу, але сьогодні і формально вона в однаковій ситуації з народами аж по Ельбу.

Давно, бо ще в заранні перемоги більшовиків, Василь Кучабський, Євген Коновалець та інші, висловлювали погляд про те, що треба було нам пустити більшовицькі армії в Европу, бо від цього нашому народові було б легше. В цьому є певна доля правди, хоч, звичайно, не від українців залежало те, як далеко більшовики пересунули на захід свої кордони. Нам краще, що сьогодні ми не тільки фактично (бо так є від закінчення другої світової війни), але й формально є в ширшому колі народів, що мають однакові прагнення й одного ворога. (Правда, сьогодні ми відчуваємо цю величезну втрату, що немає ніде клаптика української землі, що міг би бути хоч малим Піємонтом, де свобідно могла б розвиватись українська духовість).

Але в кінцевому результаті, наші шанси в боротьбі за державну

незалежність, хай в колі розвинених народів східньої Европи, що часто можуть бути нашими союзниками, ті наші шанси залежатимуть від сьогоднішньої спроможности нашого народу оборонити перед наступом ворога свою мову, культуру, свою духовість, словом, своє власне я, захистити його перед знищуючою, нівеляційною, антинаціональною політикою Москви. Це є також боротьба за ті цінності, за які у власному інтересі мусять постояти народи західніх демократій. У ширшому пляні, на довшу мету, це є найбільш істотне, чого мусіли б повчитися з гельсінської лекції народи по обох боках радянського кордону.

ЗАХІДНЯ УКРАЇНА В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Богдан Самбірський

Кінець-кінцем мусіло прийти до цього. У колективній "праці" аж трьох істориків, за редакцією тодішнього директора Інституту історії АН УРСР А. Д. Скаби, виданій академічним видавництвом "Наукова думка" трьома мовами (українською, російською, англійською), читаємо: "Більшість важливих проблем історії України були розв'язані в працях В. І. Леніна, публікація яких започаткувала новий, ленінський етап в розвитку історичної науки". [1]

На перший погляд таке твердження здається аж надто сміливим. Проте, замисливши над сучасним станом історичної науки в УРСР, мусимо прийти до висновку, що це дійсно "новий етап". Його характерні риси — це безпощадний цинізм і нехтування всього українського з одночасним прославленням всього російського, очевидно, під "радянською" фірмою. Мета наступних рядків звернути увагу на окремі вияви цього "нового етапу" щодо історії Західньої України перед "воз-з'єднанням".

"П'ємонтофобія", або "Тільки в союзі з братнім російським народом..."

Наслідком розборів Польщі при кінці 18 сторіччя основна частина західньоукраїнських земель опинилася під владою Габсбурзької монархії. З часом, коли національно-культурне життя наддніпрянських українців було російським самодержавством приречене на загибель, Галичина відограла ролю українського П'ємонту для політичного й культурного розвитку всеукраїнського характеру. Так само у міжвоєнні роки, не зважаючи на польський "мініімперіялізм" супроти національних меншостей, постійне зростання політичного, економічного й культурного життя на західньоукраїнських землях різко відрізнялося від оргії сталінського терору на Радянській Україні. Саме цей контраст розвитку західньо- й східньоукраїнських земель ставить радянських істориків у скрутне становище. Очевидно, один спосіб розв'язання цієї проблеми це — замовчувати її. Наприклад, огляд *Українського історичного журналу* за 1957-66 виявляє, що з понад 2500 статтей, надрукованих у ті роки, всього 50 присвячено історії Західньої України до 1939. [2] Правда, з 1957 почав виходити неперіодичний журнал *З*

1. V. A. Dyadichenko, F. E. Los, V. G. Sarbey, Development of Historical Science in the Ukrainian SSR. Kiev, 1970, стор. 3

2. Обчислено на підставі: *Український історичний журнал (1957-66). Систематичний покажчик.* Київ, 1968.

історії західньоукраїнських земель за редакцією західньоукраїнського історика Івана Крип'якевича. Проте, вже в першому числі даного журналу партійні наглядачі відкрили "контроверсійні" матеріяли. З 1962 (ч. 6-7) журнал уже виходив під назвою *З історії Української РСР*, а по наступному числі (1963, ч. 8) перестав існувати. Мабуть, у "суверенній державі українських трудящих" не вистачає — паперу. Цікаво, що в сучасній Польщі таких проблем нема. На додаток до регіональних періодичних журналів типу Studia Historyczne та Przeglad Zachodu виходять ще й такі неперіодичні видання, як Studia i materialy do dziejów Wielkopolski і Pomorza, Studia i materialy z dziejow Śląska й ін.

Приблизно таке ж саме убоге враження залишає по собі монографічна література. Досі "науковим кадрам" УРСР вдалося видати всього одну узагальнюючу працю, яка охоплює історію Західньої України від найдавніших часів до сучасности. [3] Що ж спонукало появу цієї, зрештою, унікальної книжки? Звернемося до передмови, в якій пояснюються основні підстави "нового етапу" в радянській історіографії:

> «Історичний акт возз'єднання українських земель викликав посилення фальсифікаторської діяльности апологетів загарбницької політики імперіялістичних держав, які намагаються довести «незаконність» входження Західньої України, Закарпаття і Буковини до складу Української РСР.
>
> «За післявоєнні роки в капіталістичних країнах з'явився ряд праць, які грубо фальсифікують історію західніх земель України, заперечують автохтонність українського населення і вимагають перегляду сучасних кордонів Української РСР. У цих країнах створено спеціяльні установи для розробки і розповсюдження таких і їм подібних фальсифікацій.
>
> «У цьому ж напрямі діють і українські еміґрантські буржуазно-націоналістичні кола, які заперечують закономірність возз'єднання Західньої України, Північної Буковини й Закарпаття, а також той факт, що це був акт волевиявлення трудящих цих територій, акт великої історичної справедливости.
>
> «У зв'язку з цим давно назріла потреба ґрунтовно розробити основні етапи історії західньоукраїнських земель — споконвічної складової частини України. Глибоке вивчення історії західньоукраїнських земель показує закономірний характер возз'єднання їх у єдиній суверенній Українській Радянській соціялістичній державі".[4]

---

3. *Торжество історичної справедливости. Закономірність возз'єднання західньоукраїнських земель в єдиній Українській Радянській Державі.* Львів, 1968.

4. Там само, стор. 5-6.

Все ж таки неможливо цілком промовчувати проблематику Західньої України хоча б тому, що сам Ленін (очевидно, найвидатніший радянський історик) зацікавився цією справою. Полемізуючи з Розою Люксембург у справі особливостей національного питання в Росії, які робили конечним принаймні визнання права націй на самовизначення, він підкреслював, що "в цілому ряді випадків пригноблені народності, які живуть по окраїнах, мають своїх сородичів по той бік кордону, які користуються більшою національною назалежністю (досить згадати хоча б по західньому і південному кордону держави — фінів, шведів, поляків, українців, румунів)". [5] Далі, критикуючи російських лібералів за їх категоричну відмову виходити поза межі культурного самовизначення в національному питанні, Ленін конкретно вияснив підстави українського П'ємонту в Галичині:

> «Пан Кокошкін міркує цілком в дусі націоналістів. На своєму останньому з'їзді вони громили українців-мазепинців. Український рух — вигукував п. Савенко і Ко — загрожує ослабленням зв'язку України з Росією, бо Австрія україножильством зміцнює зв'язок українців з Австрією! Лишалось незрозумілим, чому ж Росія не може спробувати 'зміцнити' зв'язок українців з Росією *тим же методом*, який пп. Савенки ставлять в провину Австрії, тобто наданням українцям свободи рідної мови, самоврядування, автономного сейму і т. п.?» [6]

Щоправда таких неприємних тверджень основоположника "нового етапу" можна уникнути звертаючися до авторитетного рецепту в *Тезах до 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954)*: «... багатовікова боротьба українського народу проти іноземних поневолювачів, за возз'єднання з російським народом в єдиній Російській державі" і т. п. [7] ad nauseam. У межах цієї структури проблематика Західньої України виявляється в різних формах. Вона може бути представлена в порівняно стриманому вигляді:

> «Наявність більших політичних свобод у Галичині в порівнянні з Російською імперією аж ніяк не означала, що Галичина могла бути центром об'єднання всіх українських земель, як про це твердили українські буржуазні націоналісти, проповідуючи теорію так званого 'українського П'ємонту'. Таким центром об'єднання могли бути основні українські землі, що перебували у складі Росії — центрі міжнародного революційного

5. В. І. Ленін, "Про право націй на самовизначення". У зб. *Питання національної політики і пролетарського інтернаціоналізму*. Київ, 1967, стор. 52.

6. Там само, стор. 64.

7. Проблематика "возз'єднання", розглянена в самвидавному творі М. Брайчевського *Приєднання чи возз'єднання?*, Торонто, 1972.

руху кінця XIX — початку XX ст., — в якій під керівництвом В. І. Леніна..." [8]

Однак у більшості випадків вона межує, делікатно кажучи, з комедією-абсурдом:

«Перебування російської армії в Галичині в перші роки світової війни та зустрічі з російськими солдатами ще більше переконували західньоукраїнських робітників і селян, що тільки спільна боротьба з трудящими Росії може принести повне соціяльне і національне визволення українському народові». [9]

У всякому разі радянські історики "нового етапу" (очевидно, на "конкретному історичному матеріялі") "показали, що буржуазно-націоналістична теорійка, за якою Галичина видавалась за 'український П'ємонт', була контрреволюційною за своїм спрямуванням і мала на меті відрив України від Росії». [10] Невідомо тільки, яким способом це доведено, оскільки поза малозначними статтейками на тему "В. І. Ленін і революційний рух на Західній Україні" й іншою писаниною в тому ж жанрі зараз з УРСР нічого про історію Західньої України не друкують.

1918 рік і далі

Один з найнебезпечніших теренів для радянських істориків — це комплекс подій, які викликали проголошення Західньо-Української Народної Республіки (ЗУНР) у 1918 році і характер польсько-української війни за Східню Галичину в 1918-19 роках. Дана проблема не зовсім нова, оскільки її широко обговорювали в 20-их роках під час дискусій про "націоналістичні збочення" в Комуністичній партії Західньої України (КПЗУ).

На той час все ще панувала ленінська настанова, що в незавершених національних рухах національна буржуазія надалі виконуватиме прогресивну і революційну ролю. Стосовно Західньої України цей погляд обстоював Микола Скрипник, загальновідомий в КП(б)У як фахівець від національного питання та західньоукраїнських справ. Полемізуючи з своїми противниками в Комуністичній партії Польщі (КПП) та КП(б)У в 1927, Скрипник дав наступну аналізу ЗУНР:

«Щоб виявити, в якому напрямі впливав на КПЗУ національно-революційний рух, треба поставити питання про соціяльне

8. Б. К. Дудикевич, М. М. Волянюк, "В. І. Ленін і революційний рух на Західній Україні", *Український історичний журнал,* 1962, ч. 3, стор. 126.

9. Б. К. Дудикевич, *Боротьба трудящих Західньої України за возз'єднання з Радянською Україною.* Київ, 1959, стор. 6.

10. І. Компанієць, "Історія західньоукраїнських земель". У зб. *Соціялістична дійсність і націоналістичні вигадки.* Київ, 1968, стор. 218.

значення національного руху в Галичині 1918-19 років, а зокрема національної війни 1919 року між польською демократичною республікою й західньоукраїнською народною республікою (ЗУНР). Хоча тоді Польща звалась 'Соціялістична республіка', а її уряд робітничо-селянський, але та 'Соціялістична республіка' була буржуазна, а 'робітничо-селянський' уряд ставив своїм завданням підготувати угоду з буржуазією й її владу. У війні з західніми українцями ППС виступила під гаслом нової імперіялістичної Польщі. Уряд ЗУНР був теж буржуазний, але його боротьба проти буржуазної Польщі була водночас боротьбою національно-визвольною. Року 1919 збройно боролися два націоналізми — польський, імперіялістичний, що був за імперіялістичне знаряддя Антанти, і український, цей боровся проти того імперіялістичного наступу й тим об'єктивно йшов у тому ж річищі, що й визвольна боротьба радянських республік. Не може бути й мови про те, який націоналізм нам тоді треба б було підтримувати». [11]

Про цей підхід, включно з самим Скрипником, в сучасній УРСР давно забутий. Сьогодні радянські "есеїсти", бо йменувати їх істориками якось не випадає, переконані, "що утворення ЗУНР було спробою української буржуазії та її націоналістичних партій перешкодити возз'єднанню Західньої України з Радянською Україною". [12]

Єдиною спробою реабілітувати "національно-демократичну" властивість ЗУНР була праця О. Ю. Карпенка в першому числі вищезгаданого збірника *З історії західньоукраїнських земель*. Користуючися "буржуазними" так само, як радянськими архівними джерелами, Карпенко надав особливого значення подіям листопада 1918 в Галичині, як масовому народному рухові, отже, в радянському жаргоні — "національно-демократичній революції, результатом якої було створення ЗУНР. Більше того, він прийшов до дивовижного в радянських обставинах висновку, "що революція в Східній Галичині розвивалася без тісного зв'язку з революційною боротьбою трудящих Росії і України, без зв'язку з революційним рухом в Польщі, Угорщині, Словаччині". [13]

Такий відвертий ревізіонізм зазнав гострої критики з боку партійних "есеїстів" типу І. І. Компанійця, Д. М. Волчанського, В. Л. Варецького, А. Д. Ярошенка. [14] Якийсь В. А. Судаков дописався до

11. М. Скрипник, "Національний ухил в КПЗУ". У зб. *Статті й промови*, т. II, ч. 1, Харків, 1929, стор. 259-260.

12. І. Компанієць, цит. праця, стор. 222.

13. О. Ю. Карпенко, "До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 році", *З історії західньоукраїнських земель*, І, 1957, стор. 88.

14. О. Ю. Карпенко, "Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західньоукраїнських землях", *Радянська Україна*, 10. 9. 1958.

того, що визначив твердження Карпенка як "переспів викритої у свій час трактовки, яку проповідували буржуазно-націоналістичні історики». [15] Редакція *Українського історичного журналу* відчула потребу вмістити контрстаттю колективу трьох "авторитетів". [16] У чому Карпенко завинив? Вищезгаданий І. І. Компанієць вияснює справу таким способом:

> «Відмітимо лише, що О. Ю. Карпенко не тільки потрапив у полон націоналістичних джерел, а й відповідним чином 'підправив' їх, щоб 'довести', що народні маси Східньої Галичини в 1918 році, під час розпаду Австро-Угорської імперії, виступали не за возз'єднання з Радянською Україною, а ніби за створення своєї окремої буржуазної держави у вигляді 'ЗУНР'. Однією з корінних помилок автора є те, що він сплутав в одне революційних рух народних мас і контрреволюційний рух української буржуазії, протягаючи тим самим шкідливу ідею клясового єднання цих насправді антагоністичних сил. Завдяки цьому автор контрреволюційній українській буржуазії Галичини приписав революційні якості, возвеличив її ролю ледве не до керівника народних мас у революційному русі 1918 року». [17]

Лишається надзвичайним фактом, що Карпенко ніколи не відмовився від своїх тверджень. Навпаки, він продовжував викладати свої неортодоксальні погляди, і то в особливо спірній ділянці раннього періоду історії КПЗУ.

За винятком збірників архівних матеріялів, декількох праць про селянський й робітничий рух та, врешті, тієї унікальної графоманії на теми Української Католицької Церкви й "буржуазних націоналістів" (з охопленням УВО, ОУН, УНДО, УСРП, УСДП та взагалі всіх організацій і партій, крім КПЗУ й Сельробу, і то не зовсім), по суті історія Західньої України міжвоєнних років лишається поза межами радянської історіографії. На цей занепад радянської "продукції" звернули увагу польські історики. У квітні 1966 року Валентина Найдус, авторка поважної двотомної праці про Галичину, виступаючи на сесії Наукової

Ю. М Гамрецький, "Обговорення в Інституті історії АН УРСР праць, які вийшли до 40-річчя Великого Жовтня", *Український історичний журнал*, 1958, ч. 5, стор. 228-233.

15. В. А. Судаков, "Борьба за советскую власть на Западной Украине (1918-19) гг.)", *Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. І. Франка*, випуск. 7, ч. 2, 1957, стор. 20.

16. М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак, "До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918", *Український історичний журнал*, 1959, ч. 3, стор. 86-94.

17. І. І. Компанієць, *Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на поч. XX стол. (1900-19 роки)*, Київ,1960, стор. 7-8.

ради Інституту партійної історії при ЦК ПОРП, заявила що "належить присвятити більше уваги дослідженням про партії, які діяли на терені Західньої України й Білорусії до 1944 року, оскільки досліди, проваджені над цією проблематикою в СРСР, уявлені в такому вигляді, що не цікавлять польських істориків. [18]

Варто зазначити, що зараз у Польщі україністика розвивається швидким темпом і перевершує досягнення радянської історіографії якщо не кількісно, то якісно.

Революційний рух на Західній Україні

Революційному рухові в будь-якій країні надається особливого значення в радянській історіографії. Не зважаючи на це, радянські історики змушені виявляти якнайбільшу обережність у підході до соціялістичного й комуністичного рухів на Західній Україні.

Західньоукраїнський соціялізм, представлений певною мірою Українською радикальною партією, яка після об'єднання з українськими соціялістичними революціонерами на Волині називалася Українською соціялістично-радикальною партією (УСРП), а зокрема Українською соціял-демократичною партією (УСДП), був тісно зв'язаний з австрійською і польською соціял-демократією. Історія УСДП це майже виключно історія боротьби з польськими соціялістами на полі національного питання, яка вкінці довела до розпаду партії напередодні першої світової війни. Реорганізована в 1918 році УСДП увійшла до уряду ЗУНР як свого роду льояльна опозиція. В наслідок головним чином розчарування з пануючої орієнтації української політики, безпосередньо після включення Галичини до польської держави в березні 1923, лівиця в УСДП зосередила керівництво партії в своїх руках і перетворила УСДП на легальний фронт для КПЗУ. Це спонукало польський уряд розв'язати партію.

За винятком цього радянофільського періоду, радянські історики фактично ігнорують історію УСДП. [19] До певної міри це пов'язане з труднощами, які викликає постать ідеологічного керівника західньоукраїнського соціялізму Володимира Левинського. Адже Левинський був близьким співробітником Льва Юркевича (Рибалки), якого Ленін характеризував як "цього паршивого, поганого націоналістичного міщанина, який під прапором марксизму проповідує *розділення* робітників за національністю, *окрему* національну організацію українських робітників". Horribile dictu!

Далі, під час війни Левинський редагував журнал Української соціял-демократичної партії (УСДРП) *Дзвін*, а на еміграції у Відні спів-

18. Władysław Góra, Jan Szczeblewski, "Posiedzenie Rady Naukowej Zakładu Historii Partii przy KC PZPR", "Z pola walki", 1966, ч. 3, стор.240.

19. Див. М. М. Кравець, "До характеристики УСДП у Західній Україні (1920-24 рр.), *Український історичний журнал*, 1958, ч. 2, стор. 84-91.

працював з Винниченком в органі Закордонної групи УКП *Нова доба*. Отже, беручи до уваги це з радянського погляду "сумнівне минуле" Левинського, цікаво відзначити що деякі з-поміж відважних істориків в УРСР нещодавно пробували його реабілітувати. Оминаючи його політичну діяльність, вони зосередили свою увагу на позитивному вкладі Левинського в розвиток марксистсько-ленінської теорії на Західній Україні та його ролю як "пропаґандиста комуністичних ідей". Ця кампанія очевидно закінчилася невдачею. [20]

Безперечно, найбільш приваблива але одночасно найнебезпечніша тема для істориків Західньої України — це справа КПЗУ. Ми обговорили певні історіографічні екскурси радянських істориків у цю ділянку в іншому місці. [21] Досить сказати, що вразливість цієї проблематики не зменшилася. Це виявилося в дискусії про роман Романа Андріяшика *Полтва*, друкований у харківському журналі *Прапор* (1969, чч. 8, 9). Цей твір, в якому головними дієвими особами є члени КПЗУ, привернув особливу увагу критиків. Наприклад, Б. Дудикевич скаржився, що "весь роман сповнений якихось плутаних, нечітких 'філософських' міркувань героїв, в яких нелегко буває простежити думку автора". Йому не подобається, що "волелюбною силою в романі виступає якийсь узагальнений образ галичанина".[22] На спільному засіданні комісії критики та теорії літератури й секції прози київської письменницької організації Андріяшика обвинувачено в "серйозних ідейних та художніх прорахунках". Виявляється, що "автор фактично зіґнорував у своєму романі героїчну історію робітничої кляси Західньої України та її бойового авангарду — КПЗУ", а "вустами своїх героїв намагається дати інші, ніж загальноприйняті у марксистській історіографії, оцінки діяльности горезвісної ЗУНР та її діячів".[23]

Коментар, як кажуть, зайвий.

---

20. Див. В. Маланчук, "Научность, идейная стойкость, классовый подход", *Правда Украины*, 29. 6. 1971; О. Я. Лисенко, В. І. Солдатов, А. І. Уймов, "Підвищувати рівень філософських досліджень", *Комуніст України*, 1972, ч. 1, стор. 94; М. Олексюк, "Левинський без маски", *Жовтень*, 1972, ч. 4, стор. 109, 112; О. Т. Юрченко, "Всупереч фактам", *Український історичний журнал*, 1972, ч. 5, стор. 45-57.

21. Б. Самбірський, "До історії КПЗУ", *Сучасність*, 1972, ч. 3, стор. 83-92.

22. Б. Дудикевич, "Чисті джерела теми в потоці суб'єктивізму", *Радянська Україна*, 8. 12. 1970.

23. "Всупереч історичній правді", *Літературна Україна*, 12. 1. 1971.

ФАЛЬШИВИЙ ІДЕАЛІЗМ Ю. І. РИМАРЕНКА І ДО ЧОГО ВІН ВЕДЕ

Омелян Павлів

Поява монографії Ю. І. Римаренка *Буржуазний націоналізм та його "теорія" нації* (Київ: Наукова Думка, 1974) викликала велике захоплення української радянської преси. Кандидат історичних наук, Л. Нагорна, наприклад, писала про цю книжку в *Радянській Україні (22 липня 1974)* як про "приклад серйозного і водночас гострополемічного викриття буржуазно-націоналістичної ідеології". Також і сам Римаренко має подібного роду претенсії, бож пише в передмові до своєї праці, що вона намагається бути "науково обґрунтованою критикою ворожих марксизму-ленінізму антикомуністичних, ревізіоністських та буржуазно-націоналістичних ідей..." (стор. 6) Підкреслюємо, що наголос в обох цитатах поставлено на серйозність, на науковість.

I

Буржуазний націоналізм складається з п'ятьох розділів. Щоб дати читачеві поняття про зміст книжки, наведемо їх в повністю. Вони ось такі: "Методологічні принципи наукової критики націоналізму", "Критика буржуазно-націоналістичних спотворень сутності нації як соціяльної спільності", "Психорасистський характер буржуазно-націоналістичної доктрини так званого національного духу", "Шовіністична спрямованість так званого месіанізму" і "Теорія еліти' та її буржуазно-націоналістичне епігонство". Тут очевидно йде мова про викриття "фашистських, расистських, месіяністичних, шовіністичних та елітарних" тенденцій націоналістичних теорій головних українських "буржуазно" націоналістичних теоретиків з 20-их і 30-их років та з сьогоднішніх бандерівського, мельниківського та "двійкарського" таборів. Хоча ця монографія не без значних недоліків, подекуди Ю. І. Римаренко (на відміну від його попередніх спроб в цьому напрямку) заторкує певні аспекти сучасного українського націоналізму. Це зокрема стосується виникнення в 1930-их роках в програмі і дії ОУН деяких елементів, модних тоді у світі інтегральних націоналістів, як вождизм, тоталітаризм, диктатура, фальшива інтерпретація гасла "Україна для українців", що мусіло викликати занепокоєння серед національних меншостей і т.п. Треба, однак, підкреслити, що ці нездорові явища були усунені в крайовій ОУН в часі війни, висловом чого стали Постанови III Великого Надзвичайного Збору ОУН в серпні 1943 року, далі писання П. Полтави, О. Горнового та інших.

Усе це добре відоме Римаренкові, але об'єктивности дослідника в нього немає і, зрештою, в існуючих умовах, бути не може.

Як відомо, Римаренко, як і всі радянські автори, мусить писати, як це Л. Нагорна сказала, "гостраполемічно", бож такого підходу вимагає партійна лінія. Це остаточно означає, що ненауковість є до тої чи іншої міри *імманентним* компонентом кожної спроби такого чи іншого радянського дослідження. Радянський дослідник, як продукт радянської системи і який, ще до того, мусить побутово і науково функціонувати в цій системі, є неминуче обмежений цією системою та офіційною ідеологією, що є її втіленням, у своїх працях. Справжня наука вимагає свободи думки, чого радянські громаляни взагалі, а науковці зокрема, цілком позбавлені. І саме тому радянські дослідники є "об'єктивно" неспроможні писати справді по-науковому. Однак, їхні претенсії до науковости далі існують -- і тому треба підходити до радянських "досліджень" з тією самою безкомпромісовістю і з тим самим гострокритичним, але серйозним ставленням, як і до праць західніх та інших науковців. В науці немає милосердя -- якщо якась праця некомпетентна чи шкідлива, це треба рішуче викрити. Отже, наша ціль показати де, чому і, що найважливіше, до якої міри, Римаренко заплутався в тенета ненауковости і таким чином пробувати дати наукову, а не "гострополемічну", критику його монографії.

II

Наш перший як і головний закид в сторону Римаренка це те, що на противагу його прагненню до марксистської аналізи українського "буржуазного" націоналізму, Римаренко послідовно оминає того, що є суттєве в марксизмі -- а саме, що ідеї нерозривно пов'язані з матеріяльним світом. Одним словом, йдеться про *контекст* в якому існує ідея. А контекст означає не тільки кляси, не тільки нації, а всі матеріяльні та духовні обставини серед яких виросла певна ідея, певний рух. Що більше, цей контекст треба бачити в історичній перспективі, як довготривалий процес різних, включно з клясовими, факторами. А Римаренко саме цього не робить, бо не вміє і не може цього робити. Пишучи про український націоналізм Римаренко свідомо обмежує себе до тлумачення українського націоналізму як ідеології, як "мішанини ідей", і таким чином уникає трактування українського націоналізму, як *руху*, до якого належало багато українців. З наукової точки зору трактування українського націоналізму, як якоїсь абстрактної ідеї, що нібито зродилась без будь-якого відношення до реального світу і яка існує тільки в головах його еміґрантів-теоретиків, є остаточно ідеалістичним розумінням історії[1], що суперечить не тільки

1. За *Філософським Словником* виданим у Києві 1973 року Головною Редакцією Української Радянської Енциклопедії Академії Наук УРСР, "ідеалістичне розуміння історії" це "система поглядів, яка вбачає визначальну

марксизмові, але і всякій поважній науці. Тут не вистачає говорити про основоположників українського націоналізму таких, як Костомаров, і про писання емігрантських теоретиків, які мали вплив на виникнення націоналістичних теорій та ідей. Треба дещо сказати також про побутові умови, що дали цим ідеям їхній своєрідний характер. Чому ж у Римаренка ані слова про життя українців на західніх землях під Польщею, чому ані слова про міжнародні відносини в Європі у 20-их і 30-их роках, в яких кожноденно жили ці емігранти-теоретики? Зрештою, радянські дослідники так само відносяться навіть до Леніна; його твори ледве коли студіюється в контексті, в якому були написані. Очевидно, це значно спрощує проблему, бож тоді, в типічній для ідеаліста практиці, можна комфортабельно говорити про ідеї і з них робити всякі вигідні висновки, знаючи, що ідеологічні межі партії не були порушені.

Далі. Виходячи з вузького розуміння українського націоналізму як виключно ідеології, Римаренкові легко прийти до дальшого фальшивого висновку, що "сучасний український буржуазний націоналізм є емігрантським буржуазним націоналізмом" (стор. 36) Ясно, що цього погляду необхідно дотримуватися, бож партійна лінія вимагає цілковитого заперечення існування націоналістичного руху на Україні після війни, бо, мовляв, у суспільстві радянського типу немає соціяльних підстав для націоналістичних проявів. Остаточно це означає, що Римаренко змушений стосувати ідеалістичний підхід до українського націоналізму, тому що справжній марксистський підхід неминуче довів би до незаперечного факту, що націоналістичний рух був і сильний і довготривалий. В такому випадку треба було б знайти причини на ту силу і довготривалість — це, однак, радянським дослідникам, включно з Римаренком, заборонено, бож це вимагало б ширшого і більш об'єктивного досліджування теми, що напевно було б невигідним для радянського режиму.

Якщо б, навіть, і прийняти, що всі націоналістичні теоретики були б емігрантами, не можна, однак, забувати, що основна маса націоналістів[2] жила на Україні і що націоналістичний рух був найсильніший і найвпливовіший не на еміграції, а в Галичині та Волині. Цей факт, Римаренкові напевно добре відомий, алеж його не турбує. Автор ігнорує саму суть справи — що націоналізм був поширений на Україні і обмежується до "ідейок" емігрантів, які вкінці кінцем грали незначну ролю на українських землях.

силу суспільного розвитку в *ідеях, теорії, свідомості* людей. В основі І. р. і. лежить *ідеалізм*, що виявляється в абсолютизації ролі духовних факторів... у суспільному житті. Для І. р. і. характерні ігнорування вирішальної ролі нар. мас в *історії*, зведення історії до аналізи дій і поглядів окремих видатних осіб. І. р. і. притаманне всій домарксистській філософії, а також сучасній буржуазній соціології та історії..." (підкреслення за оригіналом).

2. І тут варто пригадати собі, що молодий західньоукраїнський націоналіст не так цікавився ідеологією, як боротьбою з "окупантами" українських земель.

Ідеалізм Римаренка врешті приводить його до відкритої фальсифікації та самосуперечности. В однім місці, наприклад, автор пише, що ОУН "вчинила багато звірств в період тимчасової німецької окупації України у роки Вітчизняної війни та після її закінчення на території Польщі та Чехословаччини" (стор. 85). Значиться, що, за Римаренком, ОУН *не* діяла на терені УРСР після закінчення війни. Не треба бути націоналістом, щоб знати, що це неправда: сам тільки перегляд газети *Радянська Україна* за 1946 і 1947 рр. та фейлетони Остапа Вишні ясно свідчать про те, що націоналістичне підпілля існувало й діяло в західніх областях України. Але Римаренко, звичайно, цього не може признати, хоча добре це знає (подеколи він цілком відверто говорить про Полтаву і Горнового — навіть їх цитує! Зате, він навмисне уводить у блуд читача, сугеруючи, що Полтава і Горновий були еміґрантськими теоретиками).

Зупинімося на ще одному. Говорячи про "буржуазність" українського націоналізму, Римаренко на 45-ій сторінці пише про тих сучасних українських націоналістичних ідеологів, які "будь-що намагаються довести, ніби ОУН не була буржуазною організацією, мовляв, до її складу входили і середняки, і студенти, і юристи, і інженери. *Український Самостійник* писав: "буржуа серед нас ніхто не знайде, хоч би шукав його із свічкою в руках". Римаренко мабуть згідний з цим поглядом, бо цілком не пробує його заперечити. Йому досить цитувати Леніна, який писав: "В політиці не так важливо, *хто* відстоює безпосередньо певні погляди. Важливо те, *кому вигідні* ці погляди, ці пропозиції, ці заходи". А далі Римаренко сам каже: "Як відомо, ідеологами лавочників не є самі лавочники" (стор. 45). Це може й правда, але не в цьому справа. Бож тільки ідеаліста партійного типу не цікавить "*хто* відстоює певні погляди" — йому люди й обставини не важливі. Ідеаліст тільки дбає про чисті, непов'язані з дійсністю, абстрактні ідеї. (Трохи смішно, між іншим, читати використану Римаренком цитату Леніна, яка очевидно ще в більшій мірі стосується сучасної партійної ідеології).

III

Ідеалізм, що в нього заплутався Римаренко, має дальші погані наслідки для його праці і то методологічні. Трактування українського націоналізму, як якогось містичного комплексу ідей, дозволяє Римаренкові розглядати теорії й ідеї націоналістичних авторів відірвано від історичного процесу та часу. Таким чином всіх націоналістичних теоретиків можна трактувати на тому самому рівні, тими самими критеріями. В одному сенсі, це добре, бож доводить до ширшого розуміння терміну "націоналіст", яке часто вживається тільки у відношенні до члена ОУН. Забувається, що УНДО, гетьманці та інші

"самостійницькі" партії[3] також треба вважати націоналістичними. Римаренко, однак, йде далі і всі націоналістичні угрупування представляє як моноліт (пригадується теорія холодної війни про "монолітний світовий комунізм"!). Це ще не було б найгірше, але після того автор робить закиди на адресу усіх різновидів українського націоналізму, звівши усе тільки до однієї течії одного різновиду. Методологічно, такий підхід неприпустимий. Можливо, що критика Донцова стосується гетьманців, а Липинського оунівців, але це треба доказати. Не вільно робити таких стрибків у логіці, як це робить Римаренко. Українських націоналістичних партій не можна студіювати ізольовано від себе, але також невиправдане нівеляційне скидання на купу їх усіх і автоматичне приписування одним того, що є характеристичне другим.

Однак, сам факт, що Римаренко вже розрізняє між націоналістичними угрупуваннями, а не називає всіх "бандерівськими", як це бувало в 50-их та 60-их роках, становить великий поступ в радянському тлумаченні українського націоналізму. Чи радянським науковцям прийде на думку логічний висновок, що може таки існують якісні різниці між ідейними програмами цих угрупувань, вже друга справа.

Пригляньмося ще одному методологічному недолікові праці Римаренка, а саме його використанню "генетичної помилки" для потреб аргументації. Що таке "генетична помилка"? За словами "буржуазного" історика з Колюмбійського Університету Жака Барзуна, генетична помилка це "фальшиве уявлення, що для того, щоб зрозуміти якийсь процес у його сукупності, вистачить ізолювати всі окремі елементи, або визначити тільки його початквву стадію"[4].

Ю. І. Римаренко на початку пише: "Доказовість та аргументованість тих чи інших положень, пов'язаних з критикою ідеології, політики та практики буржуазного націоналізму, використання в інтересах критики так би мовити першоджерел з буржуазної та буржуазно-націоналістичної літератури — важливий методологічний принцип критичного розгляду буржуазної та буржуазно-націоналістичної ідеології" (стор. 23-24). І Римаренко цього дотримується. Він базується на писаннях Д. Донцова, В. Липинського та інших і думає, що вистачає спростувати цих "основноположників" українського націоналізму, тих першоджерел, щоб доказати неправильність теперішнього українського націоналізму 60-их і 70-их років

3. Цікаво було б також застановитися, чи Комуністична партія Західньої України (КПЗУ), що її розгромила Москва в 1928 році не повинна також бути зарахована до цього списка.

4. Jacques Barzun, D a r w i n M a r x , W a g n e r (Garden City: Doubleday & Co., Inc., 1958) p. 51. Пригадуємо читачам, що тут не йдеться про методологічний недолік "pars pro toto", а про щось цілком інше, про початки та кінці.

Хоч це і правда, що багато з сучасної націоналістичної ідеології можна знайти в цих "першоджерелах", однак, дати відсіч першоджерелам не означає негації їхніх наслідків. І саме в цьому Римаренкова генетична помилка: ідентифікуючи початки з кінцями, з пізнішим розвитком, Римаренко робить фальшивий висновок, доводячи, що хронологічно пізніше явище є нічим іншим, як скупченням тих "першоджерел", які спричинили його генезу. Знову ж хочемо зазначити, що це може бути й правдою, але не завжди і не строго логічно. Тут немає зв'язку типу "причина-наслідок" (cause-effect). А priori існує тільки можливість такого зв'язку, що його треба *доказати науково,* посилаючися на факти й аргументи. Чому цього Римаренко не зробив? Чому він так поверхово трактує тих націоналістів, що їм важко пришити фашизм? Причина знову ясна: він тлумачить і мусить тлумачити по-ідеалістичному. Входити в широкі та далекойдучі аналізи не тільки першоджерел, але всіх націоналістичних писань значно ускладнило б його роботу, бож показало б, що все не є таке "чорно-біле" як автор (і партія, яка керує автором) собі бажає.

Зрештою, ціла книжка написана на підставі конечного для радянських науковців a priori переконання, що український націоналізм є шкідливою ідеологією. Сам текст свідчить, що Римаренко написав цю монографію з певною дорученою метою — доказати, що український "буржуазний" націоналізм мусить бути фальшивий, тому що є антирадянський. Адже, його книжка не є тільки "науковою" спробою спростувати український націоналізм, але також "гострополемічною". І це ця a priori сильно суб'єктивна настанова, яка змушує Римаренка відстоювати ідеалістичний світогляд. Як вже було сказано, партійна ідеологія вимагає від автора, щоб його критика націоналізму була недвозначною.Але таке "чорно-біле" розуміння можливе тільки з ідеалістичних позицій, що не вимагають строгої точности, логічности ані, зрештою, науковости.

IV

Ще кілька завваг. Дивує, що навіть Римаренкові, як радянському дослідникові, не бракувало сорому відважитися на таку дволичність чи пак лицемірність, що просікає деякі з його критичних поглядів. Як один тільки приклад, наводимо наступну цитату з 340 сторінки:

"Однією з прикмет "провідної верстви" є те, що вона свою амбіцію добачає "не в тім, щоб за масою шкандибати", лише, щоби її вести і щоб рішати часом проти волі "пасивного загалу". За Донцовим, не є вада провідника, що часом пустить він гнилу кров... щоб привернути нехай в повних формах – "порядок споконвічний", оснований на авторитеті, щоб змусити розгукану стихію "покірно шию вгнути в ярмо вічних законів організованої суспільності". Народу потрібні, продовжує

Донцов, примусові норми, тому важливою прикметою провідника є вміння командувати, маніпулювати масами".

Невже, пишучи це, Ю. Римаренко, не зміг собі при цьому пригадати ближчих йому "примусових норм" Сталіна?

Наше останнє заперечення проти авторської методи питування (і не тільки його але, здається, всіх радянських науковців). Чому це так рідко радянські автори подають точно джерельні дані (сторінку, назву книжки, видавництво і т.п.), як це роблять західні науковці? Невже точне і справді наукове питування могло б захитати державний лад Радянського Союзу?

Ефект *науковости* на цей лад — це вже друга справа...

Найновіше видання в-ва "Сучасність"

ГОЛОСИ ЗВІДТІЛЯ

Документи і матеріяли про становище політв'язнів у радянських концтаборах

Ціна: 2.00 дол. 74 стор.

Міжнародна хроніка

Адріян Каратницький

■

В недільному літературному додатку до газети *Нью-Йорк Таймс*, що виходить п. н. *Нью-Йорк Бук Ревю*, в числі від 13 липня 1975, була надрукована рецензія на книжку Роя Медведєва *Про соціялістичну революцію*. Автор рецензії — професор Прінстонського Університету, відомий американський совстолог й дослідник біографії Бухаріна — Стівен Коген високо оцінює книжку Медведєва, кажучи, що "з часом вона може зайняти місце, як суттєвий документ в історії соціялістичної думки, подібно, як це сталося з творами Едварда Бернштейна *Еволюційний соціялізм* або Леніна *Що робити?*

■

У видавництві Аргентінської Партії Соціялістів Робітників появився еспанською мовою переклад антології *Самвидав: голоси радянської опозиції*. Вперше була видана ця антологія англійською мовою за редакцією Джорджа Сондерса і в ній поруч багатьох інших самвидавних документів надруковано есей Валентина Мороза "Замість останнього слова".

■

Незабаром будуть видані англійською мовою у видавництві Крістофора Диртга збірка есеїв ген. Петра Григоренка та документів про Леоніда Плюща. У США, у видавництві Гаркорт, Брейс енд Йовановіч, заплянованє видання відомого твору українського дисидента, літературного критика й письменника Михайла Осадчого *Більмо* в перекладі Марка Царинника.

■

В серпневому числі журналу об'єднаного секретаріяту Четвертого Інтернаціоналу *Інпрекор* надрукований текст цікавого самвидавного документу з жовтня 1971 року. Автори документу — політв'язні Юрій Фйодоров, Микола Бондар, Геннадій Гаврилов та Олександер Чеховський закликають у своєму зверненні європейських та американських комуністів, щоб вони виступили в їхній обороні, пригадуючи водночас із цим діяльність ряду марксистських партій та організацій, що були розбиті органами КҐБ в 1960-их роках.

■

Російський письменник Віктор Некрасов, який виїхав з Києва на захід взимі 1974 року, продовжує свою активність в обороні людських прав в СРСР. Особливу увагу викликає його недавній виступ на оборону Леоніда Плюща, надрукований у весняному числі англійського квартальника *Сирвей*. Появився цей виступ у формі відкритого листа до академіка Андрея Снєжневського, одного з керівників Психіятричного Інституту ім. Сербського в Москві. "Я вимагаю — пише Некрасов — зробіть тільки одне. Перегляньте шлях, на який ви стали... Викрийте зло, що його ви свідомо чи несвідомо спричинили (політв'язням). Невже ви справді хочете, щоб ваше прізвище стояло в історії психіятрії поруч прізвища проф. Сікорського, який осоромив себе у ганебній справі Бейліса, ствердлжуючи можливість вчинювання євреями ритуальних убивств".

■

Американська бостонська газета *Крішчен Сасне Монітор* надрукувала в числі від 10 липня 1975 коментар свого кореспондента Пола Воула про проведену радянським режимом чистку серед українських інтелектуалістів. У коментарі п. н. "Москва гальмує український націоналізм" висвітлено перипетії чистки, що відбулася після усунення першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. На думку Воула головними жертвами чистки в УРСР були не партійні діячі, але інтелектуалісти. На доказ Воул наводить дані про звільнення багатьох професорів в Одеському і Дніпропетровському університетах та про призначення росіянина на пост керівника Одеського Академічного Театру Опери та Балету, що його досі займав українець.

■

Напередодні Европейської конференції для справ безпеки і співробітництва, яка відбулася в Гельсінках у Фінляндії, провідний російський дисидент акад. Андрей Сахаров оприлюднив заяву з викладом свого становища до справ, над якими радили провідники 35 держав світу. У своїй заяві, уривки з якої надруковано в американському журналі *Тайм*, за 4 серпня 1975, Сахаров закликає США і країни Заходу виявити більшу рішучість супроти вимог радянського уряду і твердить, що від висліду конференції в Гельсінках залежатиме чи детант "стане глибоким і широким процесом історичного значення, чи тільки черговою цинічною політичною інтригою". На думку Сахарова, проблема контролю озброєння чи зменшення стратегічної зброї не може бути відокремлена від проблеми свобідного суспільства.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

Двадцять і перша виставка О.М.У.А.

Річні виставки Об'єднання Мистців Українців в Америці, здається, не зміняються. Як звичайно, переважають ті самі краєвиди (які вже давно сказали все, що могли сказати); як звичайно, є безліч експонатів, що їх жюрі, із зовсім незрозумілих причин не відкинуло та, знов як звичайно, є декілька індивідуальних проблисків. Однак, саме тому, що річні виставки здаються тими самими кожного року, вони все гірші, бо з кожним роком все більше унагляднюють ізоляцію більшої кількости українських мистців від живих ідей американського мистецького довкілля. Це особливо турбує тому, що виставки відбуваються в теперішній столиці мистецького світу — в Нью-Йорку.

Цей постійний занепад особливо болючий, коли порівняємо вічні фінансові турботи, поганий вигляд виставкових заль, низький рівень накопичених експонатів та відсутність на виставках багатьох наших кращих мистців, з успіхами Українського Інституту Модерного Мистецтва в Чікаґо. Приклад чікаґського Інституту, із високим рівнем виставок, із зацікавленням американської мистецької критики, навіть з одержанням урядової допомоги (мечінґ ґрент) є доказом, що ситуація могла б бути значно кращою в Нью-Йорку.

Участь в жюрі (в каталозі виставки подано прізвища членів жюрі) це відповідальність, яку повинні приймати тільки ті особи, які плянують професійно вив'язуватися із своїх обов'язків. Голова Об'єднання, Михайло Черешньовський, відчуває якісність мистецьких творів, але немає підтримки, яка допомогла б йому провести радикальні зміни, ту переорганізацію, яка одинока врятує Об'єднання. Можливо, що для допомоги йому потрібна *постороння людина з візією і дійсним розумінням проблем* нашого мистецтва. Тяжко зрозуміти, чому у великій українській громаді метрополітальної околиці ще не знайшлася така особа.

На виставці дуже наявною була відсутність таких мистців нью-йоркської околиці як Петро Холодний, Юрій Соловій, Любослав Гуцалюк, Олександер Гуненко та інші. Яків Гніздовський брав участь із двома оліями та одним ліноритом, який здавався схематичним та менш успішним від високоякісних оліїв. Черешньовський виставив виконану з чуттям скульптуру Лесі Українки (проєкт монументу для Торонта), в якій вражає вираз стриманої внутрішньої духовости.

До інших учасників виставки належав Едвард Козак, що його найкращою (і найабстрактнішою) картиною, з переконливою експресією руху, була "Весільні гості". У виставці також брав участь Михайло Мороз, одначе виставлені експонати не належать до кращих творів мистця. Твори Галини Мазепи вражали надмірною схематичністю, яка здається характерна її творам останніх років. Одноособова виставка Любомира Кузьми робила сильніше враження від творів, які були на загальній виставці. Приємною несподіванкою в рамцях загального рівня виставки були твори вже похилого віком Михайла Качуровського.

До найцікавіших експонатів належали евокативні твори сухою голкою Адріяни Лисак, в якої особливо цікава уявна фраґментація образа. Мені дуже подобалася одна картина Юрія Козака, "У лікаря", і не знаю, чому мистець не концентрується тільки над поглибленням світу, який віддзеркалює цей твір. Цікаве площинне зіставлення та чутливий колір помітні у картинах Олександра Мотиля. До більш експериментальних творів в рамцях виставки належали праці Дарії Дорош та Миколи Голодика. Приємною несподіванкою була участь довго відсутнього Бориса Пачовського, який виставив два рисунки та одну акварелю із вільнішим трактуванням сюжету ніж у працях, які пригадую із виставок Об'єднання Молодих Українських Мистців.

Я згадала твори тільки частини учасників виставки, з надією, що чергова річна виставка буде віддзеркалювати гостріші вимоги жюрі. Річні виставки включатимуть всі кращі зразки українського мистецтва в Америці, коли кожний мистець буде гордий із своєї участи в них, що може здійснитися тільки після цілковитої зміни настанови управи Об'єднання.

Аркадія Олевська-Петришин

Книжка про російський імперіялізм

RUSSIAN IMPERIALISM FROM IVAN THE GREAT TO THE REVOLUTION, edited by Taras Hunczak, with an introduction by Hans Kohn (New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1974) xi, 396 pp.

РОСІЙСЬКИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ ВІД ІВАНА ВЕЛИКОГО ДО РЕВОЛЮЦІЇ, редактор Тарас Гунчак, з передмовою Ганса Кона (Нью-Бронсвік, Н. Дж.: Видавництво Ратґерського Університету, 1974)xi, 396 стор.

Праць про імперіялізм, а зокрема про англійський, французький, німецький і взагалі про імперіялізм західніх держав – порівняльно дуже багато. Є навіть чимало праць про російський імперіялізм радянського періоду, але вичерпних праць про російський імперіялізм доradянського періоду чомусь немає. Чи це тому, що такі російські вчені, як Міхаїл Карпович й іже з ним відохочували не то що від дослідження, але навіть від згадки про російський імперіялізм (див. стор. [45]) чи з інших причин — не місце тут розглядати, але стан є такий, що тема й предмет лежали досі відкритими. Ще найближче до солідного загального опрацювання теми стоїть праця Франка Квадфліґа, але вона покриває тільки період від 1774 до 1914 р.[1] Знову ж есей Гью Сітона-Вотсона, що становить перший розділ його праці про новий, тобто совєтський імперіялізм — це всього 37 сторінок і є тільки нарисом, хоч добрим нарисом.[2] Інші ж праці, а деякі з них дуже добрі, ще більше обмежені або щодо періоду, або території чи окремого народу, або уявляють собою насвітлення тільки певного аспекту російського імперіялізму. Тому треба вітати, як свіже явище, оцю видану за редакцією Тараса Гунчака книгу, в якій розглядається історія російського імперіялізму на протязі приблизно п'яти століть.

Книга уявляє собою симпозіум чи збірку праць-есеїв, а появилася за ініціятивою та під редакцією д-ра Тараса Гунчака, професора російської та східньоевропейської історії в Rutgers University, США. Складається книга з таких одинадцяти есеїв: Г. Кон (Hans Kohn, City College of New York): Введення; Г. Р. Гуттенбах (Henry R. Huttenbach, City University of New York): Походження російського імперіялізму; Е.

1. Franz Quadflieg, Russische Expansionspolitik von 1774 bis 1914 (Berlin: Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1914) 259 pp.

2. Hugh Seton-Watson, The New Imperialism, New ed. (London: Bodley Head, 1971) 144 pp.

Саркісіянз (Emanuel Sarkisyanz, Гайдельберзький університет): Поновний погляд на російський імперіялізм; Тарас Гунчак: Панславізм чи панросіянізм; Р. М. Геттон (Ragnhild Marie Hatton, University of London): Росія і Прибалтика; В. Лайтч (Walter Leitsch, Віденський університет): Російсько-польська конфронтація; Г. Р. Гуттенбах: Україна і московська експансія; Т. Стояновіч (Traian Stoianovich, Rutgers University): Російська домінація на Балканах; Ф. Каземзадег (Firuz Kazemzadeh, Yale University): Російське проникнення на Кавказ; Г. Вілер (Geoffrey Wheeler, Central Asian Research Centre, London): Російське підкорення й колонізація Центральної Азії; С.-Г. Чанг (Sung-Hwan Chang, Columbia, Rutgers University): Російські пляни щодо Далекого Сходу.

Перші чотири есеї творять першу, загальну частину книги, присвячену розглядові питань про джерела, походження, характеристику та еволюцію російського імперіялізму від упадку монгольської імперії до жовтневої більшовицької революції. Дальші сім праць — це з'ясування й аналіза конкретних виявів, зглядно здійснення імперіяльних цілей і плянів. Мова в них іде про шляхи й способи підкорення окремих европейських і азійських народів і країн та про наслідки для поневолених народів, що, звичайно, при кожному імперіялізмі виявляються в а) поневоленню або й екстермінації автохтонного населення чи народу і б) експлуатації природних багатств та праці населення поневоленої країни.

Судячи за їх цінністю, кожний з названих вгорі есеїв заслуговував би на окрему згадку, але оскільки це занадто розтягнуло б розміри цього відгуку на книгу, автор цих рядків обмежиться в основному тільки до завваг щодо цілости книги, згадуючи окремі статті тільки для ілюстрації. Як це майже завжди буває із збірними працями, окремі статті різняться не тільки відмінним підходом і стилем, але до деякої міри й рівнем. Бувають також деякі неузгіднення інтерпретацій того самого явища, наприклад, мотивів експансії. Все це можна завважити в цій книзі, але воно не становить проблеми; деяка різноманітність являється позитивною прикметою книги. Рівночасно, одну чи дві статті автор цих рядків бажав би бачити іншими, ніж вони є. Так, наприклад, хоч в статті Гуттенбаха про походження російського імперіялізму та в статті Геттон про Росію і Прибалтику дуже совісно й з справжньою дослідницькою солідністю зібрано й представлено в прозорий спосіб багатющий фактичний матеріял, то, читаючи ці праці, не раз хотілося б бачити дещо більше аналізи, частішого вгляду в саму серцевину явищ і понять, а не тільки опис виявів тієї чи іншої ідеології, політики, настанови. Це зокрема стосується статті Гуттенбаха, в якій іде мова про джерела й мотиви російського імперіялізму, де так часто маємо до діла з такими поняттями, як "імперіяльна ідеологія", "теорія третього Риму", "московська політична теорія", "московська імперіяльна політика" тощо. Більше аналізи, більше осмислення явищ і процесів зробило б ці

солідні статті блискучими. Цікаво при тому відмітити, що другий есей Гуттенбаха в цьому ж таки збірнику, а саме його праця про Україну і московську експансію — помітно кращий головно тому, що менш описовий.

Праці Кона, Саркісіянза й Гунчака — з загальної частини книги — всі цінні своїм вглядом в проблеми й динаміку російського імперіялізму. Рівночасно, було б тут ще місце, зокрема в статті проф. Кона, для більш теоретичного розгляду явища імперіялізму. Стаття-введення Кона — до речі приблизно наполовину коротша, ніж інші статті — це радше жмут окремих, цікавих думок, поглядів і рефлексій про природу російського імперіялізму, але це не є систематичне теоретичне дослідження того, що в науці й політиці окреслюється поняттям імперіялізм. На ділі, з-поміж всіх загального характеру статтей, найбільш проблемною є праця Т. Гунчака "Панславізм чи панросіянізм". В ній більше ніж в інших працях розлущується, обскубується догола й унагляднюється суть явища, в цьому випадку феномену панславізму. А втім, читаючи цю працю, не можна не дивуватися наскільки короткозорими були російські провідні й впливові люди, як по-шовіністичному вузько думали, коли замість прямувати не тільки до союзних і добросусідських, але навіть дружньо-братерських взаємовідносин, — для чого існувало таке винятково добре підґрунтя — вони хотіли, щоб західні і південні слов'яни зрезиґнували з своєї гідности й окремішности.

З деякими думками й твердженнями окремих авторів хотілося б посперечатися або бодай поставити кілька запитів. Так, наприклад, в праці Саркісіянза, в підрозділі "Чи царський імперіялізм становив собою 'Тюрму народів?", висунено думку про те, що неросійські народи, які попали під російське панування, можна поділити на дві групи. Одна категорія — це ті, що самі піддалися під владу царів, прохаючи їхнього покровительства й охорони від інших народів. Друга категорія — це брутальною силою підбиті і вбгані в імперію насильно. До першої групи автор зараховує між іншими й цілу чергу закавказьких народів. Тут нам хочеться поставити авторові ряд питань. Відомо, що соціяльна структура цих народів навіть приблизно не була та сама, що в Росії; система права Росії, зокрема для менших з цих народів, була невідома, а щонайменше в них самих її не було; релігійні вартості й соціяльні традиції в них цілком інші, ніж в Росії. Чи в такій ситуації прохання про допомогу і його розуміння було однакове в царя і його чиновників з одної сторони, а з другої, в цих народів і голів їхніх племен? На стор. 69 Саркісіянз пише таке: "Те, що українські козаки в 1654 році піддалися православній Росії тому, що домінація католицької Польщі виглядала для них важчим тягарем — добре удокументоване". Автор, очевидно, може й так розуміти та інтерпретувати договір Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем, але треба було бодай подати, що є школа істориків, головно українських істориків, які інакше бачать й інакше

інтерпретують цей писаний і підписаний договір. Пригадаймо тут, що в великої більшости закавказьких народів писаних договорів не знали. Як в такій ситуації виглядає твердження про добровільне включення в імперію, хоч ми цілком не суґеруємо, що такого ніде й ніколи не було.

Окремо тут треба згадати деякі аспекти, які, на нашу думку, варто було в цій праці більше наголосити і яким треба було відвести більше місця й уваги. Нам хотілося б бачити трохи більше наголосу й більше увиразнення ролі осіб і особистостей, що відіграли важливу ролю в процесі, що його російські вчені (наприклад, Міхаїл Н. Тіхоміров) окреслюють, як "историю создания Российского многонационального государства" та в пізнішому процесі поневолення неросійських народів. Остаточно, ідеології, концепції, конкретні політичні схеми й пляни та їх переведення в життя — все це діло людей. Йдеться про те, що зокрема читач неспеціяліст легше і вірніше зрозумів би цілий процес, якщо б вага й роля таких, наприклад, осіб, як Максим Грек, Юрій Крижанич, дяки й піддячі Посольського приказа, дипломати й державні мужі, як от Міхаїл Бестюжев-Рюмин, Іоанн Фрідріх Остерман, Нікіта Іванович Панін та Олександер Андрійович Безбородько й ін. (останні два в свій час і то довгий час були фактичними пляновиками й керівниками російської зовнішньої політики) була більш підкреслена й заокруглена, а не тільки подана короткими мазками. Не менш важливим для неспеціяліста було б відведення більше місця й уваги розвиткові й ролі інституцій, які були знаряддям здійснення російської експансії. Входили б сюди зокрема такі установи, як Посольський приказ, Колеґія закордонних справ, Міністерство закордонних справ, різні військові й торговельні органи управління та розвідочні агенції. Цікавим було б також більше унаглядднення місця і ролі різних інститутів права в процесі експансії й завоювань та підбоїв, наприклад, титул царя, посольське право, право війни, статус полонених і бранців, мир, невтралітет тощо. При тому ми маємо на увазі ці аспекти в загальному, імперському маштабі, бо в окремих есеях, таких от як Ґ. Вілера, ці питання належно узгляднені у відношенні до колонізації Центральної Азії.

Редактор книги, Т. Гунчак, у вступному слові згадує, що згідно з поробленими обчисленнями, Росія, яка в 1462 році мала територію розміром 15000 квадратних миль, протягом наступних чотирьох століть поширювала й побільшувала свою територію на п'ятдесят миль денно і в 1914 році панувала вже над територією 8 660 000 квадратних миль. Враховуючи при тому велику кількість народів і національних груп — це поливугідна експансія. Щоб в одному томі представити й пояснити процес цієї експансії з усіми його мінливостями на протязі майже п'яти століть завдання, очевидно, трудне. І треба тут сказати, що проф. Гунчак, разом з його співробітниками, спеціялістами різних ділянок історії Східньої Европи та Азії, дуже успішно виконали завдання, яке вони поставили перед собою. Сьогодні читач має перед собою загальну

і при тому максимально детальну, науково опрацьовану картину того історичного явища, чим був російський царський імперіялізм. Виготовлені Любою Прокоп і поміщені в книзі карти допомагають читачеві орієнтуватися та слідкувати за розвитком тієї небувалої експансії. Відзначимо ще, що неузгіднень, проблем з періодизацією, термінологічних неясностей в цій книзі справді мало, коли брати під увагу різнородність автури. Це рівночасно є свідченням про максимальне зусилля й великий вклад праці редактора тієї цікавої й стимулюючої книги.

Осип Данко

У доповненні до рецензії О. Данка на книжку *Російський імперіялізм від Івана Великого до революції* буде надрукована окрема стаття д-ра В. Нагірного в наступному числі нашого журналу.

Збірник доповідей про А. Кримського

А. Ю. КРИМСЬКИЙ — УКРАЇНІСТ І ОРІЄНТАЛІСТ (Матеріяли ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження). Акалемія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні (Київ, В-во "Наукова думка", 1974), 174 стор.

Зміст і напрям статтей збірника визначений складом редакції, починаючи І. К. Білодідом і кінчаючи В. Русанівським, між якими йдуть рівною чергою М. О. Баскаков, Р. В. Болдирев, Г. І. Нікулін та дочіплений для прикраси М. Жовтобрюх. Не всі доповіді названої сесії увійшли до збірника. Вмішено деякі статті, в яких висвітлено життєвий і творчий шлях ученого. В деяких заторкнено проблеми україністики та орієнталістики. Наявні також статті присвячені тюрксько-слов'янським мовним питанням.

В українській культурі можна сміливо назвати титанами науки М. Грушевського, І. Франка, А. Кримського. Про всіх трьох появляються різні праці, але ні одної поважної монографії, самі причинки і причинки до причинків, при чому в СРСР М. Грушевського вже цілком відписали як буржуазного націоналіста, а Франка і Кримського стараються на всі лади підстригти під "радянських людей".

І. Франко 1910 року в *Молодій Україні* писав про А. Кримського: "Незвичайна поява серед українців, незвичайна своєю енергією, пристрасною любов'ю до України і різнородністю знання й таланту. Філолог із фаху, орієнталіст із замилування, він виявив себе високоталановитим поетом, дуже оригінальним повістярем".

Дуже важко приходилося доповідачам на літературно-критичній

секції, де треба ж було "підтягнути" спадщину А. Кримського під ідейно-політичну еволюцію, визначену напрямними партії. О. Є. Засенко (Київ) доповідав на тему "А. Ю. Кримський — дослідник і критик української літератури", І. М. Смілянська (Москва) — "А. Ю. Кримський як сходознавець-арабіст".

На секції україністики були доповіді: "А. Ю. Кримський про деякі проблеми історії України"(І. О. Гуржій, Київ), "Поетична творчість А. Ю. Кримського" (А. А. Каспрук, Київ), "Роман А. Ю. Кримського 'Андрій Лаговський' " (П. Й. Колесник, Київ), "А. Ю. Кримський — дослідник української народної творчости (О. І. Дей, Київ), "Питання історичної фонетики української мови в науковій спадщині А. Ю. Кримського" (М. А. Жовтобрюх, Київ), "Питання історичної граматики в працях А. Ю. Кримського" (В. М. Русанівський, Київ), "Пам'ятки української мови опубліковані А. Ю. Кримським" (В. В. Німчук, Київ), "А. Ю. Кримський як лексикограф" (С. І. Головащук, Київ), "Питання розвитку української літературної мови у працях А. Ю. Кримського" (П. Д. Тимошенко, Київ), "Роль А. Ю. Кримського в розвитку українського правопису" (А. А. Москаленко, Одеса), "Ономастика в працях А. Ю. Кримського" (К. К. Цілуйко, Київ), "Полісся в мовознавчих інтересах А. Ю. Кримського" (А. П. Непокупний, Київ).

На засіданнях секції сходознавства відчитано доповіді: "А. Ю. Кримський — дослідник мов Близького і Середнього Сходу" (Г. І. Нікулін, Київ), "А. Ю. Кримський — талановитий український перекладач і дослідник літератур Сходу" (О. І. Ганусець, Київ), "Внесок А. Ю. Кримського у вивчення арабської літератури" (Ю. М. Кочубей, Київ), "Праці А. Ю. Кримського з іраністики" (Н. С. Кузнєцова, Москва), "А. Ю. Кримський — видатний дослідник історії арабського Сходу (Г. Г. Зибіна, Київ), "А. Ю. Кримський і розробка питань історії Туреччини" (І. Ф. Черников, Київ), "Внесок А. Ю. Кримського у вивчення історії культури Азербайджану" (С. М. Алієв, Москва), "Наукова і педагогічна діяльність А. Ю. Кримського в Москві" (А. П. Базіянц, Москва).

До того у цілому рялі доповідей секції сходознавства розглядалися питання пов'язані з проблематикою третього всесоюзного симпозіуму "Тюркські лексичні елементи у східніх і західніх слов'янських мовах", скликаного за ініціятивою наукової ради з комплексної проблеми "Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціялістичних націй".

Доповідачі підкреслювали велику ролю А. Кримського як ученого теоретика і організатора, письменника і перекладача в історії світової філологічної науки XIX-XX ст. Звернено увагу, що він був одним з основоположників новітнього українського правопису, літературознавства і сходознавства, а спадщина його це вагомий вклад у розвиток світової цивілізації.

І. Біднов у своїй доповіді про життєвий і творчий шлях А.

Кримського підкреслював, що радянська влада "високо оцінила" його заслуги і 22 червня 1940 року нагородила орденом Трудового Червоного Прапора, 23 липня 1940 надано йому звання заслуженого діяча науки УРСР, 15 січня 1941 урочисто відзначено 70-ліття з дня народження. Рівночасно дуже коротко згадує, всупереч усім дотеперішнім даним про смерть А. Кримського в 1941 році, що евакуйований до Казахстану і помер 25 січня 1942. Ні словечком, що евакуйований насильно і про трагічну смерть, яка нагадує смерть-убивство М. Плевака, А. Горської. Короткий промежуток часу від великих почестей і парад до вбивства, тією ж таки владою. Сьогодні ця ж влада пишається перед асамблеєю ЮНЕСКО працями А. Кримського, збирає почесті за світової слави вченого, і ні словом не згадує, що це український учений. Арабський світ з вдячністю звертається до росіян за цінні праці з періоду, коли видавалося, що арабська література пропала, а Кримський видвигнув її і вказав на її цінності.

Дарія Сіяк

БОГДАН КРАВЦІВ

ГЛОСАРІЙ, АБО ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТАЄМНИХ, ПРИЗАБУТИХ, І НЕ ЗАВЖДИ ЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ

Сонети, Реґенсбурґ — Рутерфорд, 1949-1974, 73 стор. Віньєта, заставки і кінцівки роботи мистця Якова Гніздовського.

Збірка сонетів, написаних в 1945-1948 роках під час перебування автора у Західній Німеччині. У поетичній творчості Богдана Кравцева *Глосарій* — одинадцята книжка поезій.

Ціна 3.50 дол.

ТРАГІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЛЕОНІДА ПЛЮЩА

Нью-Йорк, 25 липня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР). Наспіли нові вістки з України про трагічне становище Леоніда Плюща і його дружини Тетяни Житнікової.

Під час побачення, що його мала дружина Плюща з своїм чоловіком в останніх днях червня Цього року у Дніпропетровській психіятричній лікарні, представники КҐБ перестерігали її у дуже рішучий спосіб, щоб вона переконала Леоніда Плюща змінити свої погляди та щоб припинила усякі заходи перед зовнішнім світом мобілізувати допомогу для нього. Їй сказали, що, якщо вона не візьме цього до уваги, Леонідові Плющеві збільшать дози інсуліни і трифтазини, якими його "лікують" і які привели Плюща до катастрофічного стану. Не тільки його фізичні, але й моральні сили дуже послабли. На моральний стан Плюща та його дружини впливає також те, що вони переконані, що заходи, роблені в його обороні в світі є невистачальні. В парі з цим матеріяльне становище Тетяни Житнікової і її синів є погане. Її заставили працювати не за фахом, — вона приймає замовлення на фотознімки — і заробляє 50 до 60 рублів у місяць. А кошти поїздок до чоловіка і заходи в його обороні є кількакратно більші. Проте грошей їй посилати не дозволяють, допускають натомість харчові і одягові посилки у невеликій кількості. Найважливіше, однак, чого вона жде, це посилена акція в світі, в колах учених, діячів культури, професійних спілок та молоді. Л. Плющ і його дружина вважають, що припинення таких акцій приведе до знищення Плюща, незалежно від того, що заявляють органи КҐБ.

Адреса Тетяни Житнікової, дружини Леоніда Плюща, така:
Т. І. Житнікова
Київ, вул. Ентузіястів д. 33, кв. 36.

УКРАЇНСЬКІ Й ІНШІ УВ'ЯЗНЕНІ ВИМАГАЮТЬ ЇХ ВИЗНАННЯ ПОЛІТИЧНИМИ В'ЯЗНЯМИ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР), 7 серпня 1975. Згідно з найновішими вістками, від початку 1975 року Пермські табори перебували під знаком дальшої боротьби в'язнів за визнання за ними правно і фактично — статусу політичних в'язнів. У лютому 1975 року Микола Бондар офіційно склав заяву з домаганням визнати його політичним в'язнем з усіма наслідками цього статусу. Засуджений у 1970

році за участь в демонстрації у Києві та "антирадянську" діяльність на 7 років таборів, він перебуває від 1973 року у таборі 389/35, куди його перевезли з Мордовських таборів (17А). Він був одним з учасників голодового страйку в грудні 1971 року.

Одночасно з Бондарем заяви про визнання за ними статусу політичних в'язнів склали Віталій Калиниченко і Яків Сусленський. Калиниченко засуджений ще 1 грудня 1967 року на 10 років таборів за політичні переконання і перебуває у таборі 389/36. Він був автором заяви до Президії Верховної Ради СРСР з 24 листопада 1974 року.

Якова Сусленського засуджено в 1970 році за "антирадянську діяльність", на сім років таборів. Після покарання його адміністративним порядком, без судового процесу на 25 днів у ШІЗО, його в квітні-травні 1975 року перевезли до Владимірської тюрми, де перших шість місяців йому призначили суворий режим. У травні, за скаргу проти "заборони висловлюватися", його покарали 15 днями карцеру.

Юрій Гродецький, який відбував покарання у таборі 389/36, за домагання статусу політв'язня був покараний на 70 днів в ШІЗО, а весною 1975 року його перевезли до Владимірської тюрми, де перші два місяці він перебув на суворому режимі.

Бондар і Калиниченко також були запроторені адміністративним наказом на довший час в ШІЗО за свої домагання статусу політв'язнів.

В червні 1975 року у Владимірській тюрмі такі в'язні відмовилися від примусової праці: Бабур Шакиров, Владимір Буковський, Йосиф Мешенер, Анатоль Здоровий, Юрій Вудка, Георгій Давидов, Михайло Макаренко, Витольд Абанькин, Олекса Сафронов, Владимір Афанасєв, Яків Сусленський, Гунар Роде, Юрій Гродецький, Олександр Чекалин.

Усіх їх покарали різними адміністративними засобами, а Абанькина побили в'язничні наглядачі.

ЗУСТРІЧ КАРАВАНСЬКИХ У ТЮРЕМНІЙ ЛІКАРНІ. ДАЛЬШІ РЕПРЕСІЇ СУПРОТИ В'ЯЗНІВ. ВАСИЛЬ СТУС ВАЖКО ХВОРІЄ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР), 14 серпня 1975. Вперше, після багатьох років, в квітні 1975, Святослав Караванський мав змогу зустрітися з своєю дружиною Ніною Строкатою в концтаборовій лікарні в Мордовії. Строката перебувала в тому часі в 3-ій зоні 3-ого таборового пункту, а Караванський в 2-ій шпитальній зоні цього ж пункту для чоловіків. Строката була поважно хвора і хвороба та ув'язнення так її змінили, що Караванський ледве її пізнав.

Ще в кінці 1974 року Ніна Строката, Ірина Сеник, Стефанія Шабатура, Дарія Гусак і Надія Світлична, які перебувають у 4-ій зоні 3-ого таборового пункту, відмовилися від примусової праці, у зв'язку з проголошенням 1975 року "Міжнародним роком жінки" і вимагали

звільнення з табору. Адміністрація табору покарала за це Надію Світличну й Ірину Стасів-Калинець двома тижнями ШІЗО (штрафний ізолятор), а Надії Світличній відмовили побачення з сином Яремою. 3 січня 1975 року Ніну Строкату і Стефу Шабатуру перевели до ПКТ (приміщення камерного типу) — Строкату на 3 місяці, а Шабатуру на 6 місяців. Коли вони відмовилися працювати, їм призначили т. зв. норму 9б, голодову харчову пайку, якою довели їх до повного фізичного виснаження, що й значно погіршило стан хвороби Ніни Строкатої.

На доказ солідарности з жінками-в'язнями Вячеслав Чорновіл, який перебуває в таборі 17А в Мордовії, проголосив відмову від сніданків впродовж 1975 року. З ним солідаризувався вірменин Паруїл Айрікіян, який відмовився від сніданків на час, як довго буде ув'язнена його землячка Анаїта Карапетіян.

В. Чорноволові не дозволили зареєструвати шлюб з Атеною Пашко, хоч зимою 1974-1975 дозволили йому побачитися з нею під час його короткого перебування у львівській в'язниці. Як ми вже повідомляли, в тому часі крім Чорновола возили на Україну також Івана Геля, Михайла Осадчого, Івана Світличного й інших. Декому з них дозволили побачитися з рідними. В тому ж часі дозволили Іванові Гелеві зареєструвати його шлюб в Івано-Франківській слідчій тюрмі. Це був період тиску і спроб КҐБ заламати в'язнів та добитися від них "покаяння".

Василь Стус перебуває поважно хворий в Пермському таборі 389/36, ст. Всесвятская, Чусовського району. Він хворіє виразкою шлунку від 1960 року. Хвороба в таборі значно погіршилася. Від часу його арешту в січні 1972 року йому не дають потрібних ліків, а зокрема вакаліну. В січні 1975 року родина Стуса передала йому цей лік, але адміністрація йому його не доручила. Востаннє болі значно збільшилися і він неспроможний працювати. Тим не менше, адміністрація не дає йому ні ліків, ні звільнення з праці. Ситуація Стуса нагадує репресії, які застосовували до покійного російського в'язня Юрія Ґаланскова — його теж заставляли працювати і не давали ліків. Василь Стус — поет і літературний критик — був засуджений 7 вересня 1972 року Київським обласним судом під головуванням судді Дишеля. Стуса засудили на 5 років таборів і 3 роки заслання. Йому закидали антирадянську діяльність, зокрема обвинувачували в авторстві критичної статті про П. Тичину, звернення до СПУ в обороні молодих письменників і поетів, яким не дають змоги друкуватися, за збірку поезій, опубліковану в Бельгії та два антирадянські анекдоти, які він буцім то розповів у санаторії "Моршин".

Лева Лук'яненка в лютому 1975 року перевезли з психіятричної лікарні в Рибінську знову до Владимірської тюрми. В психіятричній лікарні він перебував два місяці на розпорядження психіятра Владимірської тюрми, Валентина Леонідовича Рогова. Цей же Рогов на початку 1975 року погрожував "психушкою" також Валентинові Морозові.

Ситуація Валентина Мороза останньо дещо покращала. Його не запроторили до "психушки" і дозволили читати та вивчати англійську мову.

Стало також відомим, що під час арештів у Талліні, Естонія, 13-14 грудня 1974 року заарештовано 43-річного українського інженера Артема Юзкевича, члена КПРС. В той час заарештували лікаря Арво Варато, інженера Маті Кійренді, викладача Політехнічного інституту Калю Мяттік і інших. Їм закидають "антирадянську аґітацію і пропаґанду", включно з виготовленням і поширюванням "Програми Національного Фронту Естонії", статті "Російський колоніялізм в Естонії" і журналу *Промінь Свободи.*

НОВІ ВІСТКИ ПРО ГОЛОДІВКУ В'ЯЗНІВ У ПЕРМСЬКИХ ТАБОРАХ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР), 15 серпня 1975. Про голодівку в 1974 році З. Антонюка, І. Світличного, С. Глузмана, В. Балахонова й інших в'язнів Пермських таборів надійшли нові дані. Як ми вже повідомляли в комунікаті з 14 травня 1975 року, голодівка почалася 26 серпня 1974 року і з перервами тривала до грудня 1974 року.

На початку жовтня 1974 р., після більш як одномісячної голодівки і протестів, І. Світличного і В. Балахонова запроторили до штрафного ізолятора (ШІЗО). Адміністрація старалася зламати опір голодуючих і паралельно з штрафними покараннями стосувала ще різні дошкулювання, як наприклад, щоб Світличний і Балахонов винесли, 7 жовтня, парашу. Фізично виснажені в'язні цього зробити не могли і відмовилися. Вночі з 8 на 9 жовтня Світличного схопили ниркові болі. Лікарка Соломіна ствердила, що його треба негайно відіслали до лікарні, але поставила передумову, щоб Світличний припинив голодівку. Світличний не погодився і попрохав дати йому грілку, на що Соломіна не дозволила. Світличний дуже мучився і вночі з 11 на 12 жовтня стан його настільки погіршився, що вартовий офіцер, на власну руку, сказав дати йому впорскнення платифілину. 12 жовтня, о год. 6,30 ранку, Мельничук, Бутман, Вальдман, Чекалін і Гнох проголосили голодівку на знак протесту проти нелюдського трактування Світличного. В год. 10 ранку прислали до Світличного медсестру, яка дала йому ліки і грілку. Світличному полегшало і його далі залишили в ШІЗО. 18 або 19 жовтня Світличного вислали в етап і у зв'язку з цим він перервав голодівку, — він опинився в Київській тюрмі КҐБ, з якої, як ми вже повідомляли, його перевезли назад до Пермських таборів.

В той час, коли І. Світличного і Балахонова в'язнили на початку жовтня 1974 року в окремих камерах ШІЗО, З. Антонюка і С. Глузмана тримали в приміщенні камерного типу (ПТК). В камері вилучили огрівання і з труби на нари капала холодна вода. Щойно 12 жовтня, на їх протести, включили огрівання. В камері постав сморід від трупів

шурів, яких не можна було витягнути з-під нар. З одної з труб, вода почала текти струмком. Антонюк і Глузман без перерви виливали воду з підставлених на нари посуд. Начальник табору, майор Піменов, відмовив направити трубу і 14 жовтня заявив, що "це нічого сташного, встановіть порядок і виносіть воду по черзі". 19 жовтня Антонюк і Глузман проголосили "суху" голодівку, себто відмовились навіть від води. 22 жовтня важко хворого Антонюка перевезли до лікарні, де він перервав голодівку. 31 жовтня Антонюка виписали з лікарні і за "ворожу діяльність", адміністративним порядком, перенесли на 4 місяці до ПКТ. Антонюк розпочав знову голодівку, яку провадив понад місяць. 6 листопада він дістав приступ виразки шлунку. Але йому не дали жодних ліків. В додаток до недуги шлунку в нього виявлено туберкульоз.

С. Глузман увесь час перебував в ПКТ і 9 листопада дістав серцевий приступ.

Після хвилі голодівок і протестів у травні і червні 1974, ця друга з черги голодівка в'язнів була продовженням боротьби за права в'язнів, протестом проти нелюдських знущань таборової адміністрації і режиму взагалі. Так, наприклад, однією з безпосередніх причин голодівки І. Світличного, С. Глузмана і інших в серпні 1974 року було відмовлення Ігореві Калинцеві побачення зріднею, яка вже приїхала до табору. Тоді, до речі, навіть прокуратура Пермської области визнала, що це "позбавлення було необґрунтованим".

Продовженням цієї боротьби в'язнів за їхні права є домагання визнати за ними статусу політичних в'язнів. Протести і домагання у цій справі почалися в 1975 році.

РОЗМОВА З КЕРІВНИКОМ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ПОРТУГАЛІЇ

В останньому часі голосною стала у світі розмова, що її мала італійська журналістка Оріяна Фаллачі з керівником комуністичної партії Португалії Альваром Кунгалем. Текст цієї розмови надрукувала газета Нью-Йорк Таймс *від 13 липня ц. р. Тут передруковуємо винятки з неї. Розмова знаменна не так поглядами Кунгала, значить його бажанням здушити всякі вольності в Португалії і накинути португальському народові систему тоталітарної диктатури. Тут нічого нового. Це робили і роблять комуністи також в інших країнах. Новими та вимовними є, натомість, відвертість і цинізм, з якими Кунгаль говорить про свої пляни.*

Редакція

Кунгаль: Говоріть, що Вам подобається, думайте, що хочете, але ми португальські комуністи потребуємо армії. І ми підтримуємо армію.

Нас не цікавить цілком народний фронт з соціялістами, тобто такий пакт, як його сформулювали Ненні і Тольятті в 1948 р. Ми вже підписали свого роду пакт з "Рухом збройних сил"... Помилка соціялістів в тому, що вони не зрозуміли простої істини (що без армії неможливий народний фронт), відчужилися від армії, незалежно від того, що вони здобули багато голосів...

Фаллачі: Говоріть, що Вам подобається, думайте що хочете: але не можна невтралізувати й ігнорувати партію, яка репрезентує велику більшість Вашого народу, партію, яка виграла вибори. Якщо не визнається правил виборчої гри...

Кунгаль: Але ж ми комуністи не визнаємо правил виборчої гри! Ви помиляєтеся, беручи цей концепт, як Вашу вихідну точку. НІ, ні, ні: я зовсім не турбуюсь виборами! Ні трішки, ха, ха, ха! Якщо Ви вірите, що це є справа того, скільки одна, чи друга партія дістала процентів голосів, то у вас абсурдні ілюзії! Якщо Ви думаєте, що соціялістична партія з її 40% і народна партія з 27% творять більшість, то Ви є жертвою непорозуміння! Вони не є більшістю.

Фаллачі: Ви жартуєте, Кунгаль? Чи аритметика є нічим іншим, як тільки справою такого чи іншого погляду?

Кунгаль: Я ж Вам кажу, що вибори не мають нічого до діла, або дуже мало, з динамікою революції. Чи Вам це подобається, чи ні, чи соціялістам це подобається, чи ні. Я Вам кажу, що виборчий процес є тільки маргінесовим додатком до цієї динаміки. Тому, що Збройні сили є в цій країні політичною силою. Незалежною силою, з власним політичним думанням... І якщо Ви вірите, що Установчі Збори можуть збиратися без Збройних сил, то Ви грубо помиляєтеся. Якщо Ви вірите, що Установчі Збори переформуються у парлямент, то Ви робите смішну помилку. Ні, в жодному випадку! Установчі Збори напевно не стануть законодавчим органом; вони не стануть напевно палатою депутатів. Це я Вам обіцяю. Вони будуть тільки Установчими Зборами і більш нічим, з обмеженим значенням, ніщо більше. Вони будуть збиратися у точно визначених політичних рамках, точно зумовлених договором з "Рухом збройних сил"...

Фаллачі: Чи я Вас добре зрозуміла? Ви сказали, що в Португалії не буде парляменту?

Кунгаль: Ви мене досконало зрозуміли. Я Вам обіцяю, що в Португалії не буде жодного парляменту.

Фаллачі: В такому випадку навіщо було переводити взагалі вибори? Чому комуністи брали в них участь? Пошо витрачувати стільки труду і грошей?

Кунгаль: Ге, ге, ге! Може Ви маєте тут рацію. Може, дійсно, було б краще, щоб ми не брали участи. Але не завжди можна робити те, що хочеться... Ми попереджали їх ("Рух збройних сил"), що вибори створюють небезпеку, що вони передчасні...

Фаллачі: Правдою є, що Ви не сподівалися так важко програти, Кунгаль.

Кунгаль: Ні, ні, я знав, що правиця виграє. Чи ж я не перестерігав армію? Я сподівався більше голосів в Лісбоні, це правда. Я сподівався більше голосів в кількох районах, на півдні... але я ніколи не мав ілюзій, що ми здобудемо більшість...

Фаллачі: ... Але що, до лиха, Ви думаєте, коли вживаєте слово демократія?

Кунгаль: Напевно не те, що Ви плюралісти думаєте. Для мене демократія означає позбутися капіталізму, трестів. І я додам: в Португалії відтепер немає жодної можливости для такої демократії, як у Західній Європі... Ми не хочемо такої демократії, як Ваша. Ми не хочемо навіть Вашого соціялізму, чи радше мрій про Ваш соціялізм. Чи це ясно?

Фаллачі: І ще як ясно!

Кунгаль: У цій країні нам потрібно докорінної, радикальної трансформації на суспільному й економічному рівні...

Фаллачі: Слухайте, Кунгаль, ви є нахабний і не робите таємниці з того, що Ви тиран, який навіть не старається замаскувати тиранію. З іншого боку, чи Ви не усвідомлюєте того, що в такий спосіб завдаєте невиправної шкоди європейській лівиці і зокрема Вашим комуністичним товаришам в інших країнах? Подумайте лише про Еспанську компартію...

Кунгаль: Ах, бідна Еспанська комуністична партія. Ах, бідні еспанські комуністи. Як страшно зворушує мене їхня доля, як страшно я терплю за них!

Фаллачі: Призадумайтесь лише над Італійською компартією і прислугою, яку Ви зробили Італійській християнсько-демократичній партії...

Кунгаль: Ох, як дуже я каюся, як страшно це мене засмутило! Я зажурений, дійсно зажурений! Ах, бідні італійські комуністи! Я плачу за італійських комуністів! Я плачу за всіх европейських комуністів, я себе обвинувачую. я себе проклинаю, я болію за них! Так, я знаю їхні нарікання. Вони їх мені повторяють постійно, коли тільки сюди приходять....

Фаллачі: ... Чи Ви взагалі брали будь-коли під увагу доцільність вибору, що його зробив Тольятті, тобто, щоб включити себе в буржуазну демократію?

Кунгаль: Ні, ні, ні, ні, ні, ні і ні! Ми вже багато більше осягнули нашим шляхом....

Фаллачі: Чи Ви вірите, що Португалія стане комуністичною?

Кунгаль: Я таки справді вірю! Це мої аспірації, бож я сам комуніст...

З життя українців у світі

■

Київський журнал *Всесвіт*, орган Спілки Письменників України та Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, надрукував у числі 7, за липень 1975 року (стор.97-166), неопублікований досі переклад Шекспірового *Гамлета*, здійснений ще 1939 року Леонідом Гребінкою. У примітці від редакції подано високу оцінку цього перекладу і стверджено, що "переклад цей — не тільки факт літературного процесу 30-х років, але й помітне явище в багатомовній радянській шекспіріані". Здійснила публікацію перекладу М. Т. Ажнюк. Докладніші інформації про цей переклад і його автора були подані ще чотири року тому в журналі *Всесвіт*, в числі 12 за грудень 1971, у статті Марії Ажнюк з Ужгороду п. н. "Незнаний український 'Гамлет'" (стор. 123-125). Як виходить, поет Леонід Євгенович Гребінка друкувався у 20-их і на початку 30-их років у періодичній пресі, був автором збірки віршів *Радість чорноземна*, виданої у в-ві "Маса" 1930 року і йому належить "незвичайно цікавий", алеж досі неопублікований переклад *Слова о полку Ігоревім*. Далі Марія Ажнюк інформує, що здійснений Л. Гребінкою переклад Шекспірового *Гамлета* він представив разом із власними віршами і деякими іншими перекладами до іспиту, вступаючи 1939 року на відділ поезії Літературного Інституту ім. Горького і що цього ж року він передав машинопис повного тексту перекладу до Київського театру ім. Франка. Після війни — згідно з інформацією М. Ажнюк — "Л. Гребінка жив у Москві, відійшовши від літературної діяльности і недавно його переклад було передано на збереження в Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР". Стільки про цей невідомий досі переклад Шекспірового *Гамлета* і його українського перекладача. Ближчих даних про Леоніда Гребінку, коли й де він народжений, чому жив у Москві і відійшов від літературної діяльности і що з ним сталося — ні редакція *Всесвіту*, ні публікаторка перекладу Марія Ажнюк не подали. Немає про нього ніяких даних в усіх сучасних радянських довідниках (згаданий Л. Гребінка і його поезії, друковані в періодичних виданнях 1926 і 1927 років — *Глобус, Життя й Революція, Літературна Газета, Плужанин і Червоний Шлях* — тільки в довіднику А. Лейтеса і М. Яшека *Десять років української літератури, 1917-1927*, т. І, Київ, 1928, алеж без будь-яких біографічних даних). Виходило б, що він також був репресований з кінцем 1930-их років і був примушений, як десятки інших українських літераторів і науковців, покидати Україну й відходити від літератури. Правдоподібно Леонід Гребінка вже й не живе, бож редакція *Всесвіту*, друкуючи його переклад *Гамлета*, не змогла порозумітися з ним щодо евентуального доповнення пошкодженого тексту близько 80 рядків

у сцені 5-ій 1-ої дії і тільки заступила їх відповідними уривками з перекладу В. Вера. На всякий випадок, і доля Леоніда Гребінки і доля його перекладів — ще один причинок для історії того лихоліття, що його переживала Україна і тих втрат, що їх зазнавала українська література у тридцятих роках.

■

Скульптор Михайло Черешньовський створив нову статую Лесі Українки, призначену для пам'ятника Поетці українського рісорджіменто, що його заплянував поставити Комітет Українок Канади в одному з торонтських парків. Встановлення цього пам'ятника мало б відбутися 19 жовтня 1975 року. Відділ Комітету Українок Канади в Торонто розгорнув в Канаді і в США широку акцію збірки коштів на будову пам'ятника.

■

Українська еміграційна журналістика й публіцистика втратила одного з найвидатніших своїх діячів, людину талановиту і з широким діяпазоном думання, незвичайно активну і працездатну, і водночас чи не єдиного в нас серйозного дослідника історії української політичної думки. У п'ятницю 25 липня 1975 року помер трагічно, в невияснених ще й досі обставинах активний громадський діяч і публіцист д-р Михайло Сосновський, співредактор *Свободи* й автор виданої минулого року монографії *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. Покійний, народжений 1 грудня 1919 року у Тернопільщині в Західній Україні, закінчив студії права в Ерлянгенському Університеті і в Українському Вільному Університеті у Мюнхені і згодом студії соціологічних наук в Торонтському Університеті, завершуючи їх докторатом політичних наук в УВУ 1968 року. Перебуваючи на еміграції в Німеччині, співпрацював у тижневиках *Час* і *Український Самостійник* і потім у Канаді був якийсь час головним редактором часопису *Гомін України*. З 1973 року став співредатором щоденника *Свобода*. Був членом НТШ і його управи у США й інших наукових і громадських установ. Перу його належить видана Науковим Товариством ім. Шевченка праця *Україна на міжнародній арені: 1945-1965*, як також згадана вже монографія про Д. Донцова. Був упорядником вичерпного індексу до обох томів Англомовної *Енциклопедії Українознавства*. Крім того був автором низки публіцистичних розвідок, між ними "До проблеми української політики", у *Свободі*, 20 лютого — 2 березня 1971, і зокрема надрукованого безпосередньо перед смертю в газеті *Свобода*, в днях 11-24 липня 1975, аналітичного огляду "Між 'оптимізмом' і 'песимізмом': Думки з приводу концепцій визвольної політики ОУН, ОУНр і УРДП". Склалося якось так, що працю пок. Михайла Сосновського про Дмитра Донцова заатакувала київська *Вітчизна* в цьогорічному липневому числі у пашквільній статті Антона Хижняка п. н. "Іржавий цвях".

Написаний цей пашквіль звичайним для сьогоднішньої радянської "журналістики" стилем з метою знецінити в очах радянських читачів критичну й об'єктивну працю сл. п. д-ра Михайла Сосновського про Дмитра Донцова, як націоналістичного ідеолога й політика.

■

Важких втрат зазнала також останнім часом й українська наука в діяспорі. В Буенос-Айресі в Аргентіні помер 19 липня 1975 року на 83-ому році життя видатний український географ і геолог професор Юрій Полянський. Під час визвольних змагань Покійний був старшиною артилерії Української Галицької Армії і потім у 1920-их рр. членом Української Військової Організації (УВО) і в 1941-1944 роках головою Тимчасового Управління міста Львова. В 1921-1937 роках був учителем Академічної Гімназії і водночас професором Богословської Академії у Львові, у 1937-1939 візитатором середніх шкіл, у 1939-1941 професором Державного Університету ім. І. Франка у Львові, в 1942-1947 професором УВУ в Мюнхені і з 1956 року професором Державного Університету в Буенос-Айресі. Був дійсним членом НТШ, почесним членом Аргентінського Геологічного Товариства й інших наукових товариств, автором великої низки наукових праць із геології і фізичної географії, друкованих українською, німецькою, польською й еспанською мовами, як теж активним співробітником *Енциклопедії Українознавства*.

■

У Клівленді, США, помер 25 липня 1975 року на 69-ому році життя відомий український історик і педагог Михайло Ждан, член НТШ й УВАН, як також Українського Історичного Товариства в Америці, активний співробітник *Енциклопедії Українознавства* в Сарселі. Народжений 1906 року в селі Коровиці на Любачівщині, Покійний закінчив студії історії і географії у Львові і потім вчителював у гімназіях в Любачеві, у Львові і на еміграції у Травнштайні і в Діллінгені в Німеччині і, переїхавши до США, у Школі Українознавства у Клівленді. Був автором низки історичних праць, зокрема з історії Княжої України.

■

У видавництві Групи студії української політичної думки в Торонті вийшла збірка *П'ять оповідань* Миколи Хвильового з передмовою Мирослава Шкандрія (126 стор., 2.95 дол.). У збірці надруковані наступні оповідання: "Вступна новеля", "Редактор Карк", "Синій листопад", "На глухім шляху", "Іван Іванович". Книжку можна набувати в книгарнях або поштою. Адреса видавництва: P.O. Box 376, St. B, Toronto, Canada

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

3 *Олег Зуєвський*: "Близнята" й інші поезії.

8 *Володимир Войнович*: Життя і надзвичайні пригоди солдата Івана Чонкіна. (І) Переклад *Івана Кошелівця*.

32 *Ліда Палій*: Передосінь у місті.

34 *Дмитро Козій*: Проблема Ероса.

45 *Роман Рахманний*: Сатира — дзеркало істини.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

53 *Михайло Сосновський*: Українська діяспора і політичний сектор.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

73 *Анатоль Камінський*: Світова криза і західня політика Китаю.

82 *Мирослав Прокоп*: Конференція в Гельсінках і її вимова.

92 *Богдан Самбірський*: Західня Україна в радянській історіографії.

100 *Омелян Повлів*: Фальшивий ідеалізм Ю.І. Римаренка і до чого він веде.

107 *Адріян Каратницький*: Міжнародна хроніка.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

109 *Аркадія Оленська-Петришин*: Двадцять і перша виставка О.М.У.А.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

111 *Осип Данко*: Книжка про російський імперіялізм.

115 *Дарія Сіяк*: Збірник доповідей про А. Кримського

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

118 Трагічне становище Леоніда Плюща.

118 Українські й інші ув'язнені вимагають їх визнання політичними в'язнями.

119 Зустріч Караванських у тюремній лікарні. Дальші репресії супроти в'язнів.

121 Нові вістки про голодівку в'язнів у пермських таборах.

122 Розмова з керівником компартії Португалії.

125 З життя українців у світі.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентіна: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

Велико-брітанія: Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швайцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschlikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ
місячника «СУЧАСНІСТЬ»
на 1975 рік

	одно число:	річно:
Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентіна	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразілія	2.—	20.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швайцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журнала летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливлюють їхню реалізацію.

Адреси для вплат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Promenadeplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278-809

ВАЛЕНТИН МОРОЗ: ЕСЕЇ, ЛИСТИ, ДОКУМЕНТИ

Книжка нараховує 286 сторінок друку й видана в мистецькому оформленні Якова Гніздовського, з портретами Валентина Мороза, його дружини Раїси та фотографією Раїси Мороз із сином у їхньому мешканні.

Завершується книжка ґрунтовними примітками до надрукованих текстів та показником імен.

Ціна: 4.90 дол. у твердій оправі.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

БЕРЕГ ЧЕКАНЬ

Перше видання цієї книжки, що вийшло двома накладами (в 1955-56 роках) — давно розійшлося. З уваги на тривалий попит на цю книжку, надруковано тепер друге видання, значно поширене. Окрім нових поезій, це видання додатково містить збірку новель "Вино з троянд". Книжка має 310 сторінок.

Ціна: 6.95 дол.

Замовлення просимо висилати на адреси В-ва:

В Європі:

'Suchasnist' e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III
Federal Republic of Germany

В Америці:

Nina Ilnytzkyj
875 West End Ave., Apt. 14B
New York, N. Y. 10025